

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל
 העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורם), צבי וולפסון, שמעון חלקין
 חיים לוף — חבר המערכת
 מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ד (כרך מ"ז) אדר-ניסן, תשכ"ג חוברת ד' (236)

ה ת ו כ ן

- 197 סוציולוגיה של התבוללות אפרים שמואלי
- 204 למשמרת (שיר) ש. שלום
- 205 כרחם אב (תחרות הסיפור העברי הקצר — סיפור ט') סימן
- 216 הישוב כנגב בתקופת המקרא מנשה הראל
- 220 שני שירים: (א) הלהב שכראי (ב) גן האנדרטות גבריאל פרייל
- 221 בקצה מעגלו של דוב סדן ירוחם טולקס
- 227 יהדות גרמניה והאנטישמיות שלמה סיננר
- 235 על הרינה והתפילה חיים הריס
- 239 מחודש לחודש יצחק עברי
- הערבות ודברייבקות
- 243 (א) כתבי רנ"ק בעריכת ש. ראבידוביץ גרשון חורגין
 (ב) משנתו הלאומית של יעקב קלאצקין לאור זמננו
- 247 (למלאת 15 שנה למותו) מ. שטיינר
- 251 (ג) שמואל מהרש"ק — בן 75 יהושע א. גלבוץ
- סקירות ורשימות
- 253 ההסתדרות העברית המרכזית בלוס-אנג'לס אברהם סוכל
- 254 ידיעות

„ בצרון ”
 1141 ברודוויי
 ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Fourth Year of Publication

VOL. XLVII

ADAR-NISAN, 5723 (March 1963)

No. 4 (236)

C O N T E N T S :

The Sociology of Assimilation	<i>E. Shmueli</i>	197
Safekeeping (Poem)	<i>Sh. Shalom</i>	204
With a Father's Compassion (Bitzaron Hebrew Short Story Contest)	<i>Story Nine</i>	205
Negev Settlements During the Biblical Period	<i>M. Harel</i>	216
Poems : a) Flame in Mirror		
b) Sculpture Garden	<i>Gabriel Preil</i>	220
Dov S'dan at Sixty	<i>Y. Tolkes</i>	221
Anti-Semitism and German Jewry	<i>S. Singer</i>	227
On Cantorial Liturgy	<i>H. Harris</i>	235
The Month in review	<i>I. Ivry</i>	239

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:

(a) The Philosophical Works of Krochmal Edited by S. Rawidowitz	<i>G. Churgin</i>	243
(b) Jacob Klatzkin's National Philosophy in the Light of our Time	<i>M. Steiner</i>	247
(c) Samuel Maharshak — His Place in Russian Letters	<i>Joshua A. Gilboa</i>	251
Hebrew Activities in Los-Angeles	<i>Abraham Sobel</i>	251
News and Events		254

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

בַּצְרוּן

נוסד עלידי חיים טשרנובוץ (רב צעיר) ז"ל

חוברת ד' (236)

אדר-ניסן, תשכ"ג

שנה כ"ד (כרך מ"ז)

סוציולוגיה של התבוללות

מאת אפרים שמואלי

א.

נוהגים להגדיר את ההתבוללות כהתדמות של יחידים או קיבוצים שונים זה מזה מבתחילה, כדוגמת הסתגלותם הפיסיולוגית של מיני חרקים אל סביבתם על ידי שינוי גוניהם או מיבנה גופם, לצרכי קיום והתגוננות. אבל יש להיזהר ביותר מדימויים ומהקבלות מעולמם של צמחים או בעלי חיים. המדובר כההליך סוציאלי-תרבותי, שבו יחידים או קיבוצים מודהים עם יחידים וקיבוצים אחרים, משנים דעותיהם, רגשותיהם, רצונם ואורחות חייהם, נוטלים חלק בעשייתם וביצירתם של הזרים להם מבתחילה ומתערבים בתוכם. הכל תלוי כאן בגורם האנושי, ובשני הצדדים: במתערבים ובמעורבים כאחד. בספרות העברית הבחינו בין התבוללות, שהיא תהליך מדעת, על פי אידיאולוגיה, ובין טמיעה, הבאה על דרך החיקוי בלא שיטה מכוונת מדעת, אבל הבדל זה אין לו על מה שיסמוך, כמו שנראה להלן, ואולי מותר לסמן בשם טמיעה רק את גמר תהליך ההתבוללות הוא טמיעה גמורה.

ההסתגלות לתרבות זרה — האקולטוראציה — אינה אלא אחת הבחינות של ההתבוללות, אף כי בחינה בולטת ביותר. תהליך ההתבוללות כולל לא רק מיפגשים בין תרבויות שונות זו מזו ונושאייהן, כלומר — לא רק קנין ערכי תרבות והסתגלות להם. קטנים, ככל שהם הולכים ומתבגרים, הם הולכים ומתבוללים בתוך חברת המבוגרים, ילדים מאומצים מקבלים דעותיהם, אורחות חייהם

ותכונותיהם של הוריהם החדשים, לעתים כדי טישטוש גמור של השפעת הוריהם הטבעיים, אף כי גם אלה היו בני אותה תרבות. כן מפתחים בעל ואשה, שהיו שונים זה מזה בתחילת נישואיהם דמיות גדולה מבחינת הדעות, הרגשות והאופי. ההנחה, כי ההתדמות של יחידים וקיבוצים שונים זה מזה מבתחילה מביאה עמה הסתגלות הדדית נוחה יותר, וככל שהם מכירים יותר זה את זה הם מתקרבים יותר זה לזה, נכונה רק קצתה. אין ההתבוללות מביאה בהכרח להתקבלות גמורה בתוך חברה זרה מבתחילה. יהודי גרמניה, שהתדמו לא מעט לשכנים, לא ניצלו מן האנטישמיות והשוואה. הסינים בארצות הברית אינם מתבוללים שם יותר מן היפאנים, אבל עמהם השלימו האמריקנים יותר. ככל שהכושים הולכים וקונים להם את תרבות האמריקנים הלבנים, הם עצמם רוגזים יותר על האפלייה, והלבנים — על התחרותם, ועדיין הם רחוקים מלהתקבל לחברה הלבנה כשווי זכויות. לא די בהזדהות. יש צורך בהסכמת זיהוי של הצד שכנגד.

לפיכך היתה ההתבוללות כל הימים תהליך אטי, הן משום הצורך בקנין הלשון והן משום שהחברה הקולטת אינה מרשה בנקל לנכרים לתפוס בתוכה מקומות רבים במהירות. תוקפו והיקפו של התהליך קבועים ועומדים בכל חברה. הם גדולים יותר בחברה מובילית, עירונית ותעשיינית, שבה ההרברד הסוציאלי אינו מוצק והוא פותח אפשרויות של השתתפות, ואילו בחברה סטאטית, שבה ההרברד קבוע, מרובים המעצורים. מי שקונה לו "עומד" (סטאטוס) גבוה יותר בחברה החדשה, נוטה יותר להתבוללות בתוכה. והוא הדין בקיבוצים שלמים של מיעוטים. התנאי העיקרי להתבוללות היא ההתחברות לחברה הזרה על ידי דעת לשונה, סמליה ותכליותיה. הלשון היא מחיצה גדולה ביותר להתבוללות. בלא דעת הלשון עומדים הפרט והקיבוץ מחוץ לעולם משמיעה של החברה. אבל לידי טמיעה גמורה הם מגיעים רק כשהם דבקים ב"קבוצות הראשוניות" של החברה הקולטת, כלומר — ליחסים אינטימיים פנים אל פנים, ובעיקר — על ידי נישואי תערובת.

מי שעברו עליו שנות גידולו, והוא כבר קנה לו את ערכי היסוד בכוונה ובלי משים, באלפי הדרכים שהחברה משתמשת בהם לצורכי "החברור" (הסור ציאליזציה) של הפרט, קשה לו להתבולל בתוך חברה אחרת. ואם הוא משתדל להתבוללות ואין עולה בידו, הוא נהפך בנקל ל"איש שוליים", העומד בין הגבולין, בין שתי חברות, בין שתי מסורות של תרבות ואורחות חיים. מין אנדרור-גיננס מבחינת החברה והתרבות, ולעולם אי אפשר לו להזדהות עם אחת מהן הזדהות גמורה, שתהא כרוכה בו גם הסכמת הזיהוי של הצד השני. לסוג זה שייכים בני תערובת של גזעים, כגון אוראסיאתים בהודו, שאינם לא הודים גמורים ולא אנגלים גמורים, או מולאטים וכדומה, וגם בני תערובת של תרבויות. ההתבוללות מסלקת מחלוקות ומגבשת אחדות של אינטרסים ודעות בהתגלות הדדית, כשאין בפניה מעצור מיוחד, שהדעת נתונה עליו, כגון לאומיות, דת וגזע. בני הדור השני והשלישי של מהגרים מצפון אירופה מתבוללים בנקל בארצות הברית. כן מתבוללים אפילו בני הדור הראשון, כשהם בעלי כשרונות מיוחדים לקבל עליהם

את מתפזני החיים של האמריקנים ולהסתגל אליהם. אבל בשעה שהרוב מתנגד למיעוט המתבולל, מחמת הבדל בולט ביניהם, גובר הסכסוך ביניהם, ככל שהמיעוט הולך ומתקרב יותר לרמה של הרוב, כמו שרמזנו לעיל. בעיקר קשה ההתבוללות כל זמן שהדעות הקדומות נגד המיעוט נזוונות מן האפשרות לזהותו על ידי מראהו, אורחות חייו, מקומות ישיבתו ומקצועות פרנסתו. במידה שהמיעוט גדול יותר, חלש יותר כוח הקליטה של הרוב, ולהיפך: במידה שמספרו קטן יותר, כן מרובים סיכוייו להתבוללות. מיעוט שמקומות ישיבתו מפורזים בתוך תחומי מגוריו של הרוב, יתבולל ביתר קלות ממיעוט היושב בצפיפות במקומות מגורים נבדלים לעצמם. כגון בגיטאות היהודים, לפנים ובשכונותיהם היום, ברובעים האירופיים בערי אסיה ואפריקה, ובמושבות פועלים מהגרים. המספרים הגדולים מעוררים בהלה ורוגז על המתחרים הזרים. כשהמיעוט משתדל בהתבוללות, משלים הרוב לקבל אותו רק כשבני המיעוט מסכימים לקבל תפקידים כלכליים וחברתיים נמוכים יותר, שבני הרוב מפנים להם מרצונם.

הסוציאולוגים בימינו התקינו קני מידה למוד בהם את שיעורי ההתבוללות של בני המיעוט על פי המעשים, שבני הרוב נכונים לשתף אותם בהם. "המודד של המירווח (הדיסטנס) הסוציאלי", שהתקין אמורי ס. בוגארדוס בשנת 1926, הוכיח, כי מבין 40 קיבוצים לאומיים בארצות הברית תפסו יהודים גרמניים את המקום ה-26, ואילו היהודים ממוצא רוסי את המקום ה-28, בסולם המירווח הסוציאלי, שקבעו אמריקנים מלידה, נוצרים ולבנים, אל בני המיעוטים, ומחקרים קרובים יותר לימינו לא שינו הרבה סולם עדיפויות זו. אחד המחקרים האחרונים בארצות הברית הוכיח, למשל, שמבין הקיבוצים הזרים, המבקשים להתקבל לתוך החברה האמריקנית, תופסים היהודים את המקום החמישי במירווח הסוציאלי, כשהסולם הוא זה: לבנים ילידי ארה"ב, לבנים ילידי חוץ, סינים, אינדיאנים, פיליפינים, יפאנים, כושים ומכסיקנים.

ב.

הרוצים להתבולל, כדי להשתתף עם בני הרוב, מעורר חיקוי של מתכוני תרבותם. במידה שמחיצות בולטות מבדילות בין בני המיעוט ובין בני הרוב, החיקוי הוא רק תחליף להשתתפות גמורה, ובעיקר בתחומיה הלא-אישיים של אותה תרבות, שהיא נחלת הרוב, אבל יש בה גם צד אוניברסאלי, המטשטש את המחיצות, כגון בעסקי כלכלה, במדע, בספרות ובאמנות.

חיקוי-לשם-השתתפות של מתפזני תרבות, המכריח את בני המיעוט להסתלק ממסורות חשובות, הנטועות בקיבוצם במשך דורות והמקודשות על אבותיהם, אינו מתפשט בנקל, אלא אם כן הוא מוליך להשתתפות סוציאלית מלאה, כלומר — להתבוללות גמורה, או אם יש בו סיכוי להתבוללות גמורה. ולהמרת הדת מרצון מן ההכרח שתלווה גם התעוררות דתית. יחסו של אדם וקיבוץ לערכי דתו שונה לחלוטין מיחסו לשאר ערכי התרבות. קדושים הם בעיניו, והוא מצווה עליהם "לשמור לעשות ולקיים". הם דבר שבאמונה, ואין לבטלו אלא על ידי אמונה אחרת, חזקה ממנה. בדרך הטבע אין קיבוץ גדול ממיר את דתו מרצון, אבל

מעטים, יחידים, ממירים דתם מתוך דביקות באמונה אחרת. ואמנם המרת הדת אצל יחידים כצורה של קניין תרבות זרה היא חזיון מצוי, אפילו שלא בדרכי כפייה, בתקופות שלום, ולא כל שכן — בתקופות של התפרצות עוז של דתות חדשות או בתקופות של מהפכות בדתות הקיימות (ריפורמציות). שיעור ההמרה מועט בדתות דוגמאטיות יותר (הקתוליות) ומרובה בדתות דוגמאטיות פחות, מועט באוכלוסייה כפרית-הקלאית מבאוכלוסייה עירונית ותעשיינית, בנשים — מבגברים, במעמדות נמוכים — במעמדות גבוהים. ואף כי מקור ההתעוררות חייב להיות דתי, גדולה ההמרה ביותר כשמתלווה אליה הרצון לדבוק בחברה הזרה, בעלת הדת האחרת, החזקה יותר. אבל כשאין המומרים בני המיעוט מתקבלים לתוך החברה כשוים, מחמת מחיצות אחרות, מתמעטת ההמרה וקניין מתכוני התרבות הנכרים אינם מביאים לידי הזדהות גמורה (האנוסים בספרד ובפורטוגאל, שלון המיסיות הפרוטסטנטיות בקרב הכושים בארה"ב, התהוות כת של "עברים" נוצרים" בדורותינו).

ג.

תהליך ההתבוללות מתבלט במעשים בינאשיים מכוח שתי תמורות עיקריות, שחלו במי שהיה מובדל בתחילה. על כל פנים שתי תמורות הן תנאי הכרחי להתבוללות, אף כי אין בהן כשלעצמן שום הכרעה בדבר הכושר להתבולל בפועל, וכל שכן — לא בדבר הסכמת הצד שכנגד. התמורה האחת היא התמורה באידיאות — בדעות ובאמונות, בדימויים ובמושגים, שתולה היחיד בקיבוצו ובקיבוץ שעמו הוא מבקש להזדהות. מכוח תמורה זו ניטעת בלבו האידיאולוגיה של ההתבוללות, בין שזו מגובשת כדי שיטת דעות ואמונות מקיפה יותר ובין שאינה אלא קטעי דעות ואמונות, שמרובות הסתירות ביניהן, בין שהיא אישית-מקורית, מעשה חושב ויוצר, ובין שאינה אלא שיגרות מחשבות ודימויים מקובלים. עיקרה — כלל ההערכות, שהיחיד מעריך את הקיבוצים, את שלו ואת הזר, את מידותיהם, את מעמדם ואת חשיבותם. התמורה היא בכך, שהוא כמעט ומגנה את זה ומגדל ומשבח את זה, תולה בזה נחיתות ובוזה עליונות ונותן טעמים לדעותיו ולאמונותיו מבחינה ביולוגית, מוסרית, דתית או מדינית. אידיאולוגיה זו מגובשת ביותר, כשהיא מעמידה את עצמה על עקרונות מופשטים, על דעות מיוסדות על כללי הגיון מקובלים או על אמונות רווחות, "שאינן לערערן", ואינה תלויה בנסיונות חיים מוחשיים ובמצבים מסויימים. אידיאולוגיה "אבסולוטיסטית" חזקה ביותר: היהודים, למשל, אינם אומה אלא דת, והדת היא עניין פרטי. או: האומה הגרמנית עדיפה מכל הבחינות. אין היהודים רשאים לתבוע לעצמם חופש ושיוון זכויות במדינה אלא אם כן הם דבקים באומה השלטת. על פי האידיאולוגיה מצדיקים את ההתנהגות. תמורה אידיאולוגית אפשר שתחול מטעמים עיוניים בלבד, כולה ראציונאליסטית, בלי הסתמכות כל שהיא על נסיונות בחיי העשייה הבינאישית והבינקיבוצית, כמו שהוכיחו מחקרים בדרכים, שבהם משכנעים אנשים לשנות את דעותיהם על קיבוץ מסויים, על פי ראיות ראציונאליות בלבד. בעל האידיאולוגיה של ההתבוללות יוצר לו איפוא דעות, או מקבל דעות ואמונות ושיגרות

דימויים, "מיתוסים" שלמים, הנוחים להזדהות עם הקיבוץ הזר והמרחיקים אותו מקיבוצו. כשאין נסיונות חייו עומדים ומאמתים את דעותיו, עדיין אפשר לו ל"תסבר" (ראשוואנאליז—בלע"ז) את האדיאולוגיה שדבק בה בכמה וכמה דרכי תסברה. אבל כשהסתירה בינה לבין המציאות גלוייה ביותר, והתסברות אינן מספיקות (קיבוצי יהודים בימי היטלר) יכולה לחול תמורה שכנגד, המחזירה את המתבולל לקיבוצו הראשון («תשובה אל הגיטו», «שאוהו בכבוד, את הטלאי הצהוב»).

כוח מניע חזק יותר למעשה, אף כי לא להלכה, היא התמורה האחרת, זו התמורה שברצון וברגשות, המסכמת סיכום כולל את נסיונות היחיד ביחסים הבינאישיים והבינקיבוציים, היא נשענת על חוויות היחיד, על העדפותיו במוחש על רגשותיו החיוביים או השליליים שהוא הרגיש ביחסיו עם בני קיבוצו ועם בני הקיבוץ הזר. תמורה זו עומדת ברשות עצמה ואינה בהכרח ילידת התמורה הראשונה. דעות לחוד ורצון ורגשות לחוד. בתמורה זו ההעדפה היא מוחשית וספציפית, ולא מופשטת וכללית. לא מדובר בה בעם, בדת, במעמד אלא באנשים מסויימים בסיטואציות מסויימות, בנעימות ובאי נעימות, בטובת הנאה ובנוק וכדומה. במערכת העדפה זו חושבת מידת תוקפן של החוויות הדוחפות להזדהות עם הקיבוץ הזר ומספר הפעמים שהחוויות אלה חוזרות ומתחזקות בנסיון האישי או נחלשות בו: «הנסיונות של העם היהודים». התמורה ברצון וברגשות, במשיכה ובדחייה, עשויה להוליד מכוח עצמה תמורה באידיאות ועל כל פנים להתלוות אליה ולהוסיף לה מגווני עצמה ומתוקף עצמה: לדחות יותר ולהמשיך יותר. מכל מקום, מכיוון שנוסדה מכוח ההעדפה הרצונית והרגשית על פי הנסיון האישי, תהיה פחות מופשטת ויותר אמפירית. מבחינה זו מותר לומר, שהאידיאולוגיה של יהדות האמנציפציה במערב אירופה במאה הקודמת, למשל, לא היתה הסיבה להתבוללות, על שום התמורה באידיאולוגית העקרונית, אלא אחד מגילוייה של ההתבוללות, על שום התמורה ברצון וברגשות. שקדמה לאידיאולוגיה העקרונית. המשיכה לארצות החיים של הנכרים והרצון להתאזרח בקרבם ולהשתתף עמם בעשייה וביצירה שותפות של עם אחד גרמו להתנכרות לעם היהודי ולתולדותיו. למורת הרוח מפני הלשון העברית ודחיקתה לתחום הדת בלבד, שגם ממנה הוציאה אותה תנועת הריפורמה, לדחיית המשפט היהודי ולמיעוט כבודם של הרבנים, שהנהגתם היתה יסוד לאוטונומיה היהודית, כללו של דבר — להתבוללות. תמורה זו על פי נסיונות החיים במוחש חזרה וחזקה את התמורה האידיאולוגית, ואצל רבים גם הולידה אותה, אף כי תמורה זו, האידיאולוגית, יש לה כוח צמיחה עצמי, כמבואר לעיל. הנחה זו הסברתי לפני עשרים שנה ומעלה בספרי «מסורת ומהפכה» (ניו יורק, תש"ב), והמחקרים האחרונים בתולדות יהדות גרמניה אימתו אותה. והוא הדין ברבים מבין יהודי ארצות הברית. ניכרת בהם התמורה ברצון וברגשות שקדמה לאידיאולוגיה העקרונית או נתלוותה אליה. אבל דוקא בדורנו, חלה מעין תמורה שכנגד באידיאולוגיה העקרונית — לטובת העם היהודי — ואילו בתמורה של הרצון והרגשות לא חל שינוי יסודי.

ד.

מחמת האטיות שבתהליך ההתבוללות קשה לקפוץ מהתבוללות גמורה להזדהות גמורה עם קיבוץ זר. לעתים ארוכים המעברים מאד, והשהייה בהם מולידה התנהגות אמביוואלנטית. כששתי התמורות עולות בקנה אחד הן מחישות את ההתבוללות, וכשהן סותרות זו את זו הן מאיטות אותה. בדרכה של ההתבוללות, מן הקצה אל הקצה, ניתן לקבוע דרגות וטיפוסים אלה:

א) בדילות, מובדלות והתבוללות הם שלושה אופנים של התייחדות מיעוט בקרב הרוב. הבדילות היא ביטוי לאישיות או לדמות קיבוץ השרויה עדיין בתוך עצמה בלא מתן דעת מרובה על העולם, לא על האוהבים ולא על האויבים, והחיה על פי חוקיה העצמיים עד היכן שידה מגעת, בריה בעלת סגולות מיוחדות להבדילה לעצמה. המובדלות היא עובדה מאונס, המצוייה ביותר ביחסים שבין חבריות ושבין הקיבוצים. ספרות מסועפת נכתבה על ההבדל בין in-group לבין out-group. מבית לקיבוץ נוהגים אחרת זה בזה מאשר בבני קיבוץ זר. אדם מחוץ לקיבוץ הוא זר, חשוד, עובר עבירות וראוי לשנאה. צורות שונות למובדלות, מהן רכות ומהן קשות ביותר — עד כדי רדיפות, פרעות והשמדה. כל הספרות הציונית מלאה תיאורי המובדלות היהודית בדורות האחרונים ופגיעה הרבים. ההתבוללות באה מרצון, בדעת ובכוונה, בין מבתחילה ובין בדיעבד. היא פעולה חברתית רוחנית של יחיד או ציבור בעל סגולות מובהקות משלו, המתייחד לעצמו, לדעתו ולרצונו, אף כי לעתים באין ברירה טובה מזו, כלומר — בתחום בחירה מצומצם בלבד. על פי רוב זוהי פעולה של מאבק, ולעולם קודמת לה דעת הסכנות שבטמיעה. היא רואה עצמה כתגובה לסכנה, לפגיעה ולעולם אינה מיתממת שכאילו טחו עיניה מראות את הסכנה, בין שהסכנה אמיתית ובין שאינה אלא מדומה. היא פרי משבר מסויים של האונטיקה הקבועה (כלומר — של הווי החיים ושל ההווייה הרוחנית כאחד). בשאונטיקה של מיעוט נפרצת ומתחילה להתערער, מתערערים בקרבו כוחות ההתבוללות מדעת — סם שכנגד — להחזיר עטרה ליושנה. ההתבוללות מבקשת לשמור על דרכו ההיסטורית המיוחדת של המיעוט ולקיים את ערכי האונטיקה המעורערת. על פי רוב היא כרוכה בהתערורות תנועה "שמרנית" שלאחר זעזוע "ליברלי". ייחודו של ישראל בדורות הגלות היה משלושת האופנים האלה גם יחד.

ב) המתבדל הקיצוני — "השוביניסט", "הלאומני", "הקנאי" הדתי הוא בעל אידיאולוגיה של עליונות קיבוץ. מטעמים ביולוגיים, היסטוריים או דתיים (רעיון הסגולה והבחירה) הוא מעדיף את בני קיבוץ על בני קיבוצים אחרים. רק להם הוא קושר חיבה והוקרה, וביניהם הוא מרגיש בטיחות חיים וטעם חיים רוחני. הוא נוטה בנקל לשנוא זרים, למאוס בהם ולפחד מפניהם. לעתים הוא נתפס לתסביך של נרדפות, ביותר — כשהוא חושב ששונאים אותו. טיפוס זה משתדל בכוונה להימנע ממגע עם זרים ולצמצם את מגעיו ואת מערכת יחסיו הבינאישיים לתחום קיבוץ בלבד. ייחוד קיבוץ הוא בעיניו תכלית לעצמה, והוא נכון לקיימו אפילו

במעשים הגורמים לו עצמו נזק והפסד. הוא רגיש לסמלי היחוד, לכלים ולאביזרים. אין הוא שם לב לכך, שהנכרים מפחדים גם מפניו. בכל הדורות פחדו מפני יהודים, אין זו המצאת פסיכולוגים מודרניים, כגון בטלהיים ואחרים.

ג) בין הגבולות. האוחז בהתבדלות ואינו מניח ידו מן ההתערבות עם זרים, המפקפק בהזדהותו ואינו עקבי בה («לא הגידה אסתר את עמה»), הוא «איש השוליים» המפורסם. רגיש זה ביותר לבעיית ההחלטה איזו זיהות היא הנאותה לו. חושש הוא להזדהות עם קיבוצו הראשון, כשהוא שרוי בין בני קיבוץ שהוא מבקש להתקבל לתוכו. על פי האידיאולוגיה העקרונית שלו יהיה זה נוטה להיות חסידה של החברה הפלוראליסטית, שבה ניתן להזדהות עם כמה קיבוצים מבלי לעורר חששות ורוגז. כל הימים הוא מתירא שמא יגלו סתירות בהזדהויותיו («נאמנות כפולה» ויותר) וידונו אותו כצביעות. העדר הבטחון העצמי תולה אותו בדעת אחרים, ובנקל הוא נתפס לרגשות חרטה, ליראת חטא ולפחדים מכל המינים. דמות מכאובים זו נעשתה דמות נלעגת של ספרות הביקורת והקריקאטורה הציונית.

ד) אב טיפוס רביעי הוא המזלזל בכל הויהויים ומשתדל לעקרם. טורח זה לבטל את כל מחיצות הזיהוי ולמתוח דין קשה על מתבדל ומבדיל כאחד, בעיקר — על בני-קיבוצו. שלא מדעת הוא נעשה על פי רוב שותף לזרים בדעותיהם הקדומות על קיבוצו, ובשנאתם אליו הוא מגנה אותם ב«שובניזם» וב«קנאות». הוא דבק באידיאולוגיה הומאניסטית מופשטת של הזכויות הטבעיות והנצחיות של כל אדם להשתתף בחברה על פי בחירתו, בתרבות של «החברה האירופית» או «החברה האמריקנית» או «האנושות הנאורה», ונלחם נגד כל צורות קיום «שבטיות», נגד גיטאות ו«פארטיקולאריות». הוא «קוסמופוליט», המבקש לברוח מזהו עצמו ומכל «דעות קדומות» בדבר ייחודם של קיבוצים מבחינה ביולוגית או היסטורית. טיפוס זה מצוי אצל יהודים וכושים, בני המעמד הבינוני והגבוה, אצל בני אסיה, שנולדו בארצה וואינם גרים בשכונת בני המזרח ההומגניות, אצל סופרים ואמנים, אצל «אנשי הבוהימה», וכיוצאים באלה, שבני הקיבוצים המוגדרים מכנים אותם «תלושים». על רוב נוטים «תלושים» אלה להתבולל בתוך החברה המדינית, שבה הם יושבים ולראות אותה כחסרת ייחוד — «עולם מלא», שיש בכוחו לערב בקרבו את בני כל המיעוטים. לעתים קרובות הם לוחמים גם במגמות הבדלניות שבחברה זו. אב טיפוס זה מוליד כמה וכמה בני טיפוס. יש שבני טיפוס זה מדגישים את האמת שבעובדה, כי תהליך ההתבוללות אינו חד־סטרי בלבד, כמו שחשבו בטעות בדורות הקודמים: זרים הוונחים את חברתם־תרבותם מביאים עמהם אל החברה־התרבות החדשה את סגולותיהם וכשריהם — וגם לא מעט מערכיהם מדעת ושלא מדעת — וההתבוללות היא איפוא התערבות הדדית. גם בני התרבות החלשה והנכנעת תורמים את תרומתם לאוצר תרבותם החזקה יותר של בני הרוב. אבל בני טיפוס זה מתעלמים מן העובדה המכרעת, שבסופו של תהליך ההתבוללות נבלעת תרבותם של בני המיעוט בתוך תרבותם של בני הרוב, ואלה ותרבותם הם השליטים.

ה) מי שחלו בו שתי התמורות — זו שבאידיאות וזו שברצון וברגשות — ולא מצא עיכובים בתנאים ההיסטוריים והסוציאליים של החברה הקולטת או נתגבר עליהם, הוא אב הטיפוס הקיצוני מזה. בו מסתיימת הדרך. על טמיעה גמורה ניתן לדבר כששתי התמורות באו על סיפוקן, ושוב אינן בולטות בשום התכוונות אתנית מדעת או מרגש. אב טיפוס זה שוב אינו רואה את עצמו מוטרד בשום היסוסים וקרעים, והזדהותו עם החברה החדשה, תרבותה וסמליה, היא שלימה. מהלך ההתבוללות מן הקצה אל הקצה, כלומר — כדי טמיעה גמורה מן הטיפוס הזה, הוא נדיר ביותר במשך דור אחד בלבד. לעתים לובש אב טיפוס זה גאווה אתנוצנטרית חדשה, כדוגמת אבות טיפוסים אחרים, או אפילו מופלגת יותר, וידועים הקנאות הדתית של „המשומדים“ והפטריוטיזם המופרז של המתבוללים מקרוב. אמנם הטמיעה הגמורה סימנה שאין בה מן ההפלגה הזאת. נחה היא בתוכה, כבדילות. כמות היא פתוחה לדינאמיות חדשה, לפתיחה חדשה של המעגל כולו. טיפולוגיה זו היא קונסטרוקציה מופשטת לצורכי הבנת החיזיון של ההתבוללות; במציאות מעורבים על פי רוב הטיפוסים זה בזה ונוספים עליהם גוונים מגוונים רבים של בני טיפוסים, המקשים על הבחנה מדוייקת יותר.

ש . שְׁ 15 ם

לְ מִשְׁמֶרֶת

כִּיצַד הֵם שְׁשִׁים לְמַחֹק, לְמַחֹק -
וְאֵי יֵרָא הַגְּלִיּוֹן הַחֶלֶק.
פְּתָאוֹם הַחֶלֶל יִתְחַל לְנֶעוֹק -
וּמְפִיגוֹ הַמַּעֲנָה זָתָה.

נֶעוֹה הַפְּתָב וְרָבֵב לְרָבֵב
מַחֲלָב כְּד נֵר וְשָׂרָף עָלָיו.
אוֹלָם הַמְּלִים, מְלוֹת הַפֶּז
קִסְמָן לֹא נָזוּ.

בְּעִקְבוֹת יָרַח אֶהְלֵךְ וְאֶעֱמִיד
עַד קֶצֶף רְקִיעִים אֲשֶׁר אֶזְכּוֹר
מִן הַנָּנוּ הַהוּא הַשְּׁלִיכוּהוּ לְרִים -
רָשַׁע הַתְּכַלֵּת הַזֶּהֱב יִשְׁמֹר.

כ ר ח ס א ב

מאת פ י מ ן

א

יצחק עמד על הסיפון העליון של האניה הקטנה כשנגלתה לו מרחוק ארץ החלומות. בצהריים ראה רק כיבת-ארץ רחוקה, עלופה אד וענני ערפל. כשנמוגו הערפילים, ראה באור השקיעה רצועת-חוף צרה ושרשרת הרים גולשת אליה לאורכה.

העיר הקטנה נראתה מרחוק זעירה פי-כמה, מגובבת בתים, שניבנו ברומה ובשיפוליה של הגיבעה האחת שלה, המתמשכת ויורדת אל תוך הים. משהוסיפה האניה לקרב לנמלה של יפו ראה עירבוביה של בתים גדולים ובתים קטנים וחורבות, מהם בעלי גגות אדומים ומהם בעלי מגדלים — בנויים כולם בסיגנון-בנייה מזרחי. מימין הוריקו פרדסים ואחריהם הזהיבו חולות, ומשמאל השתרעו לאורך החוף בתים לבנים, בתיה של תל-אביב העיר העברית הקטנה-החדשה, עיר שדווקא לא נבנתה על תל, עיר אביב-בית-ישראל, ששימעה יצא למרחקים.

היה ערב סוף קיץ נאה והשמיים היו כחולים כחול עז שיצחק עוד לא ראה כמוהו מעודו, אלא בתמונות שעל הגלויות שהיו מגיעות ללודו, עיר-מולדתו מארץ-הקודש. גם הים הגדיש כחולו הכהה ושבעתיים הלבין קצף גליו שנישא רעמות רעמות נוהרות אל החוף, שורות שורות, כאילו ריבואות לביאים כסופי-שיער ושוחרי-טרף ערכו כאן תחרות-שחייה והד שאגותיהם נשמע כמישברים.

מעולם לא העלה יצחק על דעתו שאפשר שיהודים ייאחזו בנופים שלהם צבעים גדושים כאלה. אכן, אמת בשמועות מארץ-ישראל ובתמונות מארץ-ישראל שהיו מגיעות לגולה. — חיים חדשים נכוננו כאן, ואנוכי לא ידעתי.

ואחרי ימים, משפקח עיניים לראות נופים חדשים אלה — לא ידע שבעה. קדחת טיולים תקפתו והוא טייל בכל רחבי הארץ, ברגל ועל-גבי חמור, בעגלה ובדיליז'אנס, במכונית ובאוטובוס, במשאית וברכבת.

אך מכל קסמו לו מושבות הדרום, מקום שם קמו והיו החיים החדשים של העם היהודי, וברחובות עשה לו תחנה.

משראה לראשונה את מושבות הדרום מעל גבעותיהן, טובעות בים פרדסים המשתרעים, ירוקים-ירוקים כהים, שגאו ועלו על בתי-מגורים קטנים כה וחמודים שרק לגגותיהם האדומים היתה פליטה מסבך הירק, משראה את שדות הזהב שמסביב למושבות, את כרמי-הגפנים ואת גבעות החול הזהבהבות, משתרעים לכל

עבר כבארץ מולדתו, אמר לעצמו כי אין טוב ממקום זה — כאן מחזו החפץ לו איווה כל הימים, כאן יוכל לבנות את ביתו שלו ולחיות חיים חדשים. לא היה להן למושבות הדרום נוף פראי נהדר; לא גאיונות המצדה ולא הוד הרי הגליל-העליון ולא המייתם הרכה של מי מקורות הירדן המפכים בפיכפוך חרש, לא היו להן גופים צובטי-לב, מרהיבים, מרתקים, שובים בכבלי-קסם. להיפך, היה בהן אפילו משהו שהזכיר עיירות שקטות ודלות בפולין, בערבי אביב וקיץ וסתיו. ויצחק אמר לעצמו — מי צריך לנופים נאדרים בחיי החולין? וכי כל יום חג?

מה רב פה השקט. הפרדסים הרעננים והסבוכים יקלטו כל מהומה, יספגוה וירככוה בירקם הכהה ובאפלולית צילם, ואחת היא — אם יהיה זה ביום אביב בו תעטה מלכות השמיים כחול ים-תיכוני עז שלא יותיר לפליטה אף עביב של ענן, אם יהיה זה יום סגריר וברקים יבריקו ורעמים ירעימו ומטרות-עזו ירדו, או אם יהיה זה יום שקט ולו כהותו של יום הסגריר בלבד, והשמיים יהיו קדורי עננים נמוכים וידמו לרפידת אדרת אפורה, גדולה.

יצחק החל עובד בפרדסו של מאיר חרומסקי ברחובות, שהיה מן הגדולים במושבה. הקטיף היה אז בעיצומו ובפרדס עבדו עשרות פועלים בקטיף ובסבלות ובכל עבודה ועשרות פועלות בבירור פרי.

יום אחד, והוא עובד כבר שבועיים באותו פרדס, ראה בין בוררות הפרי עלמה יפה שבאה באותו יום לראשונה לעבוד שם. היא הקימה סביבה המולת-דברים, וקולות שחוק של פועלים ופועלות, מתרוצצים ומשתעשעים, לא פסקו מסביבה. אילו באה כמה ימים קודם — לא היה יצחק משגיח בה, שימי עבודתו הראשונים קשים היו לו מאוד. עבודתו היתה — סידור פרי-הדר במחסן, בעמידה, זו על גבי זו, שורות שורות, שלוש-ארבע בגובה, והוא המפונק, שלא הורגל בנשיאת משאות, הרים את התיבות פעם ופעמיים ואחרי-כן עייף ושריריו לא נשמעו לו עוד, כאילו נתקפו בעווית קשה, בשיתוק מכאיב. כל גופו כאב עליו. הוא ראה את שאר הפועלים מניפים את התיבות לגובה בלא מאמץ, כאילו עולל בן-יומו בידיהם, בעוד שהוא היה מעווה את פניו מכאב עם הגבהה כל תיבה ותיבה. אך, עברו השבועיים וגם הוא למד כך להגביה, בקלות, את תיבות הפרי. היה מגביה את התיבות ומסדרן שורות שורות בגובה ללא קושי, כעושה מעשי-להטים. הכאב עבר והיה כלא היה ואת מקומו כבשה עליצות-כוח רעננה של איברים שופעי עוצמה ושוחרי עבודה, עד שהיה תמיה מה הישג השיג שככה נפעמה רוחו. אז ראה לראשונה את העלמה היפה, את צילה.

נאווה היתה. מרחוק ראה את שערך השחור שהיה אסוף לשתי צמות ארוכות שהגיעו עד מתניה. בשעת עבודתה היתה מגלגלתן ואוספתן בסיכות לפקעת על קודקודה. מצח נמוך היה לה ועיניים גדולות חומות-כהות. לובן עיניה היה בולט למרחוק בצל העפעפיים השחורים שהאצילו עליהן אפלולית. גבוהה היתה בקומתה מכל חברותיה, רזה, אולי אפילו מעט כחושה, אך איבריה הנשיים בולטים היו ומלאים, ומראה גמישות היה לגופה, כלשל נחש.

משראה אותה יצחק לראשונה אמר לעצמו כי הגה כך בערך נראתה אמה בובארי של פלובר. באותם ימים יצא לאור הרומאן „מאדאם בובארי“, בתרגומה של דבורה בארון, ויצחק היה שוקד על שני כרכיו וקוראם וחוזר וקוראם. אמה נראתה לו רק כבדה מעט יותר, נכבדה מעט יותר, מבוגרת יותר, נשית יותר, שקטה ואפולית יותר מצילה זו.

לא רק בעיניו נחשבה ליפה. הפועלים שהיו עובדים עמו היו שומרים צעדיה מרחוק, במבטים ערניים, עזים ולוהטים ובנשימה עצורה. אפילו חרומסקי הבן, נוח, נתן בה עיניו. ההמולה סביבה לא היתה פוסקת כל היום והיא גם היתה מלהיבחה בלהגה הקליל. בעבודה, לעומת זאת, לא עשתה חיל כה. היא לא היטיבה להבחין בין פרי טוב לפגום, בין גדול לקטן, ואילו לא עמדה לה חרומסקי הבן — היו משלחים אותה מכבר.

ב

הוא חפץ להכירה ולא ידע איך ייכנס עמה בדברים, אך היא בקלילותה הקלה עליו, משכתו בלשונו פעם ופעמיים וכך באו בדברים, ואם היה עובר אחרי כן בשביל הנשקף אל סכנת האורות היתה מנפנת לו בידה מרחוק ורומזת לו כי יקרב. כמה ימים עברו והם התוודעו זה אל זה בשם. ועוד כמה ימים אחרי כן אירע להם כי נפגשה דרכם ערב אחד ברחוב במושבה ועשו אותו ערב יחדיו.

מאז אותו ערב ירדה עליהם אווירת־חג והיו יוצאים ערב ערב לטייל בסביבות המושבה הקטנה, בין פרדסים ושדות וכרמים ומיקשאות וכרי־דשא ורמות וגבעות וגאיות ובקעות, ומגיבעה גבוהה אחת היו רואים שקיעות־שמש ופיסת־ים. יצחק התאהב בגיבעה זו למיום בואו לרחובות. הימים היו ימי חורף, מהם ימים גשומים, ויצחק לא ראה בכל ימיו שקיעות שמש יפות כל כך כפי שראה בימים ההם. כמה היו צבעי השקיעה עזים עזים. השמיים היו מצטבעים בחמישה־שישה צבעים. ליד האופק שטו עננים ולהם צבע־אש עז וממעל להם עננים שצבעם אדמדום־ורדרד מימי, ובמזרח עוד עננים שלבשו צבע אפור מאיים וזוהר השקיעה לא הגיעם; וכל אלה על רקע פיסות שמיים שתכלתם כבר כהתה והיתה לכחול־כהה שמזוהר השקיעה נוסף לו גוון ירוק. רוח קרה היתה נושבת אז על הגיבעה ויצחק היה חובק את גורתה הדקה של צילה במותניה ומאמצה אליו.

את שני כרכי „מאדאם בובארי“ בכריכתם זנח על כוננית חדרו. מאדאם בובארי אחרת היתה לו.

לא מלומדת היתה צילה. בקושי ידעה לחתום את שמה ולמלמל כמה תפילות וברכות על־יפה שלמדה בילדותה. בבית־ספר לא למדה מעודה. אך יצחק — לא איכפת היה לו שאשתו לא תהיה מלומדת.

גדולה היתה ממנו בשלוש שנים. נולדה בטבריה למשפחה מן הישוב הישן שישבה בארץ־הקודש כמה וכמה דורות. אמה מתה עליה בילדותה והיא גדלה תחת שבטן של אחיותיה, כולן מבוגרות ממנה בשנים. אחים לא היו לה. אביה זקן, ואחיותיה הרגילות כי תשרתן. איש לא עירער על־כך ואיש לא ראה בכך כל רע. הן היו מכות אותה מכות נמרצות, על ימין ועל שמאל. דומה, מיום שפקחה

עיניה לא זכרה יום שבו לא חלקו לה מכות. ואיך הגיעה לרחובות? יום אחד מצאוה אחיותיה והיא מדברת ברחוב עם בחור — והיכות. ואז אמרה — די! ונטלה מטלטליה בתרמיל ותצא לנדוד, ועד רחובות הגיעה.

עד מה יפה היתה בספרה לו קורותיה. דמעות עמדו בעיניה הגדולות והיפות שהביעו תום כה נוגע ללב, ולמראן חם לבו של יצחק. עור פניה צח היה ואין בו רבב, כהה מעט מקרני שימשה של ארץ־ישראל שחיכו כמה דורות על אבותיה ועליה ועל אבות אבותיה. שפתיה דקות היו וענוגות ובשחקה היו שיניה הלבנות התואמות עוברות גבול שפתותיה.

יצחק — עלם יפה היה. עיניו חומות בהירות, כמעט צהובות, מזהירות, ולהן הבעה של רוך, ומצח לו גבוה, מצח ליטאי, ותלתלים צפופים שהיו שופעים ויורדים לו מראשו לכל עבר ומקשטים את מצחו. שיניים יפות היו לו וחיוך מלבב, שובה.

בלודז נולד. אביו מת זה שלוש שנים ובחוף־לארץ נשאר אמו ואחיו המבוגר, וכשצר היה לו המקום בביתו החליט לעלות לארץ. אביו היה סוחר־תבואה נודע, איש חכם גם פיקח ומעשי ושונא בטלה שינאת־מוות. תמיד היה מוכיח את יצחק על חלומותיו ועל רכרוכיותו, ולא פעם אמר לו כי סופו לא יהיה טוב, כי בטלתו תוליכהו מדחי אל דחי, וכשלא הועילו איומים וצעקות — לא חסך ממנו גם את שבטו. "משומד" היה קורא לו, על המזיגה שבו — שאהב יפי נופי־טבע ומרחבים וחופש ולבו היה רך להם כגוי, ושמת־שכל עצומה היתה לו, שכל של יהודי ליטאי, שכל שהוציא ליהודים מוניטין בכל העולם.

שניהם היו צעירים ויפים — ויתאהבו. ושניהם תמימים היו — היא לא ידעה מעודה גבר והוא לא ידע מעודו אשה.

היא באה לדור בתהדר ותאהבנו בכל חום לבה. מרבה היתה להג ולהעתיר עליו תפנוקים. דומה היה בעיניהם כי שירה חדשה יזמר כל העולם.

לא היה להם עתה עניין באיש מלבדם, מכתבים שהגיעו אל יצחק מבית אמא — נשארו תחובים באחד מכרכי "מאדאם בובארי", מצפים למענה, ואלה הסובבים אותם — אלה כלל, לא עלו על לב. בודדים, בודדים היו, בדמותם כי אין עוד איש מלבדם בכל העולם, ושבעתיים דבקו זו בזו. וכשהיה בעבודתו, מרוחק ממנה, היה זכרה עולה לפניו ולבו היה נצבט בו מחמדה ומגעגועים אליה, והיה מרגיש כי כבול הוא אליה בכבלי קסם, וכי אין אהבה כאהבתם.

ואף־על־פי־כן, כשהיו אוהבים, תמיד היה עליו לחזר אחריה תחילה, והיא היתה חומקת מידיה כחתלתולה, ועליו היה לשוב ולצודה, והמלחמה היתה אורכת לו ולה עד לקוצר נשימה. ויש שהיה חולף הירהור במוחו, נוכח התפתלויותיה, שהיא משחקת, בימין מקרבת ובשמאל מרחקת, שיש בה מאופיו של הצועני — עד שהיתה נסחפת גם היא בתשוקתה. ידיה הקודחות הרועדות היו אז חולפות על עורו, נוגעות ולא נוגעות בו וצורבות אותו, בשפתיה הרכות והחמימות היו נושקות אותו מכף רגל עד קודקוד, והיא היתה משיבה על פניו את הבל פיה הרענן ופולטת מילות אהבה טרופות, מתוקות מכל מתוק, וכשהיתה תשוקתה גואה בה וסוחפתה,

כבשטף זרם נחל איתן בין צוקים, שכל מיכשול לא יעצרנו בדרכו, היו כל הסכרים נפרצים מול הנחשולים הנעלמים. היא היתה לופתתו בורועות ברזל מחושקות ודבקה בו ועולה לקראתו בסערה, והם חזרו לאהוב.

ג

שתי ידים שמאליות היו לה. היא לא ידעה להוציא דבר מתוקן מתחת ידה. תיקון גרב היה קשה בעיניה כנהיגת מכונת, ואם נטלה מחט לתקן מה באצבעות קדחניות רועדות — היתה נדקרת, מוצצת אצבעותיה בפיה ונמלטת בשאון־מלל. מעודה לא בישלה תבשיל כהילכתו, לגהץ לא אהבה, ואם ניסתה — או שניכוותה בידיה וקרעה שמיים בצעקות, או ששרפה כותונת או זוג מכנסיים או שימלה, או שליכלכה כלי־לבן בשחור־פחם. אם נטלה כוס לשוטפו תחת הברו — היתה שוברתו. בקושי רב ובאי־רצון כבסה לה לבוש, רק כאשר כלו כל הקיצים. יצחק השלים עם חסרונותיה אלה, אף שקשה היה לו לוותר על הסדר הטוב, שאותו אהב מעודו. יש והיה טורח בשובו מעבודתו ומבשל ועורך את שולחנם, והיא היתה אוכלת ומלקקת אצבעותיה, אך אחרי־כן היתה מניעה כתפיה בתמיהה — איך אפשר לו לאדם לבטל כך מזמנו בשטויות כגון בישול מאכלות שעה שנכונו לו הנאות אחרות. וכשהיה אומר לה שאכילה ושתייה גם הן בגדר הנאות בחיים, היתה מסכימה לכך אלא שהיתה אומרת שבכל זאת, לא כדאי הטורח, שלא אהבה לטרוח, שכל טורח היה עליה למעמסה כבדה, וכשאמר לה שטעות בידה, שאין דעתו כדעתה, שיש סדרים בחיים שאין לזלזל בהם, היתה מתרעמת ומתדמעת ואומרת שבכלל, בכלל אין לה מזל בחיים, שנולדה בלא מזל, ענייה, ומצאה לה בחור עני, ולא נישאה לאיזה עשיר שיש בידו להעמיד לה משרתות לשרתה, וודאי תמות ענייה.

וזה היה פתח צר שפתחה לקובלונתיה, ואחרי־כן הוסיפה והרחיבתו. היא לא היתה פוסקת לקבול על מר גורלה ובמר עליה ליבה היתה מסובבת את יצחק בדברים ובתאונות דברים. מדוע הסכמת לעבוד היום שעות נוספות, וכי לא ידעת שאני מחכה לך כל היום בבית בכיליון עיניים, כל הזמן השתעממתי. מדוע אתה מתאכזר אלי? אתה בכלל לא חושב עלי. מדוע אינך מאיר לי פנים? מדוע אינך מפנק אותי? ואחרי־כן, משהוא רוצה לשכב ולנוח הרי היא, שישבה כל היום בבית, בחור הנידח הזה שבקצה העולם, היתה רוצה לצאת לטייל — ושוב חילופי דברים. ופעם גם אמרה לו שאיננו יודע להעריך את גודל הקורבן שהקריבה למענו בהעדיפה אותו על חרומסקי הצעיר, בן הפרדסן העשיר, שחזר אחריה.

כמה נדדה שנתו בלילות בגלל העלמה הזאת ששכבה במיטה לידו, שקועה בשינה עמוקה, והבעת פניה כהבעת פני ילדה קטנה נחמדה, תוקפנית וסוררת. אכן, לא עברה את גבול הילדות בשיכלה. ברור היה לו שלא יוכלו לגלגל את חייהם יחדיו, שהיא, כאשה, לא תהיה טובה לו, לא לו נועדה. אמת מה שאמרה, אולי יכלה להיות טובה לאיש עשיר שיסבבנה במשרתות שימלאו מחסורה והיא לא הצטרך לעשות דבר.

אך כאשר היו עולות לנגד עיניו שעות אהבתם חישב ליבו להישבר בקרבו.

דווקא ההתלהבות הרעדנית הזאת וההגומה הילדותית, והמלל המטורף שלה, שכה השביעיותו מרורים כרגיל — באהבה היו לו מתוקים מכל מתוק. עד מה היטיבה צילה לאהוב, אך לאהבה נולדה — והחיים לא רק לאהבה נועדו. ובהעלותו את שעות החמדה האלה לפניו היה בטוח, אף שלא נתנסה בנשים אחרות, כי כך יכלה לאהוב רק צילה. ואיך יוכל להיפרד ממקור אושר שכזה?

עברו ימים עד שבאה והחלה מדברת על ליבו להינשא. לא יהיה בכך כל שינוי בחייהם, שהרי גם עתה הרי הם כנשואים לכל דבר, ולא ייתכן שימשיכו לחיות כך והם אינם נשואים. היו כנראה יועצי טובה במושבה ששמו את הדברים בפיה. עבר זמן מה עד שמצא יצחק ערב אחד דרך לענות ולומר לה כי לדעתו לא יתאימו לנישואים וכי אמת מה שאמרה פעם — כי לבחור עשיר נועדה.

עד מחצית הלילה שכבה על הריצפה והטיחה בה ראשה, והיכתה בה בידיה וברגליה, ושפכה נחלי דמעות ולא אבתה להינחם. וכשראה יצחק כמה עלובה המסכנה וכמה היא מיוגעת מן הבכי ומן התמרורים — נכמרו עליה רחמיו, שהרי ידע מה אהבתו, והוא אמר לעצמו: „מוטב כי אשאנה וכאשר אבדתי אבדתי“. באמצע הלילה התפייסו. היא עלתה למיטה, הוא פרש עליה את השמיכה וגופה. הגמיש, שהיה קר, התפתל לכל אורכו ונצמד אל גופו.

ד

באותו לילה הרתה לו ומאו נהגו זה בוו באהבה וברכות ולא שבו לדבר אודות נישואים. משנודע לו כי הרה היא לו גבר בליבה רגש הביטחון כי לא יעזבנה ושה, כמקדם, לתעלוליה — להיטפל אליו על לא כלום, והיתה מתמלאת טענות כרימון וגורסת וטוחנת, שעות על גבי שעות, שטויות שלא כדאי לומר מלה אודותן, על השמיים וכל צבאם, על הארץ וכל אשר עליה, על הימים וכל אשר בהם. משנודע לו כי הרה היא דרש ממנה לפנות לרופא כדי להיפטר מן העובר, שהרי אפילו אם יינשאו עדיין אין הם יכולים לקיים ילדים בעולם. היא לא הסכימה. הוא איים ואמר לה כי לא יישאנה, והיא אמרה שאפילו אם לא יישאנה מוטב שיישאר לה לפחות הוולד, זכר לאהבתה הגדולה. מסירותה הגדולה מחד לעומת התמרדותה מאידך — העבירוהו על דעתו. הוא איים ואיים. אמר כי לא תראנו עוד, כי לא ישוב אליה, כי ייעלם, כי ילד עזוב תגדל, כמו שגדלה היא, וחירף וגידף — ממש היה לאדם אחר, וליבו נשבר בקרבו כשהיה שוהה רגע, תוך כדי הרמת-קול, ורואה איך הוא נוהג. היה נזכר באביו התקיף שעה שהיה רוגז ומשליט את משמעת הברזל שלו בבית — שכה ידע להשליטה — והוא הן היה אז אומר לעצמו שלעולם, שלעולם לא ינהג כאביו.

עד שבאו חברים וידידים ושכנים ואנשים טובים ושונאים וממש בכוח ערכו להם חופה. — בממזר רוצים אתם? טפו עליכם! מה פנים היו לחופה זאת... צילה לא יכלה להקיף את החתן שבע הקפות — שהיתה אז בחודש השמיני להריונה.

יצחק שכר לו חדר אחר ולא שב לדור עם צילה בכפיפה אחת. במושבה

הוכרו עליו חרם. כל חבריו עזבוהו ואיש לא דיבר אתו. איש לא ברכו לשלום. חרומסקי הבן שילחו מן העבודה. אפילו במכולת לא רצו למכור לו באחרונה דבר. הוא צרר את מיטלטליו בתרמילו. עזב את המושבה ויצא ברגל מרחובות לתל-אביב. היתה שעת אחר-צהריים של יום נחמד וענוג כשהגיע יצחק, רעב ועייף, לתל-אביב. הוא ישב על ספסל בשדרות רוטשילד ותרמילו לידו — זה כל רכשו אשר רכש בחרן. כל מה שיש לו בעולם. כן, אפשר שעוד מעט ויהיה לו, אי שם, צאצא, בן דמותו, שדם אחד מפכה בעורקיהם, שכמו לב אחד להם. כל במת חייו הקטנה עמדה כמו חיה לנגד עיניו, מאז היה ילד קטן וגדל ובגר ואביו מת עד שעלה לארץ ישראל. וכאן — תקופה קצרה כה חי פה ופרשה כה מכאיבה עברה עליו. מי היה מעלה על דעתו שכך יארע לו? אכן, חיים חדשים הם אלה, אם כאלה הם — מוטב שלא היו. צדק אבא כשהיתרה בו ואמר כי הרכרוכיות והחלומות וחוסר האחריות סופם שיוליכוהו מדחי אל דחי. כך, לראשונה בחייו הבין שאבא צדק. דומה היה לו כי בשבתו על הספסל הזה בגן איננו יושב אלא על חורבות אותו מגדל-חלומות שבנה לעצמו בנעוריו.

לפתע נזכר שאמו הפצירה בו כמה פעמים לפני נסיעתו שיבקר אצל קרוביו כאן בארץ. דודתו, אחות אביו הגדולה, ובני משפחתה, ותיקים היו בארץ וחיו בה יותר מעשר שנים. טחנת-קמח גדולה היתה להם בלודז' והיא הועלתה באש במלחמת העולם הראשונה, ובנה, שסיים את לימודיו בחוכמת ההנדסה בווארשה, וחזר ובידו תואר מהנדס, החליט שלא לשקם את הריסות הטחנה, ואז קמו כל בני המשפחה ועלו לארץ ישראל ופתחו כאן בעיסקי קבלנות-בניין ועשו חייל.

הוא החליט מכבר שלא להיזקק לקרובים, לנתק את קשריו עם אותו עולם... ומאז עלה לארץ לא הלך לבקר את קרוביו אפילו פעם אחת. ועתה, כך... אותו עולם של אבא היה בכל זאת משהו. יד חזקה... גם ביד חזקה יש משהו. ומה יש בחיים החדשים? — ריקנות! אין בכלל יד — לא חזקה ולא חלשה.

הוא היה עייף ורעב. בפינקסו מצא את כתובת משפחת טיקוצקי ויאמר — אלכה נא ואראה. והבית עמד בסימטה שקטה שהסתעפה משדרות רוטשילד, בית ישן, בן קומותיים, כאלה שניבנו בחוף-לארץ, עם אכסדרה מזוגגת לשתיית תה של בין-ערביים בערבי הקיץ הארוכים.

הוא צילצל בדלת ואשה זקנה, קטנת קומה ושמנה פתחה לו את הדלת למחצה, והביטה בו תחילה בחשד. אך אחרי-כן הבריק ניצוץ בעיניה והיא הושיטה לקראתו זרועותיה. הוא גחן אליה והיא חיבקה אותו ונשקה אותו על שתי לחייו. — ככה, אמרה לו באידיש, — קיבלנו מאמא מכתב שאתה בארץ וחיכינו

שתבוא. הרבה הרבה חיכינו ואינך.

היא הביטה בו והביטה, התרחקה ממנו ושוב הביטה בו.

— כמה דומה אתה לאמא! אה! אמא היתה אשה יפה בצעירותה, יפה,

יפה...

איש לא היה בבית. הבנים נשאו להם נשים מימים והתגוררו איש בביתו,

ור' שלמה שמחה טיקוצקי הלך לבית־הכנסת להתפלל מינחה ומעריב וללמוד דף גמרא.

היתה שעת בין־ערביים וצללים פשטו בבית. שעות גדול תיקתק לאיטו תיקתוק שלי וזוהר המשקלות והמטוטלת ליטף מלב האפלולית. ושתי מראות גדולות ניצבו. משני צידי מיוזנון, רגליהן בריצפה וראשן מגיע לתיקרה. ומאיצטבות המיוזנון המזוגגות הציצו פמוטי נרות השבת ופמוט נר ההבדלה ומגדל בשמים בעל דיגלון, ויצחק דימה כי לא כאן בארץ־ישראל הוא יושב כי אם שם, הרחק, בלודו עיר מולדתו הגדולה, בפולין.

מכאן ואילך הלך הכל למישרים. הדודה דינקה ריזול הושיבתו אל השולחן והעלתה לו דגים ממולאים עם חזרת שהוסמקה בסלק, רגל קרושה מקוררה, חמיצת־סלק חמה ששומן הרבה צף בה, עם בשר ועצמות, ולעומתה צלחת עמוקה שממנה התגבהו הררי תפוחי־אדמה מבושלים. אילו ידעה, אילו ידעה שאורח כזה יבוא — היתה מכינה צלי־קדירה, ומרק־בשר ופשטידות ומעיים ממולאים שנאפו בתנור וליפת־גזר וקומפוט ועוד ועוד.

למחרת הביא אותו ר' שלמה שימחה למשרדי "החברה הקבלנית לבניין בפלשתינה".

בילדותו נודע יצחק כ"ילד פלא" חריף־שכל ובעל כוח זיכרון נדיר. דומה היה בכשרונותיו לאביו שהיה מגלגל בעיסקי מסחר כלאחר־יד, אפילו מתוך נימנום. תנופת שיכלו הפליאה את עובדי החברה.

— א אייערנע קאַפ, קיין עיין־הרע, היה טיקוצקי הזקן אומר בהנאה גלוויה.

ה

הוא עמד בהחלטתו ויהי לאיש אחר. דומה לאביו. מהר מהר עלה במעלות החברה עד אשר ב־1940 היה למנהלה הכללי. עד אז התגורר בבית הטיקוצקים וראה שם חיים טובים, ובאותה שנה נשא לו אשה, בת גילו ובת עירו, והעלה את אמו לארץ, ואחרי־כן נולדו לו שלושה בנים.

שנים על שנים עבדו אתו פקידי החברה, שכמוהו הגיעו שמה כשהיו בני תשחורת וכמוהו היו שם ברבות הימים לבני תלבונת — ולא ידעו על עברו דבר וחצי דבר. פעמים הרבה ניסו לקרבו, הזמינוהו להשתתף בחיי חברתם — אך הוא נשאר רחוק ואדיש. היה מדבר עמם תמיד בעניין, אך לא בעניין רב, בעירנות — אך לא בסקרנות. כל עניין שהובא לפניו היה כמעט ברור לו מתחילה, ולא היה צריך לשאול הרבה כדי להיטיב להבין את העניין, ועל כן גם לא היה, כדרך מנהלים אחרים, רגיל לקפוץ ממקומו לשמע "גילויים". בקושי רב היה פולט חיוך מאולץ מבין שפתיו, וגם זה היה רק בשיחות שתוכנן — ענייני עבודה. לא היה מישוהו בחברה שיכול היה לומר כי יצחק סיפר לו משהו שאיננו נוגע לענייני עבודה, או שביקש ממנו איזו טובה אישית, משך כל שנות עבודתו.

אך יש שהיה משוחח בהנאה, והיה מתבל שיחתו באידיש, בפולנית או ברוסית, אבל זאת עשה דווקא עם פשוטים שבפשוטים, עם סלונימסקי השוער ועם קריל מחלק התה, שהיה קורא לו "המוזג", אך שלא בנוכחות שלישי. הם היו

יוצאים מעם פניו בעיניים זוהרות ומחייכים לעצמם בנעימות עוד עת ארוכה אחרי־כן.

ועל פרשת צילה לא ידע איש בחברה, אך חבריו לעבודה ברחובות שידעו עליה, היו שבים ומעלים אותה מפעם לפעם ומחדשים משהו.

— הלא היה בחור כה נחמד, איך זה השתנה כך ?

— השתנה ? אומר לך, לדעתי לא היה זה זיווג מלכתחילה, היא לא התאימה לו.

— כן, על־כך אין חולק, אך ההתנכרות לילד ... עצם מעצמו ובשר מבשרו, איך לא נשבר בו ליבו כשהיה מעלהו על דעתו ... אילו היה לך בן כזה, ההיית זונחו לגדול בבית־יתומים ?

— מי יוכל לדעת מה בלבו ? אולי יוצאת נפשו מגעגועים לבנו ? שתקן הוא האיש, ואף אם עצמו יסוריו מנשוא — לא יעברו דל שפתיו. בדיוק ההיפך ממנה. היא — צרור נפוח, מלא להג והתרפסויות והתעקמויות. מה יש פה לדבר ? — לא מתאימים. אבל היא וחרומסקי — פש! הזרזיר והעורב! שמעתי גם כי הוא לא ידע שבנו נשלח לבית יתומים. חשב שהיא מגדלת אותו. הוא שולח לה מדי חודש בחודשו, בדייקנות, צ'יק, חרומסקי לא הניח לבנה לבוא במגע עם שלושת ילדיו, קודם שלחו למעון תינוקות ואחרי־כן לבית־יתומים.

— בעל אופי חזק הוא האיש, קשה־עורף, שתקן, כמו שאמרת, וגם אם ישוב העולם לתוהו ובוהו — לא יניד עפעף. אני מכיר אותו. זוכר אתה, כשניתפס שמעון ביבר בחגורות משאבת הבאר בפרדס של חרומסקי, יראו הכל לגשת למקום התאוונה, ואילו יצחק הלך שמה והוציאו ונשא גופתו שותת הדם בורועותיו, בעוד האחרים סובבו ראשיהם והתרחקו מן המקום לבל יראו את הזוועה. אני הסתכלתי בו כל אותה העת. הוא היה רציני, שקט, — אפילו עפעף לא הניד.

— אתה שומע מה שסיפר לי וילקנפלד ? — הבן דומה לאביו, כשתי טיפות מים. יפה־תואר, משרת בצבא. הוא ראה אותו לפני שבועיים וחשב שלפניו טיקוצקי של אותם ימים, שלא הזקין ... כשרוני כאביו ... ובאיזה תנאים גדל. הלא אתה יודע את המעשה. כשעזב יצחק את המושבה בא חרומסקי הצעיר וקפץ על המציאה והביא את צילה הביתה, ומלחמה היתה לו לחרומסקי גם עם אביו שרקע ברגליו כפרד וקרא לה בשמות גנאי ורקק ארצה ואמר שלא יתן לו להכניסה הביתה ושידייר אותו מכל נכסיו. המצחיק שבדבר, שלאחר זמן היה הזמן האשמאי המנוול הזה, ימח שמו, בכבודו ובעצמו, מנסה מפעם לפעם להתעסק עם צילה ... חה, חה! וצילה ... לא מיד הסכימה לבוא לביתו וקיוותה כל הזמן כי יצחק שוב ישוב אליה, וכשראתה שהיא עומדת ללדת ועדיין לא שב — נאותה לו. אבל אחרי־כן נעשה חרומסקי גיבור, ומשנולד להם בנם הראשון שלח את בנו של יצחק לבית־יתומים.

ה

בוקר אחד נכנס לבניין החברה הקבלנית איש צעיר לבוש חאקי, וברשמיות שאל במקום מושבו של יצחק טיקוצקי, ברגע הראשון נבעת סלונימסקי

איש המודיעין הזקן, אך השיב לצעיר בקול מאופק, וכשהצעיר כבר פנה לדרכו החל רועד בכל גופו.

איש בעל טביעת־עין היה ולא אחת היה מתפאר באזני יתר העובדים כי לא סתם, לא סתם מונה לתפקיד איש המודיעין של החברה הקבלנית לבניין בפלשתינה.

— אפשר אתם מזלזלים בתפקיד זה, אך בעלי החברה — הם יודעים היטב השיבותו. — זה, זה! קודם לא קראו לי בתואר המכובד „איש־המודיעין“. קודם קראו לי „סלונים־השוער“, כינוי מן הימים שלמשרדי החברה ולמחסניה היה שער אחד.

סלונים־מסקי לא היסס אף רגע. כמו חיה עמדה לנגד עיניו דמותו של יצחק טיקוצקי, מנהל החברה, ביום בו הביאו ר' שימחה שלום המנוח לראשונה לבניין החברה. כך, אפילו הבגדים שלבשו האב והבן כה דומים היו, היררה, והביט על דוכנו שהיה אותו דוכן אז ועתה, אלא שעתה, דומה, העמיקו הסדקים בפיוצי לוח עץ של השולחן, וירד ממנו גם הצבע, אך הכתלים הם אותם כתלים, ואתה אפלולית שורה בחדר המדרגות, אלא שעברו כמה וכמה ימים מאז... האם לא חולם אני, היררה והעביר כפו על עיניו.

העלם פתח לרווחה את דלת חדרו של טיקוצקי, כדרך כל מי שגדל ונתחנך בבית־יתומים שלעולם אין לו תחושת מהותה של רשות הפרט, והעושה בכל רשות פרט כבתוך שלו. הוא ניצב נידהם בפתח ולא אמר דבר. טיקוצקי ישב וגבו לחלון לפני שולחן כתיבה גדול שערימות ערימות נייר היו מונחות עליו והוא עיין בהן. קרן אור צהבהבה חדרה בעד החלון ונפלה על שולחן הכתיבה — שולחן מעץ מהגוני, וצבע המהגוני הזהיר בנוח עליו קרן השמש, והפיץ זהרו הזהבי על פני החדר. הזוהר היה כהה מעט, כנוגה הזהב הטוב, ואף שיום חורף האיר בחוץ בעוז שרתה בחדר מין אפלולית של חדר מנהלים, בשל הריהוט הכהה וכורסות העור התומות־כהות המסורבלות באוויר עמד ריח סיגאריות, אף שהחלון היה פתוח ואוויר רענן הילך בו.

סלונים־מסקי היה מאוד סקרן לדעת אם טביעת־עיניו עמדה במיבחן. לידו עמד באותו רגע דוסא השליח והוא ביקשו במהירות לשבת רגע במקומו, שעניין לו לסדר למעלה, ויתר על שירותה של המעלית — מה שלא עשה זה זמן רב — ובמהירות שלא עמדה בשום יחס עם שיבעים שנותיו זינק מעלה במדרגות לקומה השלישית. הוא איחר. המסדרון היה ריק לגמרי, והעלם היה כבר, כפי הנראה, בחדרו של טיקוצקי שבקצה המסדרון. דלת החדר היתה פתוחה לרווחה. כנראה ששקע בהירהורים זמן ממושך מדי.

הוא לא יכול להסביר לעצמו למה הוא רץ ככה. שום שיקול הגיוני לא יכול הוא ליחס חשיבות להשערותו. סתם דמיון פורח לעת־זיקנה. מאז ומעולם לא ידע דמיונו סייג בהמראה למרומים. התאמצותו נתנה אותותיה וליבו היה דופק בחזקה, נשימתו קצרה והוא הרגיש את דופק זרימת הדם בגופו, רקותיו כאבו עליו ובאזניו עלה רעש כאילו הצמיד להן קונכייות. נדמה היה לו כי נמצא הוא באולם־

קולנוע או תיאטרון מלא קהל, לפני ההצגה, וכל הקהל מלהג. אחר נדמה היה לו כי כל הפקידים בבניין החלו לפטפט, וכי בכל מקום בו עבר נפתחו דלתות, ראשים הציצו מאחרי ואחרי-כן שבו הדלתות ונטרקו. ראשו סבב עליו כגלגל וכל שלפניו נע והסתחרר.

קמטים של קוצר-רוח — מי זה פתח כך לרווחה את דלת חדרי? — עמדו על מצחו של יצחק טיקוצקי בעוד הוא גחון על ניירותיו. הוא הרים לאיטו עיניים משולחן הכתיבה במבט תועה שמיד בנוחו על בנו נעשה מרוכז.

עיני האב והבן — שלא ראו זה את זה מעודם — נפגשו. מיד הכירו זה את זה, כאילו נפרדו אך לפני רגע באותו עולם רחוק שממנו באו, שם אלף שנים כיום אתמול כי יעבור. עיניים כה דומות בצבען היו להם, אלא שלזוג עיניים אחד היתה הבעת עייפות, שיממון ואכזבה, בעוד שבזוג השני עוד ניצנץ זיק נעורים ותקווה. הם הביטו זה בזה.

— הוזה אבי?

— הוזה בני?

יצחק התחלחל. ראשו צנח לאחור אל מסעד הכיסא והוא התעלף. באותו רגע הגיע סלוניםסקי מתנשם ומתנשף כקטר, הציץ לחדר מאחרי כתפו של הבן וניגש מיד אל המלאכה.

שבועיים שכב טיקוצקי עד שחזר לעבודתו, ומשחזר — והנה שיער ראשו הפך לבן כולו, מדברו והליכותיו נעשו איטיים עוד יותר — בן-לילה היה לזקן. — התקפת-לב, בשיבתו אל שולחן העבודה, אמרו הפקידים, וגם מהזדמנות זו לא נודע לאיש מן הפקידים על אותה פרשה בחייו של טיקוצקי המנהל. איש מהם לא ידע שדרכו של עולם שהתקפת לב, בלילה או ביום, כמעט תמיד, לא סתם תבוא, אלא בגלל איזו סיבה שנוח שלא לספר עליה. רק סלוניםסקי הזקן היה מחייך, כטופח לעצמו על השכם, ואומר בלבו — שהרי בעניינים שיש לשמור בהם סוד לא היה פטפטן — כי אין בעל טביעת-עין כמוהו ושאי אפשר להעלים ממנו דבר, ורק בשל סגולות אלה מונה לתפקיד איש המודיעין של החברה הקבלנית לבניין בפלשתינה.

אך לחבריו מימים נודע, בכל זאת, גם המעשה הזה, היו מהם שסיפרו כי הבן ישב למראשות האב על מיטת חוליו ולא עזבו אף לרגע אחד. אחרי-כן סיפרו שיצחק שוב נשתנה ושב לו חן נעוריו, שהחל שואל לשלום עובדיו, לנעשה בבתיהם, וחיוכו שב להיות רחב יותר, מלבב ונדיב יותר, ועיניו נעשו רכות שוב וחולמניות כבימים הטובים ההם, ועל בקשות אישיות של עובדים רבים היה עונה בחיוב.

עוד סיפרו, כי יצחק הכניס את בנו ללימודים באוניברסיטה העברית בירושלים, ואחרי כמה שנים סיפרו שעבודת הגמר שלו היתה:
ההתנגשות בין הכפר והעיר ב"מאדאם בובארי" של גוסטאב פלובר.

הישוב בנגב בתקופת המקרא

***** מאת מנשה הראל *****

בצפון הארץ היתה קיימת יציבות בתולדות הישובים, משום שהחקלאות בו היתה מושתתת על מטר השמים ועל עינות המים והנחלים. מאידך, בנגב השומם והחרב, הדל במקורות מים והחסר שטחי קרקע למוצע, ההתנחלות בו היתה כרוכה במאמצי גוף ונפש גדולים, ועל אף זאת רבים התנחלו בנגב בכל תולדותיו. במה היתה חשיבותו?

חשיבותה של ארץ הנגב היתה גדולה במיוחד לנוודים ולנוודים למחצה. מדבר הנגב הגדול, אזור הספר של דרום הארץ, שימש כחבל גידול מקנה. אולם עיקר ערכו של הנגב היה כחבל מעבר לשירות וכמרחב מחייה לאורחות. הנגב כגשר מעבר שוכן במקום גיאוגרפי וסטראטגי מן המעולים במזרח התיכון: א. הנגב נמצא בין שתי זרועות ים־סוף ובין הים התיכון, דהיינו, הנגב מקשר את סחר המזרח הרחוק דרך האוקיינוס ההודי והים האדום עם ארצות הים התיכון.

ב. בנגב עברו שני קצות הדרכים הבין־לאומיות הגדולות, אשר קישרו את המעצמות הגדולות של המזרח התיכון — מצרים וארץ שער — דהיינו, "דרך הים" שממערב לנגב ו"דרך המלך" ממזרחו.

ג. הנגב גישר בדרך היבשה, בין סחר ערב, תימן והמזרח הרחוק, ובין מצרים וארץ ישראל.

ד. שיירות המסחר והמלחמה של מלכי מצרים הקדמונים ושל מלכי ארם־נהריים היו חייבים לעבור דרך הנגב, כי הנגב שוכן לפיתחה של ארץ מצרים. כל ישוב עתיק בצפון הארץ הטביע את רישומו על ידי בניינים, חומות, מגדלים וכו', לפיכך, קל יותר לזהות את הישובים הקדומים. לעומת צפון הארץ, הנגב שומם מפאת אקלימו הצחיח, ומשום כך לקחה ההתיישבות הקדומה בנגב בחוסר יציבות ובחוסר רציפות. על כן, קשה לזהות אתרים ארכיאולוגיים בנגב, ובעיקר משום שהמקורות הכתובים אודות הנגב, מימי קדם ועד ימי המקרא ובית שני, הם דלים ביותר. בספר יהושע פרק ט"ז נזכרות 29 ערים בנגב, שמהן ניתן לזהות בוודאות עיר אחת בלבד, שהיא באר־שבע.

י ש ו ב י ה ק ב ע ב נ ג ב, מימי הכנענים ותקופת מלכות ישראל, נראים בצורת ת ל י ם . מן הדין לציין, שאין אתה מוצא בנגב תלים מדרום לבאר שבע בדרך כלל (פרט לקדש ברנע), ועיקרם מרוכזים לאורך הנחלים שמצפון לבאר שבע, דהיינו: גרר, הבשור ונחל באר שבע בלבד, כי במקומות אלה במיוחד, ניתן למצוא מקורות מחייה קבועים. ישובי גדות נחלים אלה, ניזונו ממטר השמים המגיע כאן לכמות של 200—300 מילימטר לשנה, משיטפונות הנחלים ומאדמת סחף

הנחלים הפוריה. מאלף לציין שאף תחום התפשטותם של ישובי הקבע הכנעניים. הגיע עד נחל באר-שבע ולא מדרומו, כנאמר: «ויהיה גבול הכנעני מצידון, בואכה גררה עד עזה, בואכה סדומה ועמורה ואדמה וצבויים עד לשע' (בראשית י', י"ט), דהיינו, לאורך עמק באר-שבע עד בקעת ים המלח.

בשאר אזורי הנגב קיימים ישובי קבע בצורת מצודות ששימשו למעבר שיירות, או חורבות שעיקר ההתנחלות בהן היתה בתקופה הרומית-ביזאנטית, שלא כאן המקום לדון בהן.

עיקר הישוב מדרום לעמק באר-שבע בימי המקרא היה ישוב של נודדים או נודדים למחצה.

בצפון הארץ היו קיימים בימי המקרא שני טיפוסים ישוב: העיר, ובנותיה. העיר היתה עיר מבצר, ובתקופה הכנענית עיר מלוכה. עיר מלוכה חייבת היתה להיות מבוצרת חומה, מגדלים, דלתיים ובריח, כי המבצר סימל את עצמאות יושבי העיר ואת תלות התושבים במבצרה. עדות מקראית לכך הם כיבושי משה בעבר הירדן מזרחה, שנאמר: «כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה דלתים ובריח, לבד מערי הפריזי הרבה מאד» (דברים ג' 5), וכן בדברי אסא מלך יהודה: «ויבן ערי מצודה ביהודה כי שקטה הארץ ואין עמו מלחמה בשנים האלה, כי הניח ה' לו, ויאמר ליהודה, נבנה את הערים האלה ונסב חומה ומגדלים דלתים ובריחים...» (דברי הימים ב' י"ד, ה'ו).

הטיפוס השני, בנותיה, משמען הוא ישובי פרוות חקלאיים, התלויים והחוסים בחוסן העיר הבצורה בימי מלחמה ושואה.

בצפון הארץ, בסיסם הכלכלי של שוכני העיר היתה החקלאות, ואילו גידול המקנה שימש כענף עזר. אף ישובי הנגב עסקו הן בחקלאות והן בגידול מקנה. אולם החקלאות בהם היתה עונתית, כענף עזר, והיתה נתונה לחסדי שנים גשומות בלבד, ואילו גידול המקנה היה קבוע. אבותינו עסקו גם בעבודת אדמה בנגב, כנאמר: «ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה'. ויגדל האיש הלך וגדל עד כי גדל מאוד. ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבודה רבה...» (בראשית כ"ג, י"ב-י"ד). לעומת זאת, בשנות בצורת נודדים האבות עם מקניהם לארץ מצרים לשבור אוכל, כי הנגב לא כלכל את תושביו בשנים שחונות מגידול תבואה. לפיכך, רכושם הבסיסי העיקרי של תושבי הנגב היה המקנה, ואילו החקלאות שימשה כענף משנה וכאמצעי עזר עונתי.

משכנות הנודדים בנגב היו מורכבים משלושה טיפוסים ישוב: חצרים, טירות ומגדלים, שהיו שונים אחד ממשנהו במהותם.

החצרים

אלה היו מחנות קבועים, מוקפים גדרות אבן כמחסה לאדם ולבהמה. אוכלוסיית החצרים עסקה בגידול מקנה ובחקלאות עונתית נודדת למחצה, דהיינו, בשנים גשומות גידלו תבואה במישורים, ברמות ובעמקים, ובשנות בצורת עיבדו רק את עמקי הנחלים הלחים יחסית עקב השטפונית העונתיים.

החצרים בנגב, תיפקודם היה כשל ערי הפרוות בצפון הארץ, והם היו

כפופים לערים שבקרבתם. כעדות לכך אנו קוראים בספר יהושע, שנאמר: «וכל החצרים אשר סביבותם הערים האלה, עד בעלת באר רמת נגב, זאת נחלת מטה בני שמעון למשפחותם» (י"ט 8). תיאור החצרים כישובי פרוות ניתן בספר ויקרא «ובתי החצרים אשר אין להם חומה סביב, על שדה הארץ יחשב גאולה תהיה לו» (כ"ה 31). עדות נוספת על מבנה החצרים שאינם מוקפים חומה ניתן לקרוא בספר ירמיהו, בנבאו על נבוכדנאצר מלך בבל שישמיד את שבטי בני קדם וממלכת חצור שוכני המדבר אשר בקרבת גבול ארץ יהודה באמרו: «נוסו נודו מאד, העמיקו לשבת יושבי חצור נאום ה', כי יעץ עליכם נבוכדנאצר מלך בבל עצה וחשב עליהם מחשבה. קומו עלו אל גוי שליו יושב לבטח נאום ה', לא דלתים ולא בריח לו, בדד ישכון (מ"ט 30-31). יתכן אף ששם שבטי חצור אלה, קשור עם החצרים שוכני המדבר הנזכרים.

ז

רוב החצרים הנזכרים במקרא כגון בספר יהושע פרקים ט"ו; י"ט, הם בגבול שבטי יהודה ושמעון, דהיינו, ישובי קבע מגדלי מקנה בתחום מדבריות הנגב. כי אף בשפת אוגרית חצרים, משמעם מכלאות צאן ואילו חצירה בערבית כוונתה ישיבת קבע.

חצרים וחצרות במקרא, אינם קשורים לחבל הנגב בלבד אלא אף למדבריות סיני (במדבר ל"ד 4; ל"ד 10; דברים א' 1), ולמדבריות אדום (ישעיה מ"ב 11). בני ישמעאל יושבי אדום שוכנים גם בחצרים וגם בטירות, דהיינו, הן כרועי מקנה ועובדי אדמה והן כנוודים, כנאמר: «אלה הם בני ישמעאל ואלה שמותם בחצריהם ובטירותם» (בראשית כ"ה 16).

הטירות

הטירה היא טפוס מחנה עראי של רועי מקנה נוודים. דרי הטירות היו מקימים את מחנותיהם במקומות בהם היה קיים מרעה זמני, ואלו בשנת בצורת נוודים היו עם מחנותיהם למקום מרעה נוח יותר. יושבי הטירות שכנו בדרך כלל בחבלי הספר של הממלכות הקדומות.

הטירה היא מחנה של אוהלים וסוכות ולעתים היא אף מוקפת גדר ובעיקר עבור מכלאות המקנה. ואכן נמצאו בנגב מבנים עגולים בנויים אבני גזיל בשתים שלוש שורות, אחת על גבי השנייה, אשר יתכן שעליהם הקימו יושבי הטירות את אהליהם. מכאן אולי מקור השם טירה, דהיינו, טורי אבנים או הגדר שעליה היה מושתת האוהל או הסוכה.

בני ראובן וגד, שהיו מגדלי מקנה, שכנו בטירות בעבר הירדן המזרחי, ובפנותם למשה הם אומרים לו: «גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו» (במדבר ל"ב 16). בספר תהילים אנו מוצאים הקבלה בין טירה ואוהל, ככתוב: «תהי טירתם נשמה ובאהליהם אל יהי יושב» (ס"ט 26). בנבואת יחזקאל על בני עמון, אנו מוצאים עדות למקום משכנם של יושבי הטירות, דהיינו, בחבל הספר של בני עמון, לאמר: «לכן הנני נותנך לבני קדם למורשה, וישבו טירותיהם כך ונתנו כך משכניהם, המה יאכלו פריך והמה ישתו חלבך. ונתתי את רבה לנוה גמלים ואת בני עמון למרביץ צאן» (כ"ה 4-5). גם כאן אותם בני הקדם השוכנים

בטירות, בספר ממלכת בני עמון ובתחום המדבר, פולשים אל תחום המזרע של בני עמון. מאחר ויושבי הטירות גידלו מקנה ובתנאי חורב קיצוני, עלה בידם גם לגדל גמלים, שהם בעלי חיים מדבריים המסתפקים במועט. לפיכך עיסוקם הנוסף של שוכני הטירות היה הובלה והנהגת שיירות המסחר על גבי גמלים, כשם שנהגו כך גם הבדווים יושבי הנגב בימי המנדט. אולם לשם הובלת שיירות המסחר היה עליהם לחסות בישובים השוכנים לאורך נתיבות המסחר, שהם יושבי המגדלים.

המגדלים

המגדלים נבנו כמצודות קטנות לאורך הדרכים הראשיות בנגב ובמדבריות, ועל יד מקורות מים. המגדלים ידועים עוד מימי דוד המלך, שעה שהוא ממנה שרים כלכליים „על האצרות בשדה, בערים בכפרים ובמגדלות” (דברי הימים א' כ"ז 25). עדות ברורה על בנין מגדלים בנגב קיימת מימי עוזיהו מלך יהודה, בימים של שיא התפשטות הישוב העברי בנגב, כנאמר: „ויכן מגדלים במדבר ויחצוב בורות רבים, כי מקנה רב היה לו ובשפלה ובמישור ובהרים ובכרמל כי אוהב אדמה היה” (דברי הימים ב' כ"ו 10). ואכן אנו מוצאים כיום שרידי מגדלים, מבצרים רבים ובארות מים מתקופה זו, הן במדבר יהודה והן בנגב, ובעיקר לאורך הדרכים הראשיות.

שוכני המגדלים עיקר מטרתם היתה לשמור על שיירות המסחר הגדולות, שעברו משתי זרועות ים־סוף או ממדבר ערב לים התיכון. שיירות אלה שעברו מרחק של כ-250 ק"מ מאילת לים התיכון או לירושלים, היה עליהן לחסות בצל משמר איתן שיגן עליהם מפני השוסים והשוודדים שוכני המדבריות. מאידך, שיירות אלה נזדקקו למים ולמזון טרי למשך ימי מסעותיהם. ואכן, יושבי המגדלים ששכנו על דרכי המעבר הראשיות, סיפקו לאורחות אלה את מחסורם וכן הלכו יושבי המגדלים וגדלו, הלכו ונתרבו, עקב המסחר הגדול שעבר מהמזרח הרחוק וממצרים אל ארצות הים התיכון. כנראה שאף מלכת שבא וסחרה עברו בדרך זו מאילת לירושלים כנאמר: „ותבוא ירושלימה בחיל ככד מאד, גמלים נושאים בשמים וזהב רב מאד ואבן יקרה, ותבוא אל שלמה ותדבר אליו את כל אשר היה עם לבבה” ((מלכים א' י' 2).

סוג נוסף של ישוב בנגב, הוא כפרי הכורים, שנתקיימו מכוח מציאות מכרות הנחושת בערבה. ישובים אלה קיומם היה מותנה בעוצמת השלטון: בימי גיאות ופריחה כלכליים, כבימי שלמה ועוזיהו, שיגשגו ישובים אלה, ובימי רפיון השלטון ובעיקר בימי פילוג המלוכה הישראלית, או בתקופת עלייה והתפשטות הממלכה המצרית, דעכו ונדמו ישובים אלה.

ואכן, פריחתה הכלכלית של הנגב היתה מותנית בחוסן ההיגמוניה של מלכי יהודה ובכוח שליטתם, הן על מכרות הנחושת שבערבה והן על הסחר מאילת ומערב, לאורך דרכי המעבר ויושבי המגדלים, שהנהיגו את ארצות המסחר לאורך ארץ הנגב באיכה ירושלימה ועזתה.

שְׁנֵי שִׁירִים

מאת גבריאל פרייל

הֵלֶהֱב שְׁבָרָאִי

אֶהְבְּתוּ שׁוֹב אֵינָה מִפְרִיחָה אַגְדוֹת.
הִיא הוֹפְקֶת וְקָנָה מְהֵלֶכֶת עַל קַבִּים
זוֹרְקֶת פְּתוּמֵי דְבָרִים לְצַפְרִים מְדַמּוֹת
בְּלֵיל שׁוֹצֵף, רַב גְּדוֹת.

אוֹרֵי בְּרָאִי עוֹד מְבוֹיֵס
זְכְרוֹ שֶׁל הֵלֶהֱב.

בֵּן הָאֲגָדָרְמוֹת

דְּמִיּוֹת הַבְּרוּזָה - נְטָעִים וְסוּפִים עוֹמְדִים בְּעֵדָנָם,
תְּפִלוֹת מְעוֹפָן צְפוּרֵי ;
הַעֲצִים - גְּלוּפֵי מִתְקַת קְבֻדָּה,
תְּפִלוֹת חֲנוּקוֹת עַל אֶרֶץ, -
הָאֲנָם הַקָּטָן, הוֹפֵא אֶסְלוּרֵי עַל שְׁמֵרֵיו,
תוֹפֵס וּמְחַקֶּה כָּל תְּנוּעוֹת מְטִיל
עוֹבֵר כִּיצוּר מְמָן, חוֹנֵג עוֹר
חַג טְשֻטוֹשׁ הַתְּחוּמִים.

בקצה מעגלו של דב סדן

(ליום הולדתו השישים)

מאת ירוחם טולקם

מזה עשרות בשנים עומד דב סדן בשערי היצירה כשעינו הטובה והצופה פקוחה על כל קטנה כגדולה, מגלה בה פנים חדשות וחושף כל בעייה מבעיותיה ומלבנה ליבון מקוריי נוקב, שיסודו בייתוד תפיסה וזיקה. וייחוד מקוריי זה תכונה מוטבעת היא בו ב ס ד ן עוד משחרותו, ורבותיו שהבחינו בה יפה הבחינו. חלקת הזכרונות בספרותנו העלתה פרי הילולים, אבל בולטת בה ערוגתו המטופחת של דב סדן, שהיא יצירה אמנותית גדולה בת החווייה העמוקה והכיסופים למעגלי התום והאמונה של אותה עיר ואם — זו האכסניה הגדולה לתורה ולסחורה, להווי ולהליכות שסימלה אורחה ורבעה של גולת גאליציה עד עלות הכורת על ביתנו באירופה. השכל השכיל דב סדן לשלב בפרקי זכרונותיו על חיי עצמו וחיי עירו, קן חויותיו הראשונות, שלל גדול של דמויות ומאורעות שעיצבם בסגולות כשרונו הגדול עיצוב אמנותי בשפת מראות וציורים. ואומנם ציורי הדיוקנאות של דב סדן הם פרקי סיפור ומסה מרהיבים בציוריותם, כי עינו עין רואה ללבב וצופה פנימם של דברים, עד שאתה שומע כאן „משהו משירת ילדים בפתח שריפת העולם, שירה שאינה מחרישה את ירית התותחים, אך גם ירית התותחים אינה מחרישתה“.

באמנות סיפורית רבה בייחוד הבעתו הלשונית ויכולתו הסגנונית תיאר סדן את מוראי המלחמה על בלהות הטילטולים והגירושים. מלחמת העולם הראשונה מצאתו ילד בן י"ב ועקרתו ממקום גידולו. אנו רואים אותו חוגר כלי-גולה ויוצא עם קרוביו הגדולים לנדודיו בערי-מפלט שונות. בנדודיו אלה חזה מבשרו את כל מרורי המלחמה, היתמות והנכר. אולם כשם שהחריש הילד למוד הנסיונות כזקן את תעלומת יגון יתמותו, כן התגבר לימים בכוחות עצמו על לבטי-הנכר. שכן נכר צונן וזעף זה לא יכול לעמוד כנגד הילת ירשה שחיבבה עליו כלי-כך את צפיפות מיצרו — הלא הוא „מיצר הבית“. ונקוד על התיבה „בית“. ולעומתו „מרחב הנכר“ לא משכו ולא גירהו, ולא בכדי, כי „המרחק מן הבית לגימנסיה יותר משהיה מרחק-דרך היה מרחק נפש“. רובי פרקיה של ספרותנו היפה על שתי לשונותיה מלאים את ה„חדר“ ומלמדיו, ואילו בית-ספרם על מוריו הנוצריים ותלמידם היהודי, זה האנוס הקטן, המתחנך באווירתם ובהדרכתם — מאן דכר שמם, כמעט שלא דובר במ כלל עד שבא סדן וכדרכו הוסיף גם כאן פרשה אחת והיא פרשה גדולה וחשובה בחינוכם של ילדי היהודים בגאליציה. שכן גלות בתוך גלות היה בית-ספרם לילד היהודי. בחרט אמן גולל סדן את מגילת הדווי והרגשת הנכר על כל השפלותיו ועלבונותיו שנתנסה בהם הילד היהודי בבית-הספר הנוצרי. וקשה מכול היה כאן מראה הצלב שניבט עליך מעל הכותל והילך עליך אותה הרגשה כבדה, שאבותיך ששלחו אותך עד עתה לחדרים,

שהישיבה בהם היתה כשיבה בביתך, — — — עמדו עתה ושלחו אותך לארץ גזירה, שצינתה כזעפה וזעפה כצינתה" ואף-על-פי-כן היו מהם, כדוגמת הגימנאזיסט שלנו, שעמדו בתוך צינה זועפת וצוררת זו עמידה של כבוד וגאון יהודי ונאבקו בגלי הנכר והשיטנה לשמירת שבת מחללה. אווירה זו של כפילות, בעולם שלפני הצהרים ובעולם שלאחריהם, הכבידה מאוד על הנער "צמא הגאולה", שגדל מילדותו "באמונה, כי אילולא נקפד פתילו של הרצל בד"ם ימיו, כבר היינו נושעים". ולאור אמונתו זו, אמונה מורשה מבית אבא, כבש לעצמו דב ס דן את דרכו בתוך עיבוי בליץ של שלוש תרבויות צוררות. דרכו זו שהולכתו תמיד מ"מרחב הנכר" אל "מיצר הבית", היא סימטת היהודים, בה ישבו "צפופים ודחוסים אבות אבותיו", הסתעפה לשבילים הרבה — שבילי חקר וביקורת, עריכה ותרגום, בלשנות ופולקלור, שירה ומחשבה, הוראה והדרכה וכו'.

ב

יובלו של ס דן הוא חגה של הספרות העברית כולה. שכן מזה עשרות בשנים הוא משפיע עליה מברכת חילו הפורה והמפרה כחוקר מעמיק שכבש לספרותנו תחומי חקר שבזכותם זכה והיה לנוטרה ונוצרה של היצירה העברית. בינתו בחקר הספרות ובמסכת בקורתה היא מקיפה וכוללת. לפיכך בצאתו לבדוק את נחלת הדורות והדור פרשה מסתו הביקורתית את חסות-ההערכה שלה גם על הנמושות ובני בין-השמשות, כי ספרותו של כל דור מתגלעה לעיניו "כיער גדול על קרקע המצמיח עירוב של קבוצות אילנות גדולים וציבורי אילנות קטנים ושרשיהם סמוכים, צמרותיהם נושקות ובינותם עדת קנים תמירים וזקופים מהם רמים ביותר, ושפעת קנים בינונים ונמוכים מהם גחונים במעט או בהרבה, גדלים ומשתרגים, סבכי שיחים ורוב עשבים וטחב, והכול יונקים זה מזה ומיניקים זה את זה, וכל-כולם כחטיבת חיים גדולה ואחת השרוייה ברצועת אדמה אחת ותחת חופת צל אחת" (ד. סדן: אבני בוחן, עמ' 12).

במלאת לו חמישים שנה החל ד. ס דן לכנוס מקצת "אבניו", אבני-החן שלו שהן בית-משכית לתפארת המסה העברית. עולם רב-מראות של דיוקנאות חכמים וסופרים. אמן המסה הספרותית והפובליציסטית כשם שהוא חכם הביוגראפיה והלשון, העלה ס דן ברוב בקיאותו פרשות כמוסות וסתומות במערכי היצירה שלנו, דברים ועניינים שהכול דשו בהם מתוך שיגרת אנשים מלומדה, גילה בהם סדן פנים חדשות מחשבות ובעיות שפסחת עליהן מתוך שיויון-יחס או חוסר-יחס וידיעה, בא הוא ופרשן לפניך על תוכנן ומהותן.

בדונו ביוצר וביצירתו נותן דב ס דן את דעתו לפכים קטנים כגדולים ובכוח ניתוחו הפסיכולוגי הוא חושף את המסתתר מתחת השטח. שכן יחסו ליצירה אינו יחס של התרשמות בלבד, אלא של זיקה מדעית שבכוחה הוא מעלה את האור הגנוז שבה. להודיעך, כי זוטות אלו מוסיפות נופך לרקע, לתקופה ולדור עליהם מושתתת היצירה. ומכאן חישוף הפרטים לא רק בדמויות גדולות אלא אפילו בקטנות ובבינוניות. ודקדוקי זוטות אלו משולבים שילוב גורלי בכלולות החקר מרובה-הפנים והצדדים.

מסתו של סדן משווה בדרך זו פן חדש לגלוי ולסמוי, לנגלה ולטמיר. בטיוליו בשיטי-היצירה הוא פותח לפניך אשנבי הצצה מאירים לעולמות של שירה ויצירה, מחשבות ותורות, ותוך כדי כך הוא פורש טליתו על נידחים ועל נשכחים יקירי-רוח ועלומי-שם שהלכו בצידי הדרכים, ועלידם ולאורם של אלה הוא מרמזך על גילויי-הרציפות בזרמי הספרות שלנו שכל-כולה מגלמת המשכיות אחת.

בטיוליו אלה אנו נישאים עמו למרחבים רחוקים עד מעבר לתחום; שם הוא פורש לפניך יריעה גדולה ורבגונית של שאלת ישראל בעמים, היא בעיית היהודים והיהדות בספרות אשכנז על כל יחסי התרבות הגורליים שבין שני העמים. שכן שורשם של יחסים אלה מעורה עמוק בספרות שני העמים הללו מזה מאות רבות בשנים. בעצם ימי השואה והכליון העלה דב סדן בבקיאיתו המפליאה פרשתי-יחסים זו כמות שהיא זרוייה וארוגה בתוך ספרות אשכנז העשירה, וכל עיקרו לא נתכוין אלא להבינו את האשלייה האיזומה של הבל שישב בצילו של קין. הוא מפליג עמך במשעולי השיר והאגדה, הסיפור והמחזה ומראם לך לאורם מה מידת התמימות שהיתה בהם באחינו יושבי אשכנז, שהתעלמו ולא שמו לב לדברי הבז והנאצה שהטיחום כלפיהם סופרים וחכמים, משוררים והוגים גרמניים עוד לפני לידת הנאציזם.

אגב טיולים מעניינים אלה, בשביל "הנמר", שהיו עיונים המשתרעים לאורך חלקה הגדול של ספרות גרמניה, פורש לפניך סדן את הטראגדיה הגדולה החפויה בשיראין של סוגי יצירה שונים ומראה אותך את "עמידתו של הזר והרחוק באשכנז, שאפילו הוא מקיים תעודה, שגודל-תועלתה גלוי וברור, אפילו הוא מחלץ מצרה ויסורים, סופו נעשה שער לעזאזל, שעליו נשפכים כל הכעס והחימה שנועדו לכתובת אחרת — מעמד השליטים. סופו נעשה כלי-רעם הקולט כל תצבורת-השנאה שעלולה היתה להתפרק במרד והפכה" (ד. סדן: הנמר וידידו המנמנם עמ' 20).

ג

בניגוד לתפיסה "ההירואיסטית" הנושנה הרווחה והמקובלת בחקר ספרותנו ובביקורתה גולל סדן ברוב חריפות במחקרו-מבואו הנודע "על ספרותנו" מכלול-ערכים רב-ממדים ומשמעויות לבעיית החקר של ספרותנו החדשה. המושג "ספרות ישראלית" כולל, לדעתו של סדן, את כלל היצירה בכל הלשונית שהיהודים יצרו בהן. לפיכך שונה גישתו לחקר תולדתה של ספרותנו החדשה תכלית שינוי מזו המקובלת בין חוקריה. אלה ואלה, כמקדימים כמאחרים, אמת-מידתם היא לפי הזרמים או הסוגים; וכאן הטעות הגדולה שרבעה לפתחו של חקר ספרותנו החדשה, שחוקריה קיצצו ביצירתה הכוללת של האימה מתוך שכללו בתולדותה בת מאתים השנים רק את ספרות ההשכלה בלבד ודילגו על שאר הספרות של אותה תקופה עצמה. לגירסתו של סדן יש לכתוב תולדתה בדרך כרונולוגית-היסטורית ולכלול בה כל הזרמים לתנועותיהם הרוחניות, לרבות אלה של החסידות והמתנגדות, כי שלושתם, כל שלושת הזרמים, "יונקים מעבר לגילויי-ניגודיהם

ממסתר־שורשים משותפים, ביתר דיוק: משורש אחד, ונפגשים בסופם בצמרת אחת, ושעל כן הספרות של שלושתם היא — היא הספרות העברית החדשה" (על ספרותנו עמ' 5—6). אמור מעתה: הרחבת גבוליה של ספרותנו שתכלול ותשקף את חיי העם בגולת אירופה כולה ובניגוד לקו ההבדלה המקצץ שהתעלם מן הזרמים שפירנסו את תולדותינו בדורות האחרונים מתוך שחקר זה פסח על "מקורי השפעה הנמשכים מתנועות על זרמיהן, שחוקרנו מסרבים לכלול את ספרותם בכלל ספרותנו החדשה". זאת ועוד, הרי כוחן המפרנס והמקיים של לשוננו וספרותנו היו דווקא שתי יריבותיה — החסידות והמתנגדות, שהעמידו לה "חיל מילואים" והן ששימשו לה להשכלה "לא רק קרקע ניצול לחולל בו תמורותיה אלא גם "קרקע חיות".

דיון מעמיק ומקיף זה של סדן בדרכי החקר בתולדתה של ספרותנו כולל כמובן מאליו גם תפקידו של החוקר שנטל עליו לעמוד גם על בעיית המעבר ללשון הלעז של הסביבה. "כי ישנה ספרות הכתובה בלשונות לעז, ודוגמה ראשית חותכת לה בלשון הגרמנית, והיא שייכת לספרות הישראלית" (שם עמ' 13). הוא תובע עלבון דחייתם של יוצרים מישראל שיצרו בידיש ובלעז, ואשר לספרות יידיש, הרי המעבר מתקופת ההשכלה לתקופת הריאליזם לא היה בגדר האפשר בלעדי תיוכה של יידיש. והטעות האחת גררה ממילא גם את האחרת, כי לצד סופרינו ששמרו אמונים אך ורק ללשוננו העברית היו גם סופרים כפול־לשון, שיצרו בשתי לשונותינו, וחיווין זה מחייב חקירה מדוקדקת שלא כשיטת־החקר המקובלת, המשיירת יצירתם האידיית של הסופרים כפול־הלשון מחוצה לגבול־דיונם הממצה, וכן שיטתם של חוקרי ספרות אידיש המשיירת את יצירתם העברית של הסופרים האלה מחוצה לסגול־דיונם הממצה, לא זו בלבד שהיא פוגמת בהערכה של הסופרים האלה שאינה יכולה להיות שלימה אם לא נכלל בה דיוקן מלא של הסופר ולא נתבררה הזיקה ההדדית של שתי לשונות יצירתו וסגולתם בכל אחת ואחת לפי צדדיה השונים וצדדיה השונים" (שם עמ' 34).

חידושו של דב סדן מבוססים ביסוס הגיוני־שכלי ומבוררים כל צורכם בעובדות מאלפות ובראיות חותכות ומשכנעות. הוא חי ותופס את חוויית־היסודות של ספרותנו לאהבה, לדעתה ולחוקרה על כל גליה וגלויותיה, תהליכיה ואקלימיה. שלא כספרותם ספרותנו, שהיא בעצם מהותה ספרות נודדת וצמיחתה באווירה מתנכרת חסרת־אחיזה כלשהי ללשוננו העברית. ופלא־יצירתה אומר: דורשני, וסדן אומנם נדרש היה לרזי־חיותה של לשוננו שכל מידותיה ופיתוייה של צרתה. הלשון החיה בסביבת הנכר, לא יכלו להכריתה מפי סופרים ראשונים שעשוה "לשון בית ולשון ספרות". הערכתו את אבות ספרותנו החדשה מגלה לפניך את כל גורמי המציאות של לעז הסביבה והכחש מזה ואת כל שורשי צמיחתה של ספרותנו כשהיא שרוייה במעגלה הכללי של ספרות ישראל, רבת־הלשונות מזה, ובוחנה בחינת מקומה בתוך ספרות ישראל ויחסה לגביה. במבואו זה העלה סדן החוקר גופי הלכות בתורת החקר של הספרות ושפך אור חדש רב־נגוהות על בעיות הסגוליות.

ד

גדול כוחו של סדן בלשון ובסיגנון שהעלה אותם לשיאי-שיכלול גבוהים. לשונו יונקת מכל מקורות התרבות שלנו מן העתיקים ביותר ועד לחדשים ביותר. דרך שימושו בלשונו יש בו מן החידוש המפתיע, עד שאפילו אסימוני לשון שחוקים הופכים ונעשים בכור-הצירופים שלו מטבעות לשון בעלי-תוכן ומשמעות חדשים. שכן הדרת זקנים ורעננות נעורים חיברו בלשונו ובסיגנונו יחדיו למויגה נאה לנועם ולחן. סיגנונו סיגנון אישי שאינו מתגדר בכלי לשון שאולים ולפיכך גם אינו נבלע בשום "נוסח". שכן יודע סדן, כי מלים צריכות כוונת הלב, וסיגנון אמת שהוא לשון אמת יסודו במחשבה, הוא דמות הרוח ופרצופו. וכשם שסדן דורש הרחבת גבוליה של הספרות כך הוא שוקד ללא-ליאות על הרחבת גבולי הלשון. לפיכך הוא מתחקה על כל דיבור וכל ניב השגורים בפניו מבלי שנדע טיבם וטעמם, מסדירים בתוך שלשלת היחש שלהם ומשייכם לתחום מוצאם. כמי שכל סתרי לשון נהירים לו הוא מהלך בטוחות בשביליה ומלקט כל צרור וכל פרודה ומשקעם בתוך "אבניו" ו"משקופיו". עושר כל הדורות, אמר חכם אחד, צפון במלה ובלשון העברית, וסדן יודע גם יודע להרצות דיגריה בלשון הזהב שלו.

כחוקר ומבקר, עורך ומתרגם נדרש סדן להורות הלכה למעשה בענייני הלשון. הוא נתבע להורות היתר או לגזור איסור בייחוד בעניינים הנראים לכאורה זוטות, אך לאמיתו של דבר הרי הן גופי חייה של הלשון, "והמדייק ימצא, כי הם" הם מגופי חייה של לשון, סימני-היכר מובהקים לאותה מלחמת-תמיד בין כוחה של מסורת על גדריה ובין כוחו של חידוש על פרציו" (ד. סדן בפתחה ל"אבני שפה").

אנו מתלווים לו לדב סדן בהנאה מרובה ל"טיול צדדין בסמטות הצנועות" של הלשון ואגב כך הוא מאלפנו דעת בסוגיות הניב והשתלשלות צירופיו האפשריים. לשם כך הוא מפליג למרחבי הספרות שלנו ושלהם. כל תיבה וכל דיבור מבוארים ומסבירים בלויית מובאות והוכחות מכל פינות ספרותנו לדורותיה. עד שהן כשלעצמן מהוות מעין קונקורדאנציה קטנה. בדרך זו מעשיר סדן את לשונו ומגמישה בתוספת דיבורים וצירופים תוך הקפדה אדוקה ונאמנה לרוח הלשון וחייה; אבל יחד עם זאת הוא מתריס על הרוח הזרה, זו מכת הלעז הפושה בימינו כספחת בעטייה של ההיגררות אחרי הרגלי-לשון ומשמעויות זרים. תוך כדי תהייתו על גלגולי דיבור והוראותיו הוא מזהיר אותך על הצירופים הזרים והמשונים שכבר צירפנום ועקירתם יפה להם.

מרב חובתו לשעשועי-כתובים לסוגיהם הוא טורח להראותך, "כי שעשועי-הכתוב מתפתח ומצמיח שעשועים נוספים מקרבו, או מצרף לעצמו שעשועים אחרים", ולשם הדגמת הנאמר הוא משפיע עליך שפע של דוגמאות מספרותנו ומספרותם. שכן אחד הוא דב סדן העוקב דרכי היצירה בישראל לדורותיה ולתקופותיה, ותוהה בעניין רב ובהבנה עמוקה על גילגולי-הוראתם של מלים ומושגים.

ה

בין מסה אחת לחברתה פסק סדן לשעה קלה מגירסתו בחקר ובביקורת וירד לגינת אגוז — זה גן־הפלאים של חכמת העם ונבוניו — והיטה אוזנו לשיח העם וחכמיו. אסף סדן מלוא חופנים פניני חידוד ובדיחה שהגישם לנו דורון בשתי «קערותיו» הגדושות והמדושנות. חידוד ובדיחה אלה סיפרם לנו דב סדן בשם אומרם ובלשון חכמים עשירה ורבת־חן. שתי «קערותיו» גדושות ה־«אגוזים» וה־«צימוקים» פותחות לפנינו שערי שיחו של העם על בינת נבוניו וחכמת חכמיו ומשרות עלינו אווירה של כובד ראש וקלות ראש כאחד. גם כאן אתה רואה את סדן כאמן הלשון המפליא לעשות בסממניו «בשחוק בכתוב ובשחוק בדבור». מתוך אסופותיו השתים מדברים אלינו החידוד והבדיחה היהודיים עתירי השניות והפיקחות ורבי הרזים והרמזים מכמה דורות ועד עצם ימינו אלה. מהם שנשמעו ונאמרו בסוד חכמים באהלי תורה ומהם מפי עמך ברחובות ובשווקים. כל החידודים הרבים נתנסחו בכור לשונו של סדן שהוסיף עליהם שינויי נוסח והערות מאירות ומחכימות.

ו

דב סדן העלה במחקריו ובמאמריו הרבים בעיות חקר יסודיות העתידות בלי ספק לחולל מיפנה מכריע בחקר תולדתה ומהותה של ספרותנו החדשה. שכן הוא מאיר ומבהיר הרבה פרשות סתומות מתוך שהוא מאזין למעמקים רבי־הרחש והרגש של היוצר והיצירה, ובמלים מעטות אך כוללות הוא מבליט ומגדיר את האופייני המיוחד את שניהם. שלושה דורות עוסקים בהסברת יצירתו המופלאה של ש״י עגנון מנקודות ראייה שונות והרבה דברים מאירים נכתבו עליה, אבל חשיבות יתירה נודעת «לחקר עגנון» מבית מדרשו של סדן; מסתו זו וכל אלו שלאחריה היו לאבן־בוחן בסוגייה זו מאז ועד עתה. אמרו עליו על א. מ. ליפשיץ שהיה מדבר שלושה מאמרים חשובים יום יום, ועתה צא וחשוב כמה מאמרים וכמה מסות רבי־עניין ותוכן משיח יום יום ושעה שעה דב סדן, יבלח"א, זה הפזרן הנדיב ועתיר הנכסין; וכן מיוחד וטעם מיוחד לצירי־המסה שלו שבשיטתיו זרויים קווים אבטוביאוגראפיים של מחברם שהם חשובים ומעניינים עד מאוד על שום שהם מעמידים אותך על דב סדן הסופר והיהודי השלם.

יהדות גרמניה והאנטישמיות

מאת שלמה פינגר

א.

קשה להבין אך עובדה היא: על אדמת גרמניה הרוצחת, שהשמדה מליוני יהודים, יושבים כיום כ־40 אלף יהודים שנקבצו לתוכה לאחר מלחמת העולם. הם גם הקימו על אדמתה בתי־כנסיות להתפלל לאלה־ישראל. יהודים אלה, מהם שנולדו בגרמניה, גלו בימי המלחמה למחנות המוות, ובדרך נס ניצלו מכבשן האש; מהם שברחו בעוד מועד (רבים לישראל) וחזרו אחרי המלחמה; מהם שבדרכם מערבה מארצות מזרח אירופה נשתהו בגרמניה ונשתקעו במקום. עצם התופעה של התחדשות בית־ישראל על אדמת אויבו ורוצחו לשעבר, אומרת דרשני! מי הם יהודים אלה? מה יחס האוכלוסיה הגרמנית אליהם, מה יחסם אליה, ומה מלאכתם היום? שאלות אלה ורבות אחרות מתעוררות בשעה שמנסים לתהות על תופעה מוזרה זו ששמה יהודים בגרמניה לאחר היטלר.

העיתונאי נורברט מולין, בספרו "הניצולים: דין וחשבון על היהודים בגרמניה כיום",* דן בשאלות אלה לאחר השתהות ממושכת בגרמניה אחרי המלחמה. נוקט הוא בעמדה שלילית לגבי הציונות ומדינת ישראל, שלצערנו היא הולכת ומתפשטת בין חוגים מסויימים. על עמדה זו עוד נעמוד בפורטרוט, אלא שמעלה אחת לספר, על אף הסילופים האידיאולוגיים שבו, כולל הוא עובדות ומספרים המצטרפים לתמונה מאלפת על היהודים המתגוררים בגרמניה, עס המניעים שהניעו להזור אליה, ועל מצבם בחברה הגרמנית.

בשנת 1933 מנתה יהדות גרמניה כחצי־מליון נפש. הבריחה המוגברת לארצות החופש עקב עלייתו של היטלר החלה רק כשנה וחצי לפני פרוץ המלחמה. בשנת 1939 נתדלדלה הקהילה עד כדי 150 אלף יהודים, ולפי הסקר הראשון שנערך אחרי המלחמה רק 15 אלף מהם נשארו בחיים (עמ' 4). מכל היהודים שנחלצו מגרמניה בעוד מועד חזר פחות מ־5 אחוז. החל מ־1952 ואילך נתווספו על הניצולים עוד 20 אלף יהודים מארצות שונות, כולל 10 אלפים שירדו מישראל, ומספר מועט גם מארה"ב (עמ' 45). שליש מכל החוזרים הוא למעלה מגיל שישים, ומספר האנשים בני 40-60, כפול מאלה שהם בני 20-40. את מספר היהודים בגרמניה קשה לקבוע בדיוק, כי רק 23,500 איש נרשמו בקהילה כיהודים: זאת אומרת, 40 אחוז מיהדות גרמניה אינה מודה בזיהותה היהודית, אעפ"י שכולם מוכרים בציבור כיהודים! לעובדה זו נודעת חשיבות רבה ופלא שהמחבר מציינה רק כלאחר־יד מבלי לעמוד על חשיבותה.

Muhlen, Norbert — *The Survivors: A Report on the Jews in Germany Today*. T. Y. Crowell Co. New York, 1962. pp. 228, xxi. Introduction by Hans Kohn.

מה מצבם החמרי של יהודי גרמניה? בראשית המאה הזאת היתה היהדות עשירה פי חמישה משאר הגרמנים, לפי יחסם המספרי. היום היא ירדה פלאים מנכסיה, ומספר היהודים המתפרנסים אך ורק מפנסיה ממשלתית כפול מאשר בקרב האוכלוסיה הכללית, דבר שאפשר לזקוף על חשבון אחוזי הזקנים הגדול בקהילה. למעלה מ-1200 איש נתמכים ע"י כספי-סעד בלבד, ויהודים אלה מרובים ממספר היהודים העשירים (עמ' 47-46). רק מעט מהתעשייה, בתי הדפוס הגדולים והחנויות שהיו מוחזקים בידי יהודים לפני המלחמה הוחזרו לבעליהם הראשונים שנעלמו או לא חזרו (עמ' 58-57): «הנס הכלכלי של גרמניה כנראה דילג על היהודים שם», אעפ"י שרבים חזרו מתוך שיקולים חומריים בלבד! היהודים התאוננו על מדינת ישראל שבה «נאלצו» לעבוד עבודה שחורה, ועל כן ירדו לגרמניה לשפר את מצבם החומרי. עידוד-מה לשיבה זו נתנה ממשלת גרמניה בצורת הענקה של 1500 דולר לכל תושב שסבל ע"י הנאצים (עמ' 46). הסכם הפיצויים שימש אף הוא כוח-משיכה חזק ליהודים, בפרט לזקנים, שחזרו לגבות כספים תמורת רכושם שהוחרם ע"י הנאצים. כיום כמעט ואין היהודים תופסים מקום כל-שהוא בהתפתחותה הכלכלית המסחררת של גרמניה המערבית.

ב.

מה המניע העיקרי לחזירתם של יהודים אלה לגרמניה? לפי דעת המחבר מקור המניע הוא בהתבוללות שבלעה את יהדות גרמניה מתקופת האמנציפציה ואילך. מבחינה לאומית ראו היהודים את עצמם מאז האמנציפציה כגרמנים נאמנים ו"רק" הנאצים אילצו אותם להיעקר ממולדתם. לדעת מולין, היהודים חוזרים כדי לשתף פעולה בהקמת הדמוקרטיה הגרמנית ולתרום את תרומתם לבנין הריסות מולדתם. החלטה זו לחזור דרשה, בעיני המחבר, «אמונה איתנה בגרמניה ובאנושות כדי להתגבר על הפיקפוקים» המרובים הכרוכים בה. יהודים אלה מתוארים כבעלי «רצון עז» שאינם נכנעים בפני הביקורת החריפה שאחים יהודים בארצות מקלטם מתחו עליהם, כאילו השיבה לגרמניה היא בגידה בעם ישראל ובמדינת ישראל (עמ' 15). המחבר מגנה השקפה זו ושופך עליה לעג. הוא מסתייע בדברי המפקד האמריקני, הגנרל לוקיוס קליי, ש"טעות היא בידי מנהיגי-היהודים (הכוונה ל"ציונים") להטיף לפינוי כל היהודים מגרמניה. (הם) צריכים לעמוד על זכותם להישאר ולהשתתף בבנין עתידה של גרמניה, לעזור בעיצובה לקראת חיי-חופש פוריים" (עמ' 13). מעניין ביותר תיאור דמויות בולטות ביהדות גרמניה, שהן כביכול מגשימות בחייהן תפקיד נעלה זה שהגנרל קליי היתווה אותו אחרי המלחמה. כך, למשל, חזר לגרמניה הפרופ' האנס יואכים שויפס, «מחוקרי הדת היהודית הגדולים באירופה ויהודי נאמן». אביו של פויפ' שויפס, ששירת כרופא-מנתח בצבא הפרוסי ואחרי עליית היטלר סירב לעזוב את גרמניה, נהרג במחנה הסגר. הבן מתפאר בגבורת אביו שהיה אומר: «היטלר אינו מחבב יהודים, אבל אין בכך סיבה לעזוב את ארצי». השחקן פריץ קורטנר חזר לגרמניה והצהיר: «בתום טעם גלותי (מגרמניה) נסתיימה גלותי גופה» (עמ' 188). אנשים רבים מבני העליה היהודית אינם מעורבים בעניני הקהילה

„הבורגנית“ היהודית וחבריהם המקורבים כולם מצמרת האינטליגנציה הגרמנית הליברלית (עמ' 176) יהודי אחד הכותב שירים באידית, שבימי שהותו בישראל סירב לדבר עברית, התלונן שהוא ותרבותו „נרדפו“ במדינה היהודית. הוא נעקר וחזר לגרמניה כדי למצוא בה את חופש החיים שנגזל ממנו בישראל ולבנות מחדש את התרבות האידית שלו (עמ' 56)!

יחס שלילי זה ליהדות משתקף גם בחיי הקהילה כולה כפי שהם מתוארים בספר זה. כמחצית היהודים שניצלו מן השואה היו נשואים נישואי-תערובת. דבר שכנראה שימש גורם להצלחתם. במשך התקופה 1951-1958 עלו נישואי התערובת פי שלושה על הנישואים עם יהודים (עמ' 43). כבר ראינו ש-40 אחוז מיהודי גרמניה מעדיף שלא להכריז על יהדותו אף כי אין לשמור עליה כעל סוד כמוס. מתוך 60 האחוז שנרשם בקהילה רק 5 אחוז מבקר ב-87 בתי הכנסיות, ששבעה רבנים מוסמכים משרתים בהם. את העובדה הזאת מציין מולין כסימן לכך, ש„במקום להתמסר בעיקר לענייני פולחן ותרבות יהודית, כבת קופה שלפני היטלר, התמסרה הקהילה אחרי המלחמה לעבודות סעד, הגהלה והצלה“ (עמ' 60). לעומת זאת מצטער המחבר שאין מספר יהודים רב יותר בגרמניה, כי מספרם הועים משמש גורם לאנטישמיות! וכך טען יהודי זקן עסקן בקהילה: „מחמת המספר המועט של יהודים, אין הגרמני יכול לעמוד על העובדות האמיתיות הסותרות (את משפטיו הקודמים), וקל להם לאנטישמיים להלשין עלינו... אילו ישבו פה יותר יהודים, היו הגרמנים רואים אותם כמות שהם, והיו מכירים ששיגרות הלשון של הנאצים אינן הולמות אותם כלל“ (עמ' 121). כך טוענים יהודים שהיו עדים לחיסולה של יהדות אירופה!

תמציתה של השקפה זו על היהדות והגרמניות שיהודים אלה, ומחבר הספר בראשם, נאחזים בה, משתקפת יפה בדעה שחיווה אותה יעקב וסרמן בספרו „חיי כגרמני ויהודי“ ושמר מולין מרימה על נס. לגבי וסרמן לא היתה קיימת בכלל שאלת הבחירה בין זיהות יהודית וגרמנית, כי בעיניו היו שתיים שהן אחת. הוא לא הרגיש שום קירבה נפשית בינו ובין יהודים לא-גרמנים, שתרבותו הגרמנית היתה זרה להם. „מה לי ולהם, אני שאבות אבותי חיו ועבדו בליבה של גרמניה כשש מאות שנה?“ (עמ' 81-82). בדמותו של וסרמן בוודאי מתגלם אידיאל אישי-נפשי, הן בעיני מולין עצמו, הן בעיני היהודים שהוא מתארם בספרו, וליהודים רבים בכל ארצות הפיזור. ואם מוגזמת ההנחה שכל היהודים חזרו לגרמניה, מתוך נהייה אחרי לאומיות גרמנית, אין ספק שעצם שיבתם יסודה בהזדהות לאומית ונפשית עמוקה עם גרמניה. הזדהות זו מתגלה בתופעה שבאנו כאן לתארה ולתהות על שרשיה.

ג.

מה תגובת הגרמנים ליהודים החוזרים? איך הם קיבלו את „אחיהם“ היהודים בשובם מגלותם? התגובות הן שונות וקיצוניות באופיין. בגרמניה צצו כפטריות כל מיני תנועות-תשובה, בפרט בין הנוער, המחצרות „על-חטא“ קולני ומפגניות בציבור על „אהדתן“ ליהודים (עמ' 170-150), תנועות אלה

מעוררות הרגשות בלתי נעימות בעצם הצהרותיהן המוגזמות, אבל סבור המחבר שהן נאמנות וישרות במהותן. (עמ' 158). נוצר מעין פולחן אנא פראנק, ויש השערה שלמעלה משהה מיליון איש בגרמניה קראו את יומנה של הנערה היהודית. בשנה אחת עלו לקברה האלמוני במחנה ברגן-בלזן כשמונת אלפים איש (עמ' 159-160). הנוער הגרמני מקשיב בהתלהבות לדברי מרטין בובר, ויצירותיהם של סופרים יהודיים משנות העשרים נחשפו והועלו מתהום הנשייה (עמ' 161). העתון "וועלט דער ארבייט" כתב בשנת 1961, ש"מעולם לא הופיעו מחקרים רבים כליכך על יהודים וגרמנים ועל זיקת-הגומלין ביניהם כמו בגרמניה החדשה" (עמ' 163).

לפרשת הסכם הפיצויים של גרמניה-ישראל מוקדש מקום רב בספר. נתקבל הרושם כאילו עמדה בעיית היהודים בראש דאגותיו של קונראד אדינויאר מחמת מסירותו לרעיון שיקומה של קהילת היהודים בגרמניה כמטרה קדושה בפני עצמה. אין אף שמץ של חשד אצל סופרנו שאולי הפיקה גרמניה תועלת פוליטית רבה מהסכם הפיצויים. מר מולין מציין בהתפעלות-עגל, שגרמניה היא המדינה הראשונה בתולדות האנושות שהציעה מבלי שכפזה לכך פיצויים לאנשים שסבלו מידה במלחמה. גרמניה צעדה את הצער הנועז הזה אעפ"י שהסכם הפיצויים עלול היה לערער את יסודות התכנית להבראת המשק הגרמני הנאבק על קיומו, ולמרות איומי מעצמות-ערב, שגרמניה כרתה איתן ברית-שלום, שאיימו עליה בניתוק קשרי מסחר. הסכם הפיצויים עם היהודים הוא הגשמתו של "רעיון נוצרי" נשגב וטהור (עמ' 29-39). מאידך, הסכם הפיצויים מקפח כביכול זכות יהודים המתגוררים בגרמניה לפיצויים, זכות שהיא מוצדקת יותר מזו של מדינת ישראל. ההסכם גם מזהה את היהודים עם מדינה זרה, דבר העלול להזיק לה ליהדות גרמניה (עמ' 40).

מתמיה הדבר עד כמה מסלף המחבר היהודי את האמת ההיסטורית כדי ללמד זכות על הגרמנים! הוא מתעלם מן העובדה, שאין תקדים בהיסטוריה למעשי-הפשע של גרמניה כלפי העם היהודי וכלפי העולם כולו. כלום יש בפיצויים משום חרטת-אמת? גרמניה לא פתחה ראשונה במשא-ומתן בדבר הענקת דמי פיצויים. הרי מדינת ישראל היא שפנתה ראשונה למעצמות המערב בתום המלחמה בענין הפיצויים. יהדות העולם וזו שבמדינת ישראל בכללה, לא ביקשה ולא קיבלה פיצויים חמריים על קרבנותיה שנפלו ונרצחו במלחמה; הפיצויים הוענקו למדינת ישראל לטובת יהודים חיים שברחו מגרמניה או ניצלו ממות, ולשיקומם בחברה.¹ אין שום דמיון בין הפיצויים ובין דמי כפרה לא בשיעורם ולא במשמעותם. מולין בעצמו מודה, שמתוך 358 צירים ב"בונדסטאג" הצביעו 238 בחיוב בעד ההסכם, ז"א כשליש הנציגים הצביעו נגד, או שנימנעו מהצבעה. וכן מודה הוא שההסכם היה מ"צעדיו המבודדים" של אדינויאר, שעורר התמררות גם בקרב קהל תומכיו הנאמנים ביותר (עמ' 33-39).

ולהלן: בולט גם בספר הנסיון לחפות על היקף האנטישמיות בגרמניה.

הממשלה נקטה באמצעים חריפים לעקור כל גילוי של שנאת-יהודים, ולדעת המחבר האנטישמיים שעדיין נמצאים בגרמניה "מנותקים מהמוני העם וחיים סגורים בגיטו משלהם, גיטו של אנטישמיות" (עמ' 102). פרשת סבלותיו של העם היהודי בימי היטלר אינה פרשה נעלמה. מולין מציין בהתפעלות וגאווה שבספרי הלימוד הנפוצים בבתי ספר בגרמניה מוקדש עמוד שלם, ולעתים אף עמוד וחצי, לתיאור גורל היהודים בימי שלטון הנאצים (עמ' 143).

אבל עצם האירועים והתקריות המתוארים בספר מכערים את כל התמונה היפה שהמחבר מנסה לציירה לפני קוראיו, והם גם מגלים עד כמה המוני-העם לקויים בשנאת יהודים ממאירה עד היום הזה. כך למשל הכריזו בציבור נאצי אחד בשם לודביג זינד, שמספר יהודים מועט מדי נשמד בתאי הגז. כאשר נידון ל-12 חדשי מאסר בגלל עבירה פלילית קלה באו לנחם אותו כחמישים איש מבני העיר "רבים מהם נשים בוכות וזקנות שלחצו את ידו... והביעו דברי נחמה". מה עושה מר מולין? הוא רואה מאורע זה כסימן מחאה נגד הנאצים, כי הרי ישבו בעיר זו כעשרים אלף איש, וחמישים נאצים ביני לבינך מה הם? (עמ' 103). מסופר בספר ש-1700 בתי קברות יהודיים חוללו בתקופה 1948-57 (עמ' 108), ושפמלגות הימין מקיימות תנועות נוער בנות 30.000 חברים, אבל "רק חלק קטן מהם הוא ניאון-נאצי ממש" (עמ' 132). גורלה המר של משפחת סומפף שירדה מישראל (עמ' 101-89), מעיד עד כמה שנאת היהודים מושרשת בנפש פשוטי העם ללא-היעקר, ורק הומאניסטים מלידה ומבטן כנוברט מולין והאנס כהן — שבהקדמתו לספר משפיע עליו שפע של שבחים — רואים במעשי אלימות אלה רק תעלולי תנועה נאצית זעומה הנמצאת בתהליך גסיסה. לאנטישמיים של היום חסר כל קשר מהותי לתאי הגז, סימני ההיכר המובהקים של האנטישמיות הנאצית, ועל כן אין דינם דין האנטישמיים מסוגם של הנאצים בימי היטלר (עמ' 127). היטלר באמת פסל את האנטישמיות לעולם!*

ברור, אפוא, ש"הניצולים" הוא כולו ספר אפולוגטי. לפיו, העם הגרמני האומלל נפל קרבן לרודן אכזר שכל מעשיו הוסוו מאחורי פרגוד הסודיות הצבאית. "אם רוב הגרמנים ידעו על ההשפלה והנישול שכפה השלטון על היהודים, רק מעטים ידעו על הרצח ההמוני שהונהג אחרי פרוץ המלחמה... כי בגלל ניתוק ציבורות-הקשר קל היה לשמור על הפשע כסוד". אחרי שתמו הקרבות היה העם הגרמני שרוי באבל על קרבנותיו הוא שנפלו, ולא היטה אוזן קשבת לגילויים של רצח-המונים, ולא כל שכן כשגילויים אלה נתפרסמו בעיקר ע"י רשויות האויב-הכובש. הקהל היה גם אדיש לתעמולה כבר מימי הנאצים (עמ' 24-20). המחבר מנסה להוכיח שהעם הגרמני עצמו לא נטל חלק בפרעות שנערכו ביהודים ורק חוג מוגבל של שכירי הס. ס. אשם בדבר. יוצא

* על הפזמון המתמיה הזה חוזרת גם חנה ארנדט במאמרה "אייכמן בירושלים" ב"ניו-יורקר", פברואר 16, 1963, עמ' 42; "תודה להיטלר נפסלה האנטישמיות, אולי לא לעולם, אבל לעת עתה בוודאי... כי... רוב אנשי הדור מכירים שהאנטישמיות עלולה להביא לידי תאי-הגז ולבית-התרושת לסבון".

שאינן להאשים את העם בשנאת יהודים, והיהודים נתקבלו, כביכול, ע"י הרגמנים כאורחים בעלי זכויות שוות וכשותפים גמורים במולדת הגרמנית. גישה זו, על יחסה החיובי ללאומיות הגרמנית, מופיעה כאויב בנפש של הציונות והמדינה היהודית. לדעת מר מולין פעולותיהן של התנועה הציונית והתנועה הנאצית עולות בקנה אחד והן זיהות בתכליתן: שתיהן הטיפו לגירוש היהודים מגרמניה. „שיבתם של היהודים נמשכה בשקט כל-כך, שלא עוררה תשומת-לב רבה. למרות הקיפה המצומצם, יש בה משום שלילת מטרתם המפורשת של דוברי הנאצים, ואף של דוברי הציונות, דהיינו — שגרמניה צריכה להתרוקן „מיהודיה“, (עמ' 52). הטפת הציונים היתה דומה במהותה לתרועת הקרב הנאצית: „יהודים, לכו הביתה לפלשתינה“ (עמ' 114).

ה.

אחד השקרים ההולך ונשנה ומכה שרשים גם בקרב היהודים, הוא שהגרמנים לא ידעו, כביכול, על מלחמת ההשמד ביהודים. הראשון להשמיעו אינו נורברט מולין, אלא הרמן גרינג, ושותפיו אחריו, בשעת משפט נורנברג: „הפעם הראשונה ששמעתי על החיסולים האיומים האלה היתה פה בנורנברג“. כך הכריז אחד ממתכנני תכנית החיסול הראשיים². מכיוון שכך, רוצים מלמדי הזכות למיניהם ליצור את הרושם ש„הפתרון הסופי“ לבעיית היהודים הונהג רק לקראת סוף המלחמה, אחרי שנתיקו „ציונורות הקשר“ ונחרץ גורל גרמניה לכניעה ללא-תנאי. לאמיתו של דבר, הונהג הפתרון הסופי מרגע פלישת הצבא הגרמני לתוך גבולותיה של פולין ב-1939, ובמיוחד ביוני 1941 אחרי הפלישה לברית המועצות כשהתחילו עוצבות-המבצע (איינזאצגרופען) בעבודתם הרצחנית של השמדת היהודים ע"י יריה. מבצע זה מסמן „הפעלת פתרון הסופי במובן ההשמדה הטוטלית“, אבל „התחיל הטבח בהמתות המוניות ביריה מיד עם פתיחת המלחמה נגד פולין בספטמבר 1939“³. נכון שעוצבת-המבצע האלה, שרצחו 1,400,000 יהודים, מנו בסך-הכול כשלושת אלפים איש,⁴ אבל מעשי-הרצח לא בוצעו בסתר, והמבצע לא עוטה בסודיות כלל וכלל. ואם מעשי הרצח בוצעו בפומבי, החיסולים היו דבר של בפרהסייה. בורמן (הנאצי הידוע) הזכיר זאת בכרוז של אוקטובר 9, 1942: „שמועות מתהלכות בקרב העם הגרמני ביחס לאמצעים החריפים שנינקטו כלפי היהודים. (הן) הופצו ע"י חיילים בחופש מיחידות צבא במזרח שהיו עדי-ראיה לביצוע התוכנית“.⁵ מסופר שהצבא הגרמני, בהמוניו, גילה לא פעם שביעת רצונו ממראה היריות והרציחות כהצגת-בידוד שנערכה להנאתו.⁶ כשש שנים התמידו הגרמנים במבצע המוות נגד היהודים, והנה באים סופרים ועיתונאים מתממים ואומרים שכל זה התרחש ללא ידיעת הציבור הגרמני!

אזרחי גרמניה שמעו וגם ראו במו-עיניהם את הפינויים רבי-ההיקף של היהודים מתוך גרמניה עצמה, ומתוך כל ארצות הכיבוש הנאצי. מפעל מחנות ההסגר והמוות — הקמתם, ניהולם ושמירתם — דרש רבבות של ידיים עובדות, במיוחד במבצע ההובלה העצום ובמנגנון המסועף בפקידים שניצח עליו. ומה

פירוש המושג "עם" כאן? מיליוני החיילים בצבא הגרמני שנילחמו מחוץ לגבולות גרמניה, גם הם שייכים ל"עם" הגרמני וכאמור, רבים מהם היו עדי-ראייה לרציחות היהודים וגם השתתפו בהן בפועל בכל איזורי הכיבוש הגרמני. אין מקום לכן לפיקפוקים שרצח היהודים השיטתי היה בגדר עובדה ידועה לעם הגרמני בעצם ימי המלחמה.

וכלום יש יסוד לטענה שהשלטונות הסתירו את כוונותיהם לגבי היהודים? שנאת היהודים היתה מעיקרי-היסוד של כל התנועה הנאצית מראשית היותה. כבר ביאנואר 1939 נתפרסמה תכנית-חיסולה של יהדות אירופה ע"י היטלר בעתונות הגרמנית¹ יש מן הגרמנים עצמם המדגישים שאשמתו של העם הגרמני קודמת למעשי החיסול, כדברי הפילוסוף הגרמני קארל ג'אספרס: "מעשי השלטון נודעו בציבור כבר ב־30 ליוני, 1934.... (וגם ע"י) מעשי השוד, פינויים ורציחות חברינו היהודים, אזרחי המדינה, בשנת 1938, שעה שלחרפתנו הבלתי-נמחית, בתי-הכנסיות — בתי-האלוהים — נשרפו באש בכל קצווי גרמניה... (גם אז) לא יצאנו לרחובות כשגורשו חברינו היהודים... מפקדי הצבא עמדו מן הצד... ולא עשו מאומה. זה לא היה עיסקם".² מולין היהודי מרחיק לכת בהגנתו על העם הגרמני מדברי הגרמנים עצמם.

1.

השאלה הנשאלת היא לשם מה גורסים אנשים כמו מולין, האנס כהן וסיעתם את הכחש הזה שהעם הגרמני חף מפשע? מהי המטרה שכחש זה משמש אותה? כלום נפשם לאמת ההיסטורית ולהנחלתה לדורות? אם כן הדבר, מדוע אין המחבר מזדקק בכלל לספרות המחקר על תקופת השואה, ולמה לא טרח לבדוק אם יש תיאום כל שהוא בין השקפתו ובין האמת ההיסטורית? אלא שברור הוא, שיד "האידיאולוגיה" באמצע. נפשו יוצאת להזדהות לאומית עם העם הגרמני, בדיוק כמו שיהדות גרמניה זו המוצגת בספרו שואפת לכך. הזדהות נפשית זו עם העם הגרמני אדישה לחלוטין לשואת היהדות באירופה. היא ממשיכה בדרך ההתנכרות ליהדות שהיא כבשה לעצמה עוד לפני היטלר. האידיאולוגיה של תנועת ההתבוללות שספרו של מולין מנסחה ניסוח טיפוסי ביותר, מתרקמת בחלל היסטורי ריק, לשם הצדקת השקפתה מתכסית תנועת ההתבוללות באיצטלה של מוסריות יתירה שתוכה כחש למציאותנו הלאומית. ביסודה היא מנותקת לגמרי מן המציאות: היא אנטי-היסטורית במהותה.

האידיולוגיה הזאת תופסת את האנטישמיות אך ורק כאחד ממכלול הכוחות שהם בעוכרי הדימוקרטיות והקידמה הכללית של האנושות. ואנטישמיות משתמשת בנשק של הפליה לאומית מיוחדת נגד היהודים לשם חתירה תחת אשיות הדימו-קרטיה כשם שכוחות הריאקציה משתמשים בהפליה הגזעית או הדתית כדי להגביר את שלטונה במדינות רבות בעולם. ההתבוללות רואה בהפליה אלה אופי אחיד בכך שהן מופנות כלפי מיעוט הנאבק על שיווי זכויות בתוך מסגרת החברה בכללה. פתרון האנטישמיות אינו בציונות הדוגלת בייחודם ההיסטורי והלאומי של היהודים, שהרי היא תורמת רק לבידול היהודים מכלל החברה הנכרית

שהם שרויים בה, והיא היא המעכבת, כביכול, בעד טמיעתם הלאומית הגמורה. האנטישמיות היא אינה אסון לאומי של היהדות, שיש לתקנו בדרך הגאולה והשיקום הלאומי, אלא ענין לחינוך האומות לסבלנות, לשוויון ואחוזה: האנטי-שמיות היא, איפוא, בעיית הגויים ולא בעיית היהודים!

תוצאה פטלית לה להשקפה זו, כי היא מביאה את היהודים להתייחס בסבילות ואדישות הרת-סכנות למצבם בין האומות. יוצא שהיהודים חייבים להתמסר לטיפוחם והצלחתם הלאומית של כל העמים שהם מתלוננים בצילם, ולקפח קיפוח גמור את מעמדם הלאומי שלהם. על השקפה מעין זו שפך ביאליק את דברי הקינה והזעם שלו בשירו אכן גם זה מוסר אלוהים:

ושפכתם את רוחכם עלי כל שיש נכר
ובחיק אבן זרה את נפשכת תשקעו
ובעוד בשרכם מטפטף דם בין זולליכם
תאכילום גם אכול נשמתכם.

לאחר חתימת המאמר הגיעו לידי המספרים שפירסם מר קורט גרוסמאן, מנהל המחלקה לענייני יהדות גרמניה של הסוכנות היהודית בניו-יורק. לפי נתונים מוסמכים מצויים בגרמניה כיום בסך-הכל כשלושים אלף יהודים. רק אלפיים מהם חזרו מישראל ו-250 מארצות הברית. יוצא, שמספריו של מר מולין מוגזמים וצבועים צבע האידיאולוגיה המתבוללת שלו.

- 1) Hilberg R. — *The Destruction the European Jews*, Quadrangle Press, Chicago 1961, p. 677, note 25.
- 2). Shirer, W. — *The Rise an Fall of the Third Reich*, Simon and Shuster, New York, 1960, p. 964 : see note. Also Hilberg, op. cit., pp. 688—689.
- 3). היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמאן, פסק הדין. משרד ההסברה של ראש הממשלה, ירושלים, תשכ"ב, עמ' 91, ועמ' 139-141.
- 4). Hilberg op. cit., p. 256.
- 5). Poliakov, L. — *Harvest of Hate*, Syracuse Univ. Press, 1954, p.133.
- 6). Reitlinger, G. — *The Final Solution*, Beechburst Press, New York, 1953, p. 196.
- 7). Hilberg op. cit., p. 257.
- 8) .Jaspers, K. — *The Question of German Guilt*, Capricorn Books, 1961 pp. 71—72.

על הרינה והתפילה

מאת ד"ר חיים הרים

החזנות, משמעותה לכאורה, נגינה. היינו, שירה וזמרה, כפי שנתקבלו מדורות קדומים בישראל. אך למעשה, זוהי יצירה נגינית מיוחדת במינה, שיש בה כעין נטייה ושאיפה להתערב ולהתמוזג ביצירה אחרת, הדומה ונאה לה, מין במינו.

הלכה רווחת זו מתבארת בתלמוד, בפירוש שכוונת הכתוב: „לשמוע אל הרינה ואל התפילה“¹, פירושה „במקום רינה שם תהא תפילה“². כלומר שאין כל אחת משתי היצירות הנזכרות: רינה ותפילה, מגיעה לידי שלימות גמורה אלא מתוך הרכב שני היסודות הללו לחטיבה אחת, כהלכות הכלל המקובל: טובים השנים מן האחד³. אם כי לכל אחת מאלה יש תכונות וסגולות משלה. מכל מקום ניכר בכל אחת מהן כעין כמיהה ונטייה להתאחד עם בן־זוגה. בדומה לנשמות הערטילאיות שבספרות הקבלה, התועות בעולם התוהו למצוא את תיקונן. כך גם בעולם המציאות, כגון בדברים שבאמנות, ישנן יצירות מחוסרות נשמת חיים, או שהיוצר עומד ומצפה להתגלות „נשמה יתירה“, שבהשפעתה יצלח להוציא מתחת ידו דבר מתקן בתכלית השלימות. מכאן כוח היצירה ליוצר בשטח המקצוע שהוא מוכשר ומסוגל לכך. או או, כנוח הרוח, הבא מתוך קדושת התפילה, על נועם הרינה, הרי שניהם מצאו את תיקונם, וזיווגם עולה יפה...

הכול מודים, שנגינה עם כל סגולותיה ויתרונותיה, משנתאחדה עם התפילה, עלייה היתה לה, שהיא בוקעת ועולה למרום, לפני שומע תפילה. מכאן סמוכין ורמזים לסברת המדרש על המימרא: „תפילה עושה מחצה“⁴.

עד כאן לרינה ותפילה, בשורשן וביסודן, תעודתן ומטרתן בחיים. ואילו בנוגע להשלמתן וביצוען, ובעיקר להשפעתן על הקהל, עד כדי יצירת אווירה של חרדת קודש, הראוייה לתפילה, מתוך השתפכות הנפש, כאן נתקשו ראשונים ונסתבכו בבעייה חמורה, הנוגעת ביותר כמסתרי נפש האדם ותגובתו, היינו: כיצד משפיע המנגן בזמרתו על הציבור, כדי להאציל מרוחו על עדתו?

לתכלית זו דרשו חז"ל מאת החזן לא רק הכשרה בתפילה ונגינתה אלא אף שיהיה בר אוריין, מחונן בכמה מעלות טובות ותלי תלים של מידות ומעשים טובים, נוח לבריות, מעורב בדעת עם אנשי עדתו וסדרן מומחה בעבודת הקודש וכו'.

1. מלכים א' ח', כ"ח, דברי הימים ב' ו', י"ט.

2. ברכות דף ו', ע"א.

3. קהלת ד', י'.

4. ויקרא רבה, פרשה יוד, סעיף ה'. ר' יהושע בן לוי למד את ההלכה הזאת מאהרן הכהן, שנאמר: ובאהרן התאנף ד' מאד להשמידו (דברים ט', כ'). ובשם ר' לוי נאמר, ש„השמדה“, פירושה בלוי בנים, ומשהתפלל משה על אהרן, עשתה תפילתו מחצה. שמתוך ארבעה בני אהרן: נדב ואביהו, אלעזר ואיתמר, מתו שנים, נדב ואביהו, מחצית בני אהרן.

כדי לשוות לאישיות לזוית חן ויופי של קדושה. (עיין חולין כ"ד; תענית, כ"ה; פ"ב, פ"ג; ברכות ל"א, כ"ח; סידור רבי עמרם גאון)

ולא זו בלבד אלא שברור הדבר כמה היו מקפידים בשירת המקדש על היופי שבנגינה ועל טיב כלי הזמר שיהא מן המובחר. בכמה מקומות בתלמוד מסופר שבמקדש השתמשו בכלי זמר שלא נמצאו דוגמתם בימים ההם:

מעשה בכלי זמר של נחושת שהיה במקדש. כשנפגם קולו לא נמצאו אומנין לתקנו. אף היה שם אבוב, עוד מימות משה, שבמצוות המלך ציפוהו זהב ונפסד קולו. כשנטלו ממנו את הציפוי, חזר ונעשה קולו ערב כשהיה (ערכין דף יוד ע"ב).

עד כמה היו חז"ל מייקרים את ההידור שבמצוות בכלל וטוב טעם שבנגינת המקדש בפרט, מוכיחה העובדה, שקישוט האבוב בציפוי של זהב שנעשה בדבר המלך ודתו, נפסל ונדחה בפני היופי שבקולו הערב, היוצא מפי האבוב שבמקדש. ולא עוד, אלא שמלבד עיטור והידור מצוות, שניצטוו עליהם בתורה, כגון, סוכה, אתרוג ולולב, שופר, ציצית וכיוצא בהם, עוד דרשו חז"ל על הפסוק: "זה אלי ואנוהו" (שמות, ט"ו ב'): התנאה לפניו במצוות. (שבת דף קל"ג ע"ב, מכילתא טו', ב'), כלומר שיש במצוות עצמן משום נוי... וכשהיו מקיפים את המזבח בלולביהם בחג הסוכות היו אומרים יופי לך מזבח, יופי לך מזבח! אם גם שאין בו משום יופי משלו דווקא (סוכה, מ"ה, ע"א), שדרשו: "והכהן הגדול מאחיו — גדלהו משל אחיו" (הוריות ט', ע"א).

ב

כאן הגענו לפרשת הדרכים בשדה הרחב שבשטח תפילת ישראל "לימים נור"אים" וזימרתם, שברשות המנגן לבור לעצמו את הדרך הישרה בזימרת התפילות באופן שתהא רוח המקום ורוח הבריות נוחה הימנו. בכלל יש להסיק, שעל דעת המקום ועל דעת גדולי המנגנים המומחים ביותר בנגינת ישראל, חייב המנגן בקודש לכוון ולהציב את זימרת תפילתו על יסוד נוסחאות התפילה המקובלים ברוב ישובי היהודים, המחזיקים במסורת אבות מקדמונים, פחות או יותר. אלא שבשעת יצירה רשאי המנגן להוסיף ציצים ופרחים, וזיקוקים של אש קודש נגינתיים זעיר פה זעיר שם, שיש בהם כדי לרומם את מצב הרוח שבאדם, להלהיבו ולהוציאו מן החול אל הקודש.

הרבה מידות בהידור ניגון התפילות ושיכלולן. יש קישוט בניגון, שטוב שלא נברא משנברא. ויש עיטור של ייפוי עדין ואצילי משופרה דשופרה, שהיא תאוה לאוזנים, וכולו מחמדים.

אשר לעצם התפילות וזמירותיהן, תכנן וסוגיהן השונים, בייחוד הסליחות, התחנונות, הווידוים והפיזמונים לראש השנה ויום כיפור, הרי כולם חדורים מקרי ההיים המרים של עם ישראל, צרותיהם ומצוקותיהם, צערם ויגונם, הרבה יותר מן הפיוטים והתפילות של כל ימות השנה, שרובן מיסודות על שיטה קבועה וסדר מוקדם ומאוחר. כמבואר בתלמוד: "לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה, ואחר

כך יתפלל⁵. כל המעיין בהתבוננות עמוקה וחודרת במחזור התפילות לימים הנור-אים מתחילתו ועד סופו, ימצא בו ספר שלם מלא וגדוש בתולדות עם ישראל בארצות גלותו, על כל גלגוליו, הרפתקאותיו, עינויו ויסוריו, ללא גבול וקץ. אמנם יש למצוא פניני שירה ועדיי ניגון אף בתפילות, שירות ותשבחות וקריאות לשלוש רגלים, לשבתות השנה ואף לצומות שבימי החול, כגון „ויחל“ ופסוקי „שלוש עשרה מידות“ הנאמרים בציבור ושרוח של קדושה וחגיגות חופף עליהם. והוא הדין בנגינת שלוש רגלים, החל מן ההגדה של פסח, שקריאתה קרובה מאד לקריאה הלבבית בתורה לימים נוראים. לכמה מן הפרקים ניגונים משלהם, כידוע, פרק וניגונו: „קדש ורחץ“, „עבדים היינו“, ו„היא שעמדה“, „שפוך חמתך“, „אדיר הוא“, „אחד מי יודע“ ו„חד גדיא“. מקום לעצמם קובעים הניגון העדין והערב ל„קידוש“, בנוסח „אקדמות“, ושירת התפילה ליום הראשון של פסח, בקשת „טל“, שנגינתה וניגון „גשם“ לשמיני עצרת הם ממיטב לחני המקדש. מפורסם ביותר הוא ניגון „אקדמות“ לחג השבועות, והפיוט „אז שש מאות“, בנוסח כל נדרי. כל הניגונים האלה, וכמה שלא נזכרו כאן, יש בהם כדי להספיק אוצרות שירה וזימרה לתפילת כל השנה, ואילו בימים הנוראים, הגיעו התפילות ונגינתן לשיא רוממותן, בחינת שיר השירים, קודש־קדשים. ואשרי הכהן הגדול מאחיו, שנכנס לפרדס הנגינה בשלום ויוצא בשלום...

יש שבתפילה קצרה אחת מכונסים כמה וכמה רשמים, חוויות, רחשי לב וכוונות, בקשות ותחנונים שונים. במקרים כאלה חובת המנגן היא להטעים ולהבליט הוראתו וכוונתו של כל ניב וסעיף, כל רעיון ומושג. ומתוך כך להשתמש בחריצות מוסיקלית, לרכך ולהנעים את צירופי החלקים השונים שבניגון הקיבוצי, ולאחות את הקרעים שבדרך הסילום (מודולציה) בשעת ההעברה מסולם אחד לחברו. כגון בתפילת „ותשובה ותפילה וצדקה“. כאן לית מאן דפליג שכל רעיון, הירהור והגות־לב כשלעצמם תופסים מקום חשוב ורב ערך בחיי הפרט והכלל, בהשקפת עולם, בדת במוסר ובאורח חיים וכו', בסידרת ניגוני ימים נוראים שהקליט כותב הטורים האלה⁶. כל פרט ופרט שבתפילה זו מושר לטעמו, הוראתו ומשמעותו. ועם התקרבות התפילה לסיפא, עולה הסיכום כולו בקנה אחד, בתמונה שלימה, מיקשה אחת, כדבר מתוקן מכל הבחינות. אף הסטיות שבניגון נעשו כדת וכדין, לפי כללי המוסיקה.

ג

בתפילות השירים, הפיוטים והפזמונים, הברכות וההוראות וכו', מביע המחבר את הרעיון, הרגש והכוונה בכל לשון, סיגנון והסבר שהוא שומע ומבין

5. ברכות ל"ב, ע"א.

6) בשביל לתת לקורא מושג נאמן והסבר מספיק ומדויק מכל הדרישה והחקירה בתורת התפילה והנגינה, ללא שימוש בתווי זמרה שאינם מובנים לקהל הרחב מלבד יחידי סגולה, השתמש כותב הטורים הללו בהמצאה מוצלחת. היינו, שהקליט את רוב שירי התפילות לראש השנה ויום כיפור, לפי הנוסח המקובל בישובים עתיקי יומין, שהתזיקו במסורת מקדמונים ובקהילות המפורסמות שבמזרח ומרכז אירופה, מסודר ומעובד בצורה מוסיקלית כתיקונה.

לאשורו. הוא קובע את יצירתו, כדומה לכל חיבור דתי שבגדר קאנון חי וקיים, לדורות. ואילו המנגן, הבא למלאות את תפקידו בתור "מתורגמן", להטעים את התפילה בזימרתו, ולהסבירה לקהל, הוא אחראי לתקן את הסיגנון בסדר נכון וביאור מספיק. עליו לזקק ולצרף, לפשט את העקמומיות וליישר את ההידורים במקומות שצריכים לכך, בחינת "מעלין בקודש".

עד כאן לסדר העבודה בכלל. אשר לחלק האמנותי של החזן המנגן ומידת כשרונו וידיעתו במוסיקה, הרי הוא אדון לעצמו להנעים זמירות בעזרת יתרונו וכשרונו בנגינה, מתוך שימוש במכשירי גרונו למיניהם: אם בקולות הדקים והדקי-קים או בדממה דקה "פלאסטית", בסילסולי הקולוארטורה ושינויי גווני הקול לצבעיהם וציליליהם. ובלבד שימשיך את זימרתו בסגנון אחיד ומתמיד, ללא הפסקות וסירוגים העלולים לבלבל את רעיונות המתפללים, השקועים בכוננת התפילה מתוך דביקות, הקשבה והתעמקות בריכוז המחשבה בעולמות עליונים.

פעמים, לשם שינוי-ערכין, לקליטת עניינים מורכבים ומסובכים, יש צורך בחילופי הרושם ותמורת האווירה, כל מה שהשינוי הוא רך עדין וחלק ואינו מחוספס עד לצרימת האוזן. באמת יש מקום לשינויים וחידושים כיוצא בהם, שהנאתם בצידם, כגון בעליות וירידות שבנעימה, באופן שאין כל שינוי בולט חל בעצם הניגון מלבד ההבדל בגוון וצבעו בלבד.

כידוע, בטבע הקול שהוא הולך ונשנה אחרי כל שבעת הקולות בכיוון אחר בזה אחרי זה. והקול השמיני שלמעלה משבעת הקולות נשמע כקול הראשון משבעת הקולות, ממש. הוזה אומר, שהמנגן רשאי לעבור בזימרתו מאוקטאבה אחת ((סולם של שבעה קולות) לחברתה, בשעת צרכו. בשביל שלא לשעמם את הציבור בחד-גוניות וטעם תפל שבניגונים המרובים שמעור אחר, לאחר ששבעה נפשם מתפילות, אנחות וקראיות ערב ובוקר וצהריים, כביום הכיפורים וראש השנה בחצרות צדיקי החסידים.

מחודש לחודש

הנאצים הזורים לחדשות

הכרזת שרת-החוזן הישראלית גולדה מאיר בכנסת ב-20 במרס, 1963, על התביעה הנמרצת מאת ממשלת בון "להפסיק פעילותם של המדענים והטכנאים הגרמניים במצריים ולנקוט צעדים, תחקייתיים ואחרים למען הפסקת שיתוף הפעולה בינם ובין ממשלת מצריים" — מהווה, ללא ספק, ציון-דרכים ביחסי ישראל-בון ובהתפתחות מירון החימוש הקטלני במזרח הקרוב. העובדות על תעלוליו של נאצר בכיוון זה הן ידועות למדי, ולא פעם הובלטה בעתונות העולם הסכנה הכרוכה בעבודות "המחקר" הטמא הנעשות במצריים על ידי אזרחי גרמניה המערבית, עבודות שמניעיהן הם בצע-כסף, או — נאמנות לאידיאלים הנאציים". היו זמנים, שבהם נוח היה להם לשליטי בון שתהא מלאכתם נעשית על ידי אחרים. כשם שהניחו למי שהניחו לעסוק בחיפושים אחרי אדולף אייכמן — גדול התליינים בשנות הארבעים — ללכדו ולהעמידו לדין, כך סברו, שאין זה מעניינם לתור אחרי הנעשה על ידי אזרחי ארצם — שבח"רו בתפקיד תלייני שנות הששים — מחוץ לגבולותיה של גרמניה. יתר על כן, כמה עקרונות נאים, כגון דימוקרטיה, חופש הפרט וחופש התנועה והפועולה של האזרח מעבר לגבולות ארצו, מלמדים לכאורה על חובה של נקיטת עמדה "נייטראליסטית" מעין זו.

אין טעם להתעלם מהבסיס הפור-מאלי החזק למדי של עמדה זו. צא וראה, שאף בארצות הדימוקראטיה עדיין ניתן חופש-הדיבור לדבריהם ומנהיגיהם של תאים וארגונים ניאוציסטים ואתה מוצא בארצות-הברית אף יהודים, שמטעמי חופש הדיבור הדימוקראטי הם מוכנים אפילו לצדד בנכונות של רוקוול בנאום באסיפות פומביות ובוויכוחי מכללות ולהוכיח את מידת ההגיון שבהשקפותיו ומגמותיו. ואם, אמנם, גדול ההבדל שבין דיבור למעשה, הרי גם ממשלת בון

עלולה לטעון, כי ברגע שאורחיה יוצאים מתחומי גרמניה שוב אינם כפופים למרותה וכו' וכו'. אך האמת היא, כי בידי ממשלת בון אמצעי-לחץ רבים להשגת מטרותיה, ואיום בשלילת אזרחות — למשל בעוון מעשים המזיקים לשמה הטוב של המדינה או לשלום העולם, היה מספיק להחזיר לגרמניה את רוב מדעניה וטכנאיה הגרמניים של מצריים. אין ספק, כי יש ביניהם פושעי מלחמה וגם קנאים נאציים, שלא יירתעו גם מפני לחץ של בון, בפרט שכמה מהם אינם יכולים לשוב לארצם בשל קופה של שרצים התלויה להם מאחוריהם. אבל הללו מחוים מיעוט בחבורה זו, ואילו רוב חבריה — עיניהם נשואות לשכר המעולה, שמשלם להם נאצר, "אבר הש"לום והסוציאליזם" במזרח הקרוב.

תאבי השמדה מטווח רחוק

המיעוט הנאצי הזה ממשיך במסורת של היטלר, ללא סטייה מהמטרה של השמדת היהודים. בשביל אלה תקופת אדנאואר אינה אלא תקופה חולפת בחיי העם הגרמני, וכמו לפני 18 שנה עדיין הם תאבי השמדתו של העם היהודי מתוך השקפת הטירוף, שהיהודים הם מקור אסונה ותבוסותיה של גרמניה. אלא שבתקופת הטילים והנשק הגלעיני אין הם רואים צורך בתאי גזים ובמכלאות, כי אם במלחמת חיי-דקים, גזים מרעילים וטילים גלעיים. יתר על כן, הם רואים במעשיהם משום שליחות למען גרמניה, שכן הם עשויים למסור, בסופו של דבר, את פרי מחקריהם לראשי הצבא הגרמני, בעודם מבצעים בינתיים את המחקרים האסורים עליהם מטעם בעלי-הברית — מחוץ לתחומי גרמניה.

אין טעם להתעלם גם כן מן האפשרות, שקיים שיתוף פעולה הדוק בין קבוצה נאצית זו ובין קבוצות ניאוציסטיות, גרמניות ולא-גרמניות, בארצות אחרות, לאור העובדה, שהקשרים הבינלאומיים של התנועה הניאוציסטית הוכחו ללא צל של ספק, שיתוף פעולה

החימוש המצרי. אך מה בדבר סכנת חימוש אטומי גרמניה על אדמת מצרים, ועל חשבון תקציבו של החקר הצבאי המצרי?! — האם גם לזאת יסכים כרושצ'וב בלב קל? לפני כמה שבועות נתפרסמה בעתונות פרשת ד"ר אויגן זנגר, מומחה הטילים הגרמני, שחזר לגרמניה ממצרים והועמד שם „במקום שלא יוכל עוד להזיק“. אך ד"ר זנגר מילא תפקיד חשוב בפיתוח טילי קרקע-קרקע מדגם „ווי-1“ ו„ווי-2“, כדוגמת טיליו של היטלר שעשו שמות באנגליה לפני סוף מלחמת העולם השנייה. והנה, לא עברו ימים מרובים אחרי פרישתו של ד"ר זנגר וממוסקבה ניתנה ההסכמה לסייע למצריים בפיתוח טילי קרקע-קרקע ובהדרכת מומחים מצריים רבים בברית המועצות. אכן, ההתחרות על חסדי נאצר עדיין היא בעיצומה, ועם כל הפליאה שבדבר — עדיין לא נתעוררו הרוסים על הסכנה הנשקפת ממנה לעולם וגם להם עצמם.

יתר על כן, הרוסים הרואים בגידול השפעתה של בון על נאצר ובהתעצמות חזירתה הכלכלית של בון למצרים — בהקימה שם 76 מפעלים כלכליים לעומת 53 רוסיים ו-28 אמריקניים וכמספר הזה בערך איטלקיים — אינם נוטים לבלום את מירוצם בתחרות זו, העלולה להפוך את מצרים למוקד ההתלקחות של מלחמת העולם השלישית והאחרונה. האדישות למדינות התוקפניות המצרית כלפי ישראל וכלפי פי הכרזותיו החוזרות ונשנות של נאצר, שהוא מתכוון למחות את מדינת היהודים מעל פני האדמה — מזכירה לנו לא כמעט את האדישות שגילו כמה וכמה ממדינות המערב והמזרח כאחד כלפי איומיו של היטלר וכלפי רדיפת היהודים בגרמניה, משנת 1933 ואילך. ההנחה היתה, שזהו „עניינה הפנימי של גרמניה“ ו„שאינו השד נורא כל כך“ וכן, ש„אפשר לעשות עסקים עם היטלר ולהגיע אתו לידי עמק השווה“. כל אותן ההנחות נתפדו עד מהרה בצורה מבהילה, ואם גם סב"ל ותיו ואבידותיו של העם היהודי אינן רופה עלו לאין שיעור על אלו של כל עם אחד — לא היה עם שלא שילם מחיר יקר בעד אוילתו וקוצר ראותו של קברניטיו בשנות המשבר וההכרעה, בשנים שבהם אפשר היה עדיין

זו מסוכן גם בשעה שממשלת בון נוקטת עמדה „נייטראליסטית“. אך הוא מסוכן כפליים בשעה שממלת בון יוצאת מגדר עמדה זו ומשטרתה ניגשת לפעולות להגנת „מדעניו של נאצר“ ואף תובעת מאת שלטונות שווייץ לנר קוט פעולות דומות. התקרית האחרונה שאירעה בבאזל, במלון „שלושת המלכים“, מוכיחה, שממשלת בון לא זו בלבד שאינה מוחה בידי מומחי הטיילים הגרמניים ההולכים לקאהיר לביצע את „מחקריהם“ אלא שהיא מוכנה גם להגן עליהם בתוקף נתינותם הגרמנית ואולי גם בתוקף עניין מיוחד שיש לה להגן עליהם. ג'ון קמחי העלה זה לא כבר ב„איונינג סטאנדארד“ הבריטי את הסברה, כי לא למען נאצר בלבד פועלים המומחים הגרמניים הרבים במצריים, כי אם, ובעיקר, למען ען חילות גרמניה המערבית, וכי „נוכח מספרם הניכר של מומחים אלה — לא ייתכן כלל, שהתעסקותם במקצועם הושגה ללא כל אישור ועיי דוד רשמי מבון“...

לפי קמחי נמצאים עתה במצריים שלוש מאות מדענים אטומיים ואלפי מומחים טכניים ועובדה זו מדאיגה לא רק את ישראל אלא גם את פקדי נאט"ו, השואלים את עצמם, אם אין גרמניה המערבית עוקפת את ההגבלות על פיתוח טילים ונשק גלעיני, בלבשה את המטווה של „אי-התערבות וסובלנות“ לגבי גיוס מדענים וטכנאים גרמניים למען תכנית החימוש של נאצר.

טעותו של כרושצ'וב

לכאורה, ניתן היה לחשוב, שהתפתחות עניינים שכזו לא תהיה לפי רוחו של כרושצ'וב המתנגד בכל מאודו לחימוש אטומי של גרמניה, ואף אמר בכמה הזדמנויות, כי היה רואה בחימושה של גרמניה המערבית על ידי ארצות הברית עילה למלחמת עולם. אך מוסקבה אינה מוכנה, כנראה, לוותר, אפילו במשהו מן המשהו, על מקומה הנכבד באספקת הנשק וסיוע למצריים של נאצר. ברור, שאם כרושצ'וב אינו נרתע מלעזור לנאצר ולשכניו שבסוריה ובעיראק, למרות יחסם הרע לקומוניסטים שלהם, ודאי שלא ירתע מלעזור בשל — הסכנה המאיימת על ישראל בשל תכנית

קאהיר ובגדד ואף המרחק בין השקפות קאהיר ודמשק עודם גדולים למדי, הרי המרחק בין השקפת בגדד ודמשק אינו מהווה מכשול שאין להתגבר עליו. תיתכן בהחלט הבנה בין סוריה ועיר-ראק, שתקדם להבנה שלמה בינן ובין מצרים. הבנה כזאת אינה אלא חידושו של החלום על "אגן חצי-הסהר הפורה", שהוא בעל בסיס כלכלי וגיאוֹפִיסי אִיתן יותר מתכניו הרברבניות של שליט מצריים. אולם בעולמנו זה, רב ההפתעות והתהפוכות — הכל ייתכן, ואין זה מן הנמנע, שנאצר יוותר במ־עט או בהרבה לשליחי בגדד ודמשק, כדי להביא לידי מימושו המוקדם של עצם הרעיון על "איחוד פדראטיבי" של עמי ערב.

מפלגת "אל־בעת" ותחומי השפעתה

יש חוגים במפלגות הפועלים ביש־ראל, התולים תקוות בכוחות "אל־בעת", שהשתתפו במהפכות סוריה ועיר־ראק, כגורם מתקדם ומתון, ש"יוליך בצרון מחודש לחודש גאלי 3 סוף ט להידברות בין ישראל לעמי ערב". אך דא עקא, שהמהפכות בשתי המדינות האמורות לא היו על טהרת הסוציאליזם של מישל עפלאק, שגילה אי פעם (לפני שש שנים) נכונות לשיחות עם סוציאליסטים ישראלים, כי אם על יסוד מוזגה מיוחדת במינה של קצונה (עיראקית וסורית) ושל תנועת "אל־בעת" בשתי המדינות על שני זרמיה, הפרו־נאצרי והבלתי־נאצרי כאחד. לכן, מי יגיד לנו עתידות, כי הזרם המתקדם יגבר על הזרם השני, הנתמך על ידי סוכני נאצר הגלויים והנסתרים? ומי יחזה מראש לאיזה צד יטו הקצינים, שאינם נמנים עם חברי התנועה המובהקים, ושעיקר כוונתם היתה להגיע לשלטון ולהשפעה על ידי מיגור משטרו של קאסם וממ־שלת הסוחרים ובעלי האחוזות בדמשק?

אותה אמירה של מישל עפלאק (באוזני פנר ברוקווי) שפורסמה בשע־תו ב"ניו־סטיטסמן" הלונדוני — כבר הוכחשה כמה פעמים על ידי חברו האנטטי־ישראלי של מ. עפלאק—אכראם חוראני. קרוב לוודאי, שהמנהיג אכראם חוראני, שנהפך בינתיים מחסידו של נאצר ליריבו — לא שינה עמדתו בש־

למנוע מלחמה ושואה — ולא נעשה דבר. האומנם חוזר העולם הנאור על המשגה של צ'מברליין ודאלאדיה? — לפי סגולות אופיו ועדות ספריו היה הנשיא קנדי צריך להיות אחד הראשונים לחוש בסכנה זו.

הפתייגות של בון — אינה מספקת ברי שאין להשוות את סכנת מצרים של עכשיו לסכנת גרמניה הנאצית בש־עתה, מבחינה צבאית וטכנולוגיה אין בין שתי אלה דמיון רב. אבל לא מצרים היא הסכנה, כי אם הכוח התומך והמסייע העומד מאחורי גבה, וכוח זה גדול ועצום הוא, שכן משתתפות בו, מבחינה כלכלית כמעט כל ארצות־המערב החשובות, ומבחינה כלכלית וצבאית כאחת — ברית המועצות והגוש המזרחי כולו. נאצר אינו מסתפק בכל אלה. הוא רוצה בנשק אטומי דו־קא ובנשק קטלני של חידקים וגאזים, מרעילים והוא מוסייע בעזרת הנאצים, המוכנים לשרת אותו ואת עצמם ללא כל מחסום ורסן. בתנאים אלה, הסתייגות מילולית בלבד של בון שוב אינה מספקת. הסכנה נשקפת לא לישראל בלבד אלא לשלום העולם כולו, ומי שאינו רוצה בהתלקחות מלחמת־עולם שלישית — אי אפשר לו שיסכים להתפתחות נוספת של מוקד־התבערה הנאצי בקאהיר.

למוקד זה נודעת חשיבות כפולה ומ־כופלת לאחר ההפיכות הצבאיות שנת־חוללו בתימן, בעיראק ובסוריה. אין ספק, כי הפיכות אלה, שאורגנו כמעט בגלוי על ידי הקצינים אהדי נאצר מזה ושוחרי הרפובליקניזם הסוציאליסטי־טי מסוגה של מפלגת "אל־בעת" מזה, מהוות איום ישיר על קיומן של שתי הממלכות האחרונות במשפחת עמי ערב: סעודיה והירדן. ממלכות אלה הן המעצור הממשי בדרך להשתלטותו של נאצר על אוצרות הנפט של חצי־האי הערבי ובדרך להגשמת חלומו על הקמת רפובליקה ערבית אחת ומאו־חדת.

חלום הפדראציה ופתרונו

אמנם, שיחות קאהיר על "איחוד פדראטיבי של מדינות ערב המשוחררות" נכשלו כשלון חרוץ בסיבוב הראשון, וקרוב לוודאי שייכשלו אף בסיבוב השני והבאים אחריו, אם יהיו כאלה, אך אם המרחק בין השקפות

„שתיקה יפה“. נוכח הצהרותיה החוזרות ונשנות של מצריים, כי ישראל היא „האויב מס' 1“ — אין מקום לנכורות כזאת וליחס כזה מצד אמריקה. לפי גירסת מוסקבה הוכנו תכניות האיחוד הפדראטיבי הערבי בח' סותן ובברכתן של ארצות הברית הרואות ב„איחוד“ זה „מכשיר חדש לשמור על ארצות הנפט הערבי למען הניצול האימפריאליסטי בעתיד“. אולי זאת היא הסיבה, ששליט אלג'יריה, בן-בלה, מגלה קרירות כלפי רעיון האיחוד הפדראטיבי ורואה אותו כדבר שעדיין לא הגיע זמנו. סיבה שנייה היא החשש, שרוון מצריים ולא הוא עצמו הטרוד מדי בצרות פנים וכלכלה של אלג'יריה, עלול לשמש ראש לאי-חוד זה.

בין כך ובין כך, על אמריקה לחשב דרכה, אם להוסיף ולהיות אב ופטרון לכל אחת מממשלות ערב לחוד ולכולן ביחד, ובו בזמן להשקיע במצרים מאות מיליוני דולארים, ששליטה של ארץ זו משתמש בהם למטרות מירון חימוש גלעיני ולמטרות ייצור טילים, בעזרתם הנדיבה של מומחים וטכנאים גרמניים למאות ולאלפים. לפני כמה ימים העירה מערכת „דיילי טלגרף“ הבריטי במאמר ראשי, כי „הגיעה השעה שהסיוע האמריקני קני הניתן למדינות המזרח הקרוב יהא צמוד לתנאי שלום“. לאור הגילויים האחרונים והחלטת הכנסת על המחאה נגד בון, הגיעה השעה לפעולה נמרצת בואשינגטון, שבה יישמע ברמה קולה של יהדות אמריקה.

יצחק עברי

אלת יחסי ישראל-ערב. יתר-על-כן, הפילוג בשורות „אל-בעת“, שנגרם על ידי סוכני נאצר ובכספיו, ודאי ערער את כוחה של מפלגה זו במידה שאינה מרשה לה לדגול בסיסמאות „בלתי-פופולאריות“, כגון צעדים להבנה עם ישראל, אפילו היו טובי מנהיגיה רוצים בכך.

אם יגיעו הדברים לידי איחוד פדראטיבי של סוריה ועיראק בלבד, בלי השתלטות מצרית, עלולה השפעה תה של תנועת „אל-בעת“ להתעצם ולילך. אבל גם אז עלינו לזכור, שלא הרי כוונות אפוזיציה, כהרי הכרזות ומעשים של מפלגה האוחזת ברסן השלטון, אם נחוצות לנו דוגמאות היסטוריות לכך, התנהגותה של מפלגת הלייבור בבריטניה, לאחר הגיעה לשלטון עם בויון כשר-החוץ, בתקופה הקודרת ביותר ביחסי בריטניה והעם היהודי — תוכיה.

מצב תיק"ו בתימן

בתימן עדיין שורר מצב תיק"ו, כשנאצר מתכחש להבטחתו להוציא את חיל-המשלוח המצרי משם ואילו המלכים סעוד וחוסין נשבעים בזקן הנביא, שלא יחדלו מלתמוך באימאם, כי בשלומם גם להם שלום. אף שוא-שינגטון כבר הזהירה את נאצר, שהיא מעוניינת באופן חיוני בבטחונן של שתי הממלכות. מר ראסק לא מצא לבחון להזכיר את ישראל בהודמנות זו ונתפרש הדבר כאות לנכונות להוציא את ישראל מן המניין של חבר-העמים שבאיזור, ברוח השוביניזם הלאומני של החבר הערבי, ובמקרה הטוב ביותר: להתייחס אליה יחס של

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בְקָרָת

כתבי רנ"ק בעריכת ש. ראבידוביץ *

מאת גרשון חורגין

א.

זכה רנ"ק שקנה את לבבו של גדול בישראל, חוקר עמוק וחריף מחשבה כפרופ' שמעון ראבידוביץ ז"ל. במבוא הגדול ל"מורה נבוכי הזמן" האיר ראבידוביץ את משנתו של רנ"ק באור יקרות ועשה אוזנים לתורתו. ראבידוביץ הופך והופך במשנת רנ"ק באיזמל בקורת שנונה ובוחנה, בסכלנות של חכם ובהירות של חוקר. הוא בודק ביסודותיה, מעיין בכלליה ומנתחה לפרטיה. במבוא הגדול הזה השקיע ראבידוביץ כשרון רב, סדר מופתי וטעם גאה. בהירות לשוני של ראבידוביץ מעידה על בהירות מחשבתו, הנבונה והצלולה. המבוא של ראבידוביץ אינו פרוזודור לחיבורו של רנ"ק אלא מהווה מעין טרקלין לטרקלין. הוא מאהיל על כל מפרשי רנ"ק שלא עלתה בידם לחשוף את הצפון ב"מורה נבוכי הזמן". בעניין זה אין דומה לראבידוביץ, שירד לסוף דעתו של רנ"ק והעמיק חקור בתורתו. משנתו של רנ"ק בת זמנה היא. דין זה יפה הוא לפילוסופיה בכלל, לשירה, לאמנות ולמדע. ימי רנ"ק היו ימים של תסיסה, מהפכה ותקווה. הימים ההם היו ספוגים שאיפה לשינוי ערכים ותיקון החברה. מה שמתרחש בעמים יוצא ממנו הד לתחום חיי ישראל. בימי רנ"ק ניראו עקבות משבר בחיי עמנו, משבר דתי ותרבותי. "העניין האלוהי" שהתהלך בעמנו במשך דורות רבים חדל, לפי דעת המשכילים ל"ם, "להתהלך" ופסק מהיות אלוהי. ב"עניין" ניראו בקעים ורפיון. בעמנו החלה אז הנסיגה מהמסורת והדחייה של סמכות הדורות, ספיקות ושאלות של "לאן" ניסרו באוויר הדור ההוא. בעלי המחשבה שבנו חשו אז שעמנו עומד "על פרשת דרכים".

מקור הספיקות במסורת וסמכותה נעוץ בהתנגשות המתחוללת בין רעיונות חדשים העולים מקרקע נסיונות חדשים עם אמונות ודעות של העבר. הרעיונות החדשים מופיעים בסערת הספק ומערערים את יסודותיהם של הרעיונות הישנים. כך מתהווים לבטים ונפתולים ברוח הדור שסופם מבוכה בלבבות. בשעה חמורה זו בתולדות האדם מופיעה הפילוסופיה על במת החיים לבקש מוצא מן המבוכה. מתעודתה של הפילוסופיה לתת לבוש חדש לרעיונות ישנים, או לפרשם באופן חדש, בכדי לנוח מן הספק המהפך את סדריה של החברה.

* כתבי רבי נחמן קרוכמאל, ערוכים על ידי שמעון ראבידוביץ, מהדורה שנייה עם תיקונים והוספות, הוצאת "אררט", חברה להוצאת ספרים, לונדון-חולתאם, מאסט. ארה"ב — תשכ"א. בדפוס האחים שולזינגר.

המחשבה באדם היא ילידת משבר. המשבר בחיי עמנו הוליד את מחשבתו של רנ"ק. שמעון ראבידוביץ המנוח מסיר את הלוט מעל פניה של משנת רנ"ק. במבוא למונה"ז מופיעה משנת רנ"ק כדראמה של המחשבה על מאבקה, נפתליה ונתפכותיה. לבטים ומאבקים אלו שבמחשבתו של רנ"ק אינם אלא לבטיהם ונתפוליהם של בני דורו. הפועלים הראשיים בדראמה של מחשבת רנ"ק הם "המאמינים הסכלים" ו"המשכילים המתלוצצים", שמשניהם נשקפת סכנה להתפוררות האומה. רנ"ק חוזר במונה"ז לנוח מן הסבך ולהציל את האומה משקיעה ופלייה. הוא נוקט באמצעים של "תוכו אכל וקליפתו זרק". בכדי להבחין בין הקליפה ש"המאמינים הסכלים" אוכלים אותה ובין התוך שהמשכילים המתלוצצים הזורקים אותו, נוקט רנ"ק בגורמי זמן ומקום המהווים את שיטתו ההיסטורית-בקורתית. רנ"ק, כפי שמציין ראבידוביץ, היה מהראשונים בין הוגי ישראל שפסקו הלכה שלא כל מה שכלול ביהדות נתון ב"מסגרת הנצח". יש ביהדות עניינים שניטפלו אליה בזמן מן הזמנים, או במקום מן המקומות. יש להבדיל — זוהי המסקנה העולה ממונה"ז — בין הזמני והמקומי ביהדות ובין המתמיד והנצחי, שאין מקרי זמן ומקום חלים עליו.

במבוא של ראבידוביץ, שהוא מעשה-מחשבה יקר ערך, בולטת לעין ההתנגשות שבין הזמני ובין הנצחי שבתורת ישראל, בין הרילאטיבי ובין המוחלט. בימי רנ"ק קבע הרילאטיביזם את עצמו ביהדות ומאז קנה בה ישיבת קבע. משנתו של רנ"ק מבקשת להשיב לכל אלה העומדים על פרכת דרכים ושואלים: לאן? הוא נוקט בדעה, שהיא המסקנה של המדעים החדשים שעלו בחברת האדם זה למעלה משלוש מאות שנים, שיש מוקדם ומאוחר בתורת דעות, אמונות וערכים. אף בתורת ישראל כך. יש בתורה מה שהוא מקרי ומה שהוא עיקרי או מהותי. תעודתו של מונה"ז היא לקבוע ולברר מהו העיקרי ביהדות ומה אינו עיקרי. מגמה זו גוררת בעקבותיה בקורת המקרא וביקורת התלמוד או ביקורת היהדות בכלל. לאמיתו של דבר, "ריקונסטרוקציה" של היהדות היא שאיפתו הראשית של רנ"ק במונה"ז הוא מבקש לתפוס את היהדות על דרך חדשה, דרך שיטת המדע החדש. על ידי תפיסה זו סבר רנ"ק להכשיר את היהדות בעיני בני הדורות החדשים.

בקורת מדעית הראוייה לשמה, אינה נושאת פנים בדין, בפני המדע אין עניינים שנתקדשו באומה, או דברים שהוד המסורת חופף עליהם. מכאן לבטוי הקשים של רנ"ק שראבידוביץ מתאר ביד חרוצים. רנ"ק תלוי בין שמים וארץ, בין כפירה ואמונה. ראבידוביץ חושף לפני הקורא את חביוני נפשו של רנ"ק הנתונה בכף הקלע. רנ"ק, שהורתו וגידולו על ברכי המסורת, נפתל ומתאבק עם רנ"ק בעל ההשכלה הגבוהה, חריף השכל, שבקרתו נוקבת תהומות.

ראבידוביץ מציג את רנ"ק המאמין ברוח הקודש, "שבכוחו נעשה חותמים של כתבי הקודש" מחד, ואת רנ"ק השולל מנביאי ישראל את הכוח להתנבא על גויים וארצות "למועדים יבואו", מאידך. הוא נוטל מישעיה בן אמוץ את הפרקים ממ' ואילך. לבו של רנ"ק נוקפו על כך, הוא תולה את עצמו באילן גדול, בחכמתו

של ראב"ע המסכן. רנ"ק אינו מסתפק באסמכתא שלו על הראב"ע. הוא מוצא סעד לבקורת המקרא שלו בתלמוד ומבקש להוכיח שחכמי התלמוד והמשנה ידעו פרק בבקורת המקרא והיו מגלים אותו בלחש לצנועי התלמידים. להמון העם לא גילו את האמת ההיסטורית. כך היו שני מיני אמת בעמנו: אחת לחכמים ואחת להמון העם.

כוונתו של רנ"ק בבקורת היתה רצוייה. הוא סבר שע"י האמת ההיסטורית העולה מבקורת המקרא יציל את אמונת ישראל מכל הטפל שבה והמשכילים המתלוצצים שוב לא יהיו מתלוצצים, ויראו את המאור שביהדות וינוחו מן הספיקות. כך היתה כוונת רנ"ק גם בבקורת התלמוד. הוא נלחם במושג של „הלכה למשה מסיני“. הוא מפרשו: „כאילו היתה מסיני“. הוא מטיל ספק בקדמותן של הלכות מפורסמות. כל תקנה שתיקנו חז"ל תלוייה בזמן — זמנם של המתקנים, ואין לה אלא הוראת שעה בלבד. רנ"ק מבקר את ר' יהודה הנשיא שלא ביקש להשתחרר מסבל הירושה ולערוך משנה חדשה על יסוד הקובצים שהיו לפניו. הוא פוסק שר' יהודה הנשיא היה מרכיב ועורך ולא יוצר בהלכה. רנ"ק דוחה את שלשלת הקבלה ממשה ומפי הגבורה. המסורת מסתיימת באחרוני הנביאים בלבד. כלום תספיק שלשלת הקבלה של רנ"ק למאמין העומד בתחום המסורת? עיקר הקבלה חסרה במשנתו של רנ"ק. בכל מקום שרנ"ק רואה פגם במסורת, כמו באגדות טפלות או אגדות של דופי — שהן כ„שקים עבים“, הוא נלחם בהן ורואה סכנה צפויה מהן לעתידו של דת ישראל.

ראבידוביץ רואה ללבו של רנ"ק. צר לו לרנ"ק, ולבו נוקפו על כך שהוא בועט בשלשלת הקבלה. רנ"ק מתנצל, שאין לדבריו „נפקותא לעניין דינא“. חושש הוא שמא יחשבו בכפירה במסורת. הוא מפיל תחינתו לפני „הקורא הנעים“ שלא יחשדהו. חשד גדול „וישלם בזה טובה תחת רעה“. למרות התנצלותו דברי רנ"ק בעניין המסורת הם נועזים מאוד. יש בהם משום מרד וכפירה בקבלה. משנת רנ"ק נושאת בחובה מהפכה גדולה שפרצה אחר כך לרשות הרבים. לתחום ההמון. בקורת רנ"ק על המקרא והתלמוד הם בבחינת „פצעי אהב“. ראבידוביץ ירד לסוף דעתו. הרי שלא נתכוון אלא לטובה — להעמיד את היהדות על האמת, ולטהרה מסוגים ואמונות טפלות שהם כתולדה לדת.

ב.

ראבידוביץ מבקש לקבוע שמשנתו של רנ"ק לא קיבלה כלום מתורת הגל. דמותו של רנ"ק ניטשטשה בשל הרינה שעברה במחנה שרנ"ק שאב את הפילוסופיה שלו ממקורותיו של הגל. רוב חוקרי רנ"ק סוברים שכל עניינו, משאו ומתנו היה בפילוסופיה. לאמיתו של דבר רנ"ק עסק גם בהיסטוריה, בבקורת המקרא והתלמוד. החוקרים הנ"ל, כנראה, לא זכרו לרנ"ק שביקש להשוות דמות למשנתו של הראב"ע, לקבלה ולדרכי ההלכה. ברוחם של חוקרים אלה נצטיירה דמותו של רנ"ק כתלמיד ההולך אחרי רבו הגל, וכשם שהגל הרב ירד מגדולתו, כך פחת ערכו של רנ"ק תלמידו.

ראבידוביץ בודק את עדויותיהם של באי ביתו של רנ"ק אשר שמעו תורה

מפיו, כמו: מאיר הלוי לטריס, שלמה יהודה ראפפורט וכיוצא בהם. עדויות אלו אינן מאשרות תחילה השפעת הגל על רנ"ק. יום טוב ליפמאן צונץ הוא שהעביר את הקול שרנ"ק יצא בעקבות הגל. צונץ, כידוע, לא עמד במחיצתו של רנ"ק וידע אותו מרחוק. כנראה שצונץ ביסס את סברתו בעניין השפעת הגל על רנ"ק, מבני רנ"ק. אחרי צונץ החרוץ החזיקו כמעט כל מפרשי רנ"ק. ראבידוביץ דן את צונץ לקו זכות. צונץ לטובה נתכוון. הוא ביקש לתת לרנ"ק שם טוב בין יהודי המערב ותיאר אותו כהגל של גליציה.

ראבידוביץ מוכיח שרנ"ק לא היה ממעכבי הגאולה ובוודאי שהיה אומר דבר בשם אומרו. הוא פירש לפני הקורא רשימה של חכמים שרנ"ק מזכירם במונה"ז. כשרנ"ק מזכיר את ה"פילוסוף האשכנזי" של דורו הריהו עושה כן משום שמצא בו תנא דמסייע למשנת הראב"ע. במונה"ז ובאגרותיו של רנ"ק לתלמידיו ולמקורביו לא תמצא את שם הגל.

ראבידוביץ בודק מונה"ז עצמו למצוא בו סימנים של הגליאניות. בדיקה זהירה ומפורטת ותוצאותיה משכנעות. אין השפעת הגל ניכרת במונה"ז. כך, למשל, ימצא המעיין במונה"ז שמשנת רנ"ק ארבעה יסודות לה: החברתיות, ההתפתחות, הרוחני (הפרטי) והרוחני המוחלט. יש להבחין בין משנת ההתפתחות של רנ"ק לבין משנת ההתפתחות של הגל. לגבי הגל ההתפתחות היא פרי תנועה דיאליקטית מתוך מאבק של ניגודים — תיזה ואנטי-תיזה. לפי רנ"ק ההתפתחות היא הכרח טבעי ובעזרת "ההנהגה האלוהית". הוא תופס את מושג ההתפתחות האנושית כתהליך של התקדמות מן השפל אל העליון. מושג זה של התפתחות היה כעין כלי-זיוין בידי רנ"ק כנגד "הסכלים המאמינים" וכנגד "מקלי הדעת המתלוצצים". במושג זה אין יסודות מהגל או תנועה דיאליקטית.

במושגים של "הרוחני הפרטי" ו"הרוחני המוחלט" שבמשנת רנ"ק, יש למצוא רמזים בלבד למשנת הגל על הרוחני. רמזים אלו אינם חותכים את הדין ואינם מכריעים את הכף לצד מפרשי רנ"ק הסוברים שחלה עליו השפעת הגל. ראבידוביץ מורה על ההבדל הרב שבין משנת הרוחני המוחלט של הגל ובין משנת הרוחני המוחלט של רנ"ק. "הרוחני המוחלט" של הגל מהווה אחדות עליונה שלא תיפול עליה החלוקה, ואילו "הרוחני המוחלט" של רנ"ק מורכב מ"נחלות ומנות רוחניות". "נחלות ומנות רוחניות" אלו, לפי רנ"ק הן "שנאצרות בכללותן לאוצר קדוש רוחני באומה אומה". מכאן אתה למד ש"הרוחני המוחלט" של רנ"ק הוא כלל כל כוחות היצירה של הקיבוץ האנושי היוצר את ההיסטוריה של האומה. "רוח האומה" "המיוחד באיכותו ומשונה בעם-עם ואומה-אומה בכללה" אינו לקוח מהגל. לפי הגל מגיעה רוח האומה לשיאה בדרך הדיאליקטית — במשנת רנ"ק מגיע רוח האומה לפיסגתה הנעלה ע"י התפתחות טבעית. "דרך גלגוליה של המסורת ההיסטורית". כך היא שיטתו של רנ"ק בפילוסופיה של ההיסטוריה. היא גינטית ולא דיאלקטית. מקורה של שיטה זו בהתרחשות והתהוות ולא בהגיון דיאלקטי שאינו חותר להגיע אל המקור ההיסטורי של המאורעות השונים בתולדות האדם.

הפרק „לשון ותרגום“ שבמבוא של ראבידוביץ תוהה על קנקנו של לשון רנ"ק. ראבידוביץ מנתח את צורתיה השונות של לשון רנ"ק. הוא פוסק שלשונו של רנ"ק „הולכת אחר העניין“. מה שהיה מחזור כל צרכו לרנ"ק זכה לניסוח נאה, עריכה הגונה ושלימות צורה של לשון. כך למשל, מוצא ראבידוביץ שבפרק „הסמים“ ישנה מזיגה נאה של לשון המשנה עם לשון התרגומים של ימי הביניים. יפה מעיר ראבידוביץ, שרנ"ק החזיר את לשון המשנה לספרות העברית החדשה. סגנון רנ"ק, אומר ראבידוביץ „הוא דרך כלל סגנון מדעי-ספורי, מצומצם ומדויק כל צרכו“. זהו סגנונו של איש מדע, בעל אחריות המדבר אל דורות. מהדורה שנייה זו של כתבי רנ"ק כוללת את הקדמת צונץ למונה"ז עם לוח המפתחות ואגרות רנ"ק. פרופ' שמעון ראבידוביץ ז"ל הגה את הרעיון לכתוב ספר על רנ"ק. ספר זה לא ראה אור עדיין. יומו הקצר של שמעון ראבידוביץ ירד עליו כשהוא מלא תסיסה של יצירה. הלך לעולמו חושב, חוקר וסופר שהיה מיחיד הסגולה של גדולי ישראל בחקר מחשבת עמנו במאה העשרים.

משנתו הלאומית של יעקב קלצקין לאור זמננו

(למלאת 15 שנה למותו)

מאת ד"ר מ. שטיינר

בין הכתבים, שנשמרו בעזבונו של יעקב קלצקין, מצויות ארבע שורות אלה בציון: „על קברי“:

„מצאתי ולא בקשתי

בקשתי ולא מצאתי

את שמצאתי לא בקשתי

את שבקשתי לא מצאתי“.

אין אני יודע אם באמת נחרתו שורות אלה על מצבתו של קלצקין, שנפטר לפני ט"ו שנים בשווייצריה בודד ומאוכזב אחר שלא הצליח למצוא את מקומו באמריקה ולהמשיך את עבודתו הפילוסופית באווירה אינטלקטואלית ראוייה לשמה. ברם צוואה פתגמית זו מאפיינת יפה את קלאצקין האדם והפילוסוף. הרי לפנינו ביטוי לאקוני של שאיפות האדם ואכזבותיו מצד אחד, והגבלותיו של הוגה-דעות עלי אדמות מן הצד השני.

בן לרב וגאון היה בעצמו טיפוס של עילוי, שחיבר ספר הלכה „פרחי אביב“, בהיותו רק בן חמש עשרה. את כל חילו הקדיש יעקב קלצקין לעולם המחשבה, וכוכבו בעולם זה היה מן המזהירים ביותר. אם כי עזב את שדה ההלכה, הרי הדיוק וההיקש ההלכיים היו לו למורי דרך, שקבעו את המסכת ההגיונית של משנתו הפילוסופית.

ב"קרעים" — "זוטות" — ו"שקיעת החיים" ציין קלצקין ציונים להשקפת העולם ותפיסת החיים שלו. ב"תחומים" — הגיש לנו משנה לאומית, עקבית ומוצקה. בשדה המחקר הפילוסופי זיכה אותנו בשני ספריו "ברוך שפינוזה, חייו ושיטתו" ו"הרמן כהן, שיטתו במוסר ומשנתו היהודית". הקורא העברי, שיש לו זיקה לפילוסופיה, בוודאי ייהנה מחיבורו המונומנטלי "אוצר המונחים הפילוסופיים", וכן מ"משנת ראשונים" ומן התרגום של "ספר המדות" לשפינוזה.

במאמר קצר זה אין בדעת כותב הטורים האלה לייחד את הדיבור על תורתו הפילוסופית, שיש בה שיטתיות ושלמות, שמעטים מהוגינו בתקופת התחייה הצליחו להשיגן. קלצקין הגיש לנו משנה שלמה שיש בה תורת ההכרה, תורת היופי ותורת המוסר, כאן נצטמצם בתחום אחד של מערכת מחשבתו: משנתו הלאומית של קלצקין.

משנה זו מיוסדת בעיקר על שלילה גמורה של הגלות. זוהי לאומיות משיחית שאינה נתונה לפשרה, מסקנה הגיונית של הרעיון המשיחי, ששמר על עמנו מפני כליון לאומי בגולה. ידועה לנו השקפתו של אחד-העם בענין זה. אחד-העם טען, שכל יהודי הוא שולל גלות מבחינה סובייקטיבית, אך מבחינה אובייקטיבית הגלות תקיים לעד. וביתר בהירות הביע את דעתו בפיסקה זו שבמאמרו "מדינת היהודים וצרת היהודים":

"מרה היא האמת, אך בכל מרירותה טובה היא מן ההזיה. עלינו להודות לעצמנו כי קבוצ גלויות הוא דבר שלמעלה מן הטבע. בדרך הטבע אפשר שבזמן מן הזמנים ניסד מדינת היהודים, אפשר שהיהודים ירבו ויעצמו שם עד כי תמלא הארץ אותם, אבל גם אז יישאר רוב העם מפורד ומפורד בארצות נכר ולקבץ נדחינו מארבע כנפות הארץ — אי אפשר: זאת תוכל להבטיח רק הדת על ידי גאולה נסית".

על טענתו היסודית של אחד-העם, שמרכז-הרוח בארץ ישראל יהיה בכוחו לשמור על היהדות בעולם ולהגן עליה מפני התפרדות, עונה קלצקין בהנחה: טמיעה גמורה של עמנו בגולה אפשרית היא ולפיכך: אין הגלות בת קיים! יתר על כן, טמיעה זו הכרחית היא! היא תוצאה היסטורית של חורבן חברת הגיטו והסתלקותה של הדת כגורם מכריע בחיי עמנו אחר תקופת האמנציפאציה. כיוון שאין לנו עוד מחיצות של ממש, כדי לתחום תחום גיטו ולייחד יחוד לאומי בגלות, אין לעכב את תהליך הטמיעה, אף-על-פי שאפשר לדחותו לזמן מה. המחיצות של ממש הן העולמות שבפנים, כלומר, חוקי הדת ששמרו על היהדות בגולה. אם תפרח הרוח הלאומית-המדינית מן הדת, שוב לא תוכל לשמור על יהדות הגולה. ובדבריו של קלצקין: "יש אחיזה לאומית בחוקי דתנו והם שנתנו דמות לאומית וכמעט מדינית לחיינו בגולה ואין אחיזה לאומית בתורת המוסר, בדעות ורעיונות, בהסתכלות עולם". בגיטו יצרנו מדינה עברית בזעיר אנפין — אומר קלצקין — ועם הסתלקות דתנו אין לחוש הלאומי שום אחיזה בגלות; חורבן דתנו הוא חורבן מדינתנו שבגלות; חורבן ביתנו השלישי, ביתנו על אדמת נכר. גם התנגדות הגויים לכולל אותנו תרפה ותחלש ועם התגברותה של רוח

החופש בארצות הדימוקרטיה תותר רצועת הטמיעה ללא מעצור. מחיצות הדת, הלאומיות, המוסר ושאר גורמים רוחניים לא יעצרו כוח לעכב את התהליך הטבעי הזה בקהילות ישראל אשר בגולה.

אם כן — מה דינה של הגלות?

„דינה לשמש פרודור לתחית העם בארצו. הרבה דורות תהיה זקוקה ארץ ישראל אל הגלות ותנצל מעט-מעט אותה היהדות שנגזרה עליה כליה. ועד כמה שתנצל אותה תציל אותה“. במלים אחרות: „הגלות ראויה להתקיים לשם הגאולה מן הגלות, היא עיסה לארץ ישראל“. יוצא מזה, שאנחנו הלאומיים הננו נחתומי הגורל שעליהם ללוש את העיסה הזאת ולטפחה. כיצד? זכורה לנו הנחתו של קלצקין, כי לא נוכל לעכב את תהליך הטמיעה, אבל יש בידינו להשהותו בעבודת החוזה, כלומר, אם ברצוננו לשמור על קיומנו בגלות בשטת בנינים זה, עלינו לקבל על עצמנו את „עולה של הגלות, של שאלה בלא פתרון, יסורים של רצון לאומי בלא די מציאות לאומית, צער של ניגודים וטלטולים בין שני עולמות“. עול זה מחייב מלחמה בשמד לאומי, עול זה מחייב שמירה על זרותנו וסבל של עם לבדד ישכון באותם הדורות שנגזר עלינו להיות בגולה. קלצקין החסיד הנלהב של תרבות כללית אינו מעלים את עינו מתפקידה בתקופה זו, המכונה על ידיו בשם „שעת-בינתים“. היהודי הלאומי החדש, שהוא מוכן למלחמה זו, רכש לו מן התרבות המערבית רגש החרות, רגש הכבוד, תביעת האישיות, תביעת האמת והמקור, שאיפה למוסר וליופי. לשון אחרת: בהשפעתה של תרבות זו נשתחרר האדם שביהודי, אבל היהודים המשתתפים בתרבות זו כאזרחי מדינות שונות בונים פיתום ורעמסס בשטח הרוח, ואלה דבריו: „התרבות הכללית היא צרה לאומית לנו בנכר, במדה שהיא מוליכה אותנו לידי התבוללות, הואיל ואנו מחוסרים כלים לאומיים כדי לקלטה בתוכם. אבל אנו נבנים ממנה כשאנו נוטלים בה את הרכוש שאנו רוכשים ומכונים את דרכנו ליציאה מן הגלות“. כוונתו ברורה: יהודי המשתתף בתרבות הכללית והיוצר את יצירתו ברוח העם הזר ובלשונו, אינו אלא מתבולל ומסייע בתהליך זה. הוא ממליץ ניצולה של תרבות זו והרקתה לכלים לאומיים ועל ידי כך נביא ברכה לנו ולעולם.

זוהי תמצית משנתו: שלילת גלות מוחלטת, גזר-דין של כליה ליהדות שבגולה, ניצול יהדות זו כעיסה לשם בנין הווי לאומי בארץ אבותינו ואי-אפשרות של יצירה לאומית עברית בגולה. כל אלה הפכו לעקרונות שבהשקפת עולם של מדינת ישראל ודבריה. בוויכוח האידיאולוגי הגדול בין בן-גוריון ויהדות התפוצות מדבר יעקב קלצקין מתוך גרונו של ראש ממשלת ישראל ושל הדור הזה שבנה את המדינה מתוך גאוה על השיגיו.

גם סופרים ומשוררים רבים בתקופה הטרומ-מדינית ובזמנו זה שאבו את הלך הדעות שלהם ממקורו של קלצקין. אם המשורר יעקב כהן אמר „הגלות היא לא רק עונש, כי אם גם עוון פלילי“, — הרי זוהי הנחה של תיזה שפיתח אותה קלצקין ב„גלות וארץ“; ואם חיים הזו הציג בסיפורו המעניין „הדרשה“

מין ציונות המתנגדת ליהדות הגלותית-הלילית, או אמר לגבורו במחזה "בקץ הימים" לשרוף את ביתו בגלות, הרי זוהי הלאומיות בנוסח קלצקין, שאין בה מקום ליהדות הגולה.

בתקופתנו זו, בהגיענו לשנת ה'ט"ו לתקומתה של מדינת ישראל, ניתנת לנו האפשרות לבחון בחינת-מה את תורתו של קלצקין, אלה המדברים על ביצור התפוצות, ובעיקר יהודי אמריקה הרואים אפשרות של פיתוח חיים יהודיים בארץ חופש זו, שאינה נראית להם כגלות, בוודאי שידחו את הנחתו של קלצקין שכלייה נשקפת להם בים ההתבוללות. פניהם אינם מועדים ל"שעת בינתיים". הם יטענו, שנימוקו היסודי על חורבן הדת רופף ואף מוגזם הוא. ראשית, ההנחה על חורבן הדת בכלל ודת ישראל בפרט הופרכה על ידי המציאות במחצית המאה הזאת. שנית, נראתה עלייה בחייהם הדתיים של יהודי אמריקה שנוהרים כביכול אל בתי הכנסת, או מזדהים אתם ועם שאר מוסדות צבוריים השומרים על יהדות זו מטמיעה, ושלישית, אין הם רוצים להסתפק בתפקיד של עיסה לגבי מדינת ישראל, אף שמסייעים לה בכל מידת האפשרות, כי ברצונם לבצר כאן קהילה יהודית לדורות, קהילה שאין בדעתה להתבטל או להתחסל. הם מאמינים שהגשר הרוחני-תרבותי ביניהם ולבין מדינת ישראל עשוי לחזק את יהדות זו ולשמרה מטמיעה.

אילו חי קלצקין היה בודאי עונה על כך, שסימני התעוררות דתית בארץ זו מטעים הם, הואיל והדת אינה כאן "עצם חייה ותוכן ישותה" של יהדות זו אלא טקס חיצוני, תחליף או סורוגאט של אותו הכוח החיוני שגרס בעבר מחיצות והתבדלות ולא התכללות והידמות שבמקרה דגן. שנית — היה טוען — שרוחניות בלבד אינה עשויה להציל קהילות-הגולה מטמיעה, ושלישית, דווקא בדור זה של מציאות המדינה, אין מקום לתרבות לאומית בגולה לאחר שלאומיותנו שבה על כנה ולבשה צורה ארצית-מדינתית.

אין ספק, שאפשר להמשיך ויכוח ממין זה, אך הפתרונים לעתיד, ואולם דבר אחד ברי: תקומתה של מדינת ישראל, היא נצחונה של משנת קלצקין ולאומיות ישראל עדיין היתה מרחפת באוויר כרוח ערטילאית לולא לבשה עור וגידים, כלומר צורה מדינית-ריבונית, ולולא הקימה מוסדות חברתיים תקינים בתחומה הטריטוריאלי של ארץ ישראל. עם קום המדינה ניצלה גם תרבותנו מזכיה, כי נוצרו לה כלים תקינים וטבעיים של עם היושב על אדמתו, בזה נתאמתה משנתו של קלצקין ונבחנה בכור הזמן.

אין לסיים את מאמרנו זה בלא מלים אחדות על סגנונו של קלצקין. האדם-הפילוסוף קלצקין היה בראש וראשונה אמן הצמצום שלא היה כמוהו בין הוגי דעות שלנו בתקופת התחיה הלאומית. אין בלשונו גמגום או פלפול סתמי, לא שטטוש ולא ערפלות המציינים כמה מבעלי המחשבה של דורנו. כל רעיון מבוטא בהירות ובניסוח הגיוני מזוכך כבדולח ומזוקק כזהב ללא סיגים. כל משפט מחוטב ומזקק, כל מסה מזהירה כאבן לטושה ומפותחת. זהו סגנון פילוסופי למופת, ומי יתן ותתמשך השפעתו על חוקרינו וסופרינו הצעירים.

שמואל מהרש"ק — בן 75

מאת יהושע א. גלבוץ

בין המועדים לפרסלנין — לספרות, מצוי השנה גם הסופר שמואל מהרש"ק, במלאות לו 75 שנה. מן הראוי להזכיר, כי גם במלאות 70 שנה לסופר, הוא זכה באות־לנין, הוא אות־ההצטיינות הגבוה ביותר בברית־המועצות. ובכלל, מהרש"ק משופע בעיטורי־כבוד ממלכתיים ובפרטים. בין היתר זכה ארבע פעמים בפרסי־סטאלין הספרותיים.

רבה תהילתו של מהרש"ק בקרב המוני־הקוראים ברוסיה. ספריו תורגמו לשישים שפות והופצו ברבבות מיליוני טפסים. בעיקר קנה לו פירסום בזכות יצירות־ילדים — והילדים הם הבולטים בקרב מעריציו. שיריו שגורים גם על פיותיהם של ילדים בטרם ידעו קרוא וכתוב. אחד המבקרים ציין, כי כמעט אין בברית־המועצות תינוק — המתחיל־לפטט, שלא ישנן את שיריו של מהרש"ק.

שמואל מהרש"ק מסכם תקופת־חיים רבת־מתח ועשירת־יצירה. הוא נתן מרוחו וכשרונו לשטחים רבים. בספרות־ילדים הוא נחשב ראש וראשון בברית־המועצות — אוטוריטה ספר־רותית ופדאגוגית מוכרת, דוגמה ומופת לתלמידים־ממשיכים. שירתו שנועדה למבוגרים מזוגת בתוכה יסודות לידיים והגותיים, מציגה שמאז ומתמיד היא מקובלת על הקורא הרוסי. הוא גילה יכולת רבה גם בשירים פוליטיים וסאטיריים. פופולאריים במיוחד היו פזמונים פלייטוניים שלו בימי המלחמה, וכן אפיקאטורות שליוו קאריקאטורות ופלאקאטים אנטר־נאציים, שהלהיטו את הבזו והשנאה לכובשים. גם מחזותיו של מהרש"ק, קשורים בדרך־כמשורר־עלילות־ואגדות. מן הראוי להזכיר במיוחד את יצירותיו בשביל תיאטרון־ביובות. ובעלת־משקל היא גם כתיבת־הביקורת שלו.

בתוך כל אלה משתזרת ומתבלטת פעילותו של מהרש"ק כמתרגם. הוא העניק לקורא הרוסי ממיטב היצירה העולמית — ופתח אשנים רבים אל אוצרות התרבות האנושית. תרגומוי הם מעשי־יצירה, מעין לידה מחודשת לדברי־פיט גדולים. עוד בימי חייו ולימודיו באנגליה, לפני מלחמת־העולם הראשונה, החל להריק לכלים רוסיים יצירות של שקספיר וברנס, בירון ורבים אחרים — ובמרוצת השנים גתרחבו והלכו המעגלים, עד אשר נעשה למין מתוך מפורסם בין ספרות־העולם לספרות הרוסית.

* * *

מספרים, כי למרות גילו ולמרות מצב־בריאותו הרופף ולמרות אסונות משפחתיים שפקדוהו — מפתיע מהרש"ק ברוחו התוססת, בעירנותו ובמרצו היצירתי. מבקר אנגלי אחד הגדירו כאיש הצעיר ביותר שפגש במסעו ברוסיה. ונראה, כי לא רק למען סיכומים פנה מהרש"ק לכתיבת זכרונותיו, שחלקם הראשון פורסם כבר בשם „בראשית החיים“ (*). זוהי פנינה בלטרסטית, רחייית בינה ופיוט. רוח המאניסטית מהלכת בין השורות ותן־של־הומור נסוך עליהן. ביד־אמן שיחזר המתבר נופים אנושיים, גופי חברה ומשפחה, מלפני יותר משני דורות.

האב — מספר מהרש"ק — היה איש משכיל, עובד ככימאי. בעל צמאון מתמיד לדברים חדשים שאהב להמציא, לערוך ניסויים. חוזר היה הביתה מבית־חרושת טחוב ואפולולי בשעה מאוחרת, אך ניצל כל רגע פנוי כדי לשקוע בספר. ואילו האם, בעלת נפש פיוטית, היתה שרה שירים עצובים לקצב הטיטור של מכונת־התפירה. הבית ידע רעב, ומצוקה, אבל בשביל שמואל ואחיו הבכור, המבוגר ממנו בשנתיים, הוזמן מורה־מכין, כדי להכניס לקראת עולם מיוחד

(* קטעים מ„בראשית החיים“ נכללו באתולוגיה „סיפורים רוסיים בני זמננו“, בעריכת י. ברזילי, י. גלבוץ, מ. גפן; הוצאת „עם הספר“; תרגום הקטעים — מ. סבר.

זה, אשר לא לכל אדם יש דריסת-רגל בו — העולם הנקרא גימנסיה. המורה היה מארק נאומוביץ, כלומר מרדכי בן נחום. סיוט-הבחינות הדרך מגוחה, המריץ לפעולה, לשקידה, ללימודים מתוכננים. אולם „כמו להפריעני במתכון — מספר מהרש"ק — היה נעמד דווקא ליד שערנו חביבם של ילדי הפרור — תיאטרון הבובות. האם יכולתי להישאר במקומי שעה שמעל לפרגוד הססגוני הרועש ניצענו בראשיהם ונופפו בגפיהם הדמויות המוכרות לי עוד משחרית-חיי ?”

* * *

ועניין מיוחד יש לנו ב„נקודה היהודית” שבזכרונות מהרש"ק, אשר יהדותו כלל וכלל לא נזכרה בהודעות הרשמיות וברשימות-הברכה, שפורסמו לרגל יובלו ועם קבלת פרס-לנין. הוא נולד בורונז' וימי ילדותו עברו עליו בעיירה קטנה מאותה סביבה. אולם כמחצית השנה התגוררה המשפחה — בלעזי אבא, שנדד לתור אחרי עבודה — בוויטבסק, אצל סבא וסבתא. והסופר מתאר את הרחובות הצרים והעקלקלים והסימטות הצפופות, בהם דחוקים היו חנויות עלובות ובתי-מלאכה דלים — „בכל מקום נשמע הדיבור היהודי החפוז והמתרונן, שכמעט לא שמענוהו ברחובות ורונז'. אפילו עם סוסו דיבר העגלן הזקן, שהסיענו מתחנת-הרכבת, יהודית”. מהרש"ק מזכיר איך סבא היה מתפלל בבקרים או קורא בספריו הגדולים והעבים מכורכי-העור — ובהמשכו של סיפור-החיים הוא מעלה את דמותו החביבה של מורה לעברית הביתי : „לא אזכור בדיוק מה למדנו. אולם הוא עצמו נחרת בזכרוני לכל ימי חיי”.

* * *

מעלים אנו את „הנקודה היהודית” בדמותו וביצירתו של מהרש"ק, יש עניין להזכיר, כי המשורר הסובייטי הזה היה בנעוריו קרוב לציונות. בשם 1904 הופיע קובץ בלשון הרוסית, בשם „החיים היהודיים”, ובו אנו מוצאים שירים „על מחו של הרצל” — בין היתר שיר של שמואל מהרש"ק (מחברו של שיר אחר על מותו של המנהיג הציוני, באותו קובץ, הוא ז'בוטינסקי), המקונן על גפילתו של המנהיג האדיר בעיצומו של קרב. אבל — כך קרא אז מהרש"ק — „המת הקר הוריש לחיים את הלהבה האצילה שלו... — כמו איתו אנו צועדים בדרך, בדגלים מורמים”. ומהרש"ק סיים שירו בשורות-כרוז פאתיסיות : „העם, צעד קדימה, קדימה, בלא לסגת. הוא חי ! קדימה”.

על רגישותו היהודית של מהרש"ק שמענו קצת עדויות של סופרים יהודיים מפולין, שנתגלגלו לרוסיה כפליטים בימי המלחמה. סיפרו על התעניינותו בגורלם, על עזרתו ועל התערבותו לטובתם בעניינים קטנים של חיי יום-יום.

בשירו „שם טוב”, לזכרו של שלום עליכם, כתב מהרש"ק — בשנת 1946 — היו היתר : „מנשמת כתריאלבקה נמחה הסימן האחרון. המלחמה מחתה הכול, את בית-המדרש — ומה לא מחתה ?”

ומשהו המהדהד כקוריו על רקע הנסיבות הסובייטיות המיוחדות. בספטמבר 1939 פורסם ב„ליטראטורנאיה גאזטה” המוסקבאי שיר בשם „בא הזמן” מאת מהרש"ק — וריא שיר פוליטי מובהק, שבא כהד לנאומו של כרושצ'וב, באותם הימים, בעצרת או"ם, שם מסר מהרש"ק את המערכה למען השלום בחזונו של בן-אמוץ, בלי להזכיר את הנביא : „עשו מאות עברו מעת לראשונה הושמע האות, כי לכתת צריך לאת גם כידונים, גם חרבות”.

* * *

בימים אלה, עת מדברים אנו בסופר רוסי ותיק, מטבע-הדברים הוא שנשאל לנתיבות גורלו בתקופת-סטאלין. יש לומר ברורות : מהרש"ק לא היה בין המורדים בתכתיבים, בקו תיאמטרי-מגמתי שנקבע ממלעלה לכל גילויי היצירה האמנותית בברית-המועצות. אולם הרושם הוא, כי בכל כוחו התאמץ לשמור על טוהר-נפשו.

לתשומת לב מיוחדת ראוייה אגדתו הדראמאטית „שנים־עשר חודשים“, שנכתבה בסוף שנות הארבעים וב־1951 הוצגה במוסקבה. בתקופת־חייו האחרונה של סטאלין, המשופעת מעשי טירור ודיכוי, העז הסופר היהודי להלביש הניגודים באליגוריה שקופה־למדי. יש שם רמזים על עריצות־מושלים אוילית. המלכה הצעירה הקאפריסית, זו הדמות המרכזית של האגדה, מצווה על המורה שלה, ששתיים־כפול־שתיים הן חמש. האם אין כאן דמיון ליחס השליט העריץ אל האינטליגנציה של ארצו? והמלכה העריצה, הבטלה, המפונקת — מוקפת משרתים עושי־רצונה, חנפנים... ובתוך העלילה, כאשר תודשיה־שנה מבקשים לסייע ליתומה ענייה למלא פקודותיה המרושעות של אם־חורגת, מתרחשים בתוך הטבע נסים־שלמעלה־מהטבע: מבעד למעטה־הכפור הכובל את אדמת־היער מתבלבלים פרח־איביב...

סקירות ורשימות

ההסתדרות העברית המרכזית בלום-אנג'לס

ההסתדרות ועל טהרת העברית בין חבריה. מן הנשיאים האחרונים היו ד"ר יעקב סוקול, שעזר הרבה לקשר קשרים עם ועד הסעד וסוכנויות אחרות ומר יוסף זאלא, נשיא בעל מרץ, שהוציא את ההסתדרות העברית מגבוליה הצרים למרחב על ידי פעולות רבות וחשובות.

הנשיא הנוכחי, מר דוד ירוסלבסקי, הולך בעקבות הנשיאים שקדמוהו. במשך תשע עשרה שנות ההסתדרות הירצו לפני חברי ההסתדרות הרצאות שונות חכמים וסופרים וביניהם היו: הרב זלמן אורי, מר יעקב אלקוב, חבר הכנסת מר משה ארם, מר יהודיה לייב בנאור, המשורר אברהם בנה, מר נח בן־טובים, הסופר יעקב גורוב, ד"ר דוד גרוס, ד"ר שלמה גרינברג, ד"ר יונה גרינפלד, ד"ר שמעיה דינין, מר יעקב הורביץ, גברת הלל ממדינת ישראל, המשורר שמעון האלקין, ירחמיאל ויינגרטן, ד"ר דוד וינסטון, הסופר יוחנן יעקובוב, ד"ר דב ירדן, המשורר יעקב כהן, הרב אלברט לואיס, הפרופסור משה ליבמאן, ד"ר דוד ליבר, הרב שלמה מזרחי, הרב מ. מרגליות, הרב ד"ר שמואל ק. מירסקי, הרב ישראל חדש, המו"ל זאב סאליס, ד"ר יעקב סוקול,

בחי החברה של יהודי לוס־אנג'לס, עיר ההולכת וגדלה בצעדי ענק בשנים האחרונות ומספר תושביה היהודים עולה להצי מיליון איש, תופסת ההסתדרות העברית המרכזית מקום ניכר. ההגירה ההמונית למערב הארץ משכה הנה גם יהודים יקירי רוח מן הערים השונות בארצות־הברית, המהווים עכשו גרעין של ההסתדרות עברית ההולכת ומתפתחת משנה לשנה.

התנועה העברית פה צעירה עוד, וימיה הם פחות מעשרים שנה. טרם נוסדה ההסתדרות העברית בשנת 1944 התקיים גרעין עברי בשם קרן ההסתדרות העברית, שמיחוללה היה הרב ד"ר ברנארד כהן, שייסדה בשנת 1940. הנשיא הראשון של ההסתדרות העברית המרכזית היה הד"ר שמעיה דינין, מהנך ותיק שמשמש עכשיו דיקן של האוניברסיטה ללימודי היהדות. המריץ את התפתחותה של ההסתדרות הפרופסור משה ליבמאן ששימש כנשיאה עשר שנים שלימות. הוא ראש לשכת החינוך העירונית. הרצאותיו לפני חברי ההסתדרות מאליפות מאד ומאירות עינים. נשיא פעיל במשך שלוש שנים ומחצה היה הסופר והחכם מר יעקב גורוב, שמר בקפדנות על כבודה של

בהנהלתם של החברים משה הירש, זאב סאליס ואברהם סובל. פעולות עבריות אחרות עומדות לביצוע, כעין ארגון התיאטרון העברי לנוער בהנהלתה של האמנית הארץ-ישראלית, גברת שרה ארזי.

ההסתדרות העברית היא מקדש-מעט לכל יודעי עברית וחובביה ומסעם לפעם הולך וגדל מספר החברים והמבקרים הבאים ליריגות מסביבה עברית לבבית תחת שמי קאליפורניה הבהירים, המזכירים את שמי ארץ ישראל.

אברהם סובל

מזכיר ההסתדרות העברית המרכזית
בלוס-אנג'לס

מר שמואל קאנטור, מר יצחק קולר, רבי זאב קרמר, הסופר ת. מ. רוטבלאט ואחרים. גם הקונסולים הישראליים השונים נתנו יד עוזרת למפעלנו בהרצאותיהם. חברנו הותיק והחביב, מר צדוק שוגרמן, מהנה מוזמן לזמן את הקהל בהקראותיו המצויינות. חוץ מן ההרצאות המתקיימות מדי חודש בתודושו נמצאים תחת חסותה של ההסתדרות חוגים שונים, כעין החוג לתג'יך תחת הנהלתו של החבר בן-עמי שולמאן. החוג מתכנס פעם לשבועיים ומספר חבריו רב. כמרכז מתקיים חוג לתורה. המשתתפים המתקדמים מתאספים פעם לשבוע ללימוד התלמוד, המדרש ופילוסופיה של ימי הביניים

דיעות

מקרא ומחקר

כולל, בעיקר, ראשי פרקים בבירור הצד ההיסטורי, והתולדותי-דתי, של בעיית שתי הממלכות בימי הבית הראשון וגלגוליהן בימי הבית השני. הספרים — בתבנית הקלאסיקאים ובכריכה נאה. כל ספר מכיל 120—150 עמודים. חתימה על הסידרה כולה, במחיר 18 ל"י הכרך.

מחברות לשירה

המבקר הצעיר, דן צלקה, חבר מערכת „למרחב“, מוציא חוברות לשירה ממיטב השירה הישראלית הצעירה. עד עתה הופיעו מבחר שירים מאת אמיר גלבוץ, דליה רבי-קוביץ, נתן זך וישראל פנקס. החוברת הבאה תהיה מוקדשת לגבריאל פרייל. בראש כל חוברת מופיעים תמונת המחבר ודברים על יצירתו מאת דן צלקה. כתובת ההוצאה היא: חיבת דואר 2745, תל-אביב.

מבחר כתבים מאת ישראל כהן

כתבי המסאי והמבקר ישראל כהן, עורך השבועון „הפועל הצעיר“, יצאו בארבעה כרכים, והם: א. שער הסופרים, הערכות על סופרים עברים ממצולל ועד ימינו; ב. שער ההבחנות, מחקרים בהלכות היצירה הספרותית; ג. שער הטעמים, מסות בביקורת ובסוגיות אסתטיות; ד. אישים מן המקרא, מחזור דיוקנאות.

בהוצאת מורשת מיכה יוסף, תל-אביב, ת. ד. 6067, מופיעים מחקרי המקרא של הסופר והחוקר מ. י. בן-גוריון (ברדיצ'בסקי) — עניינם בירור-מחדש של בעיית בריתות התורה, מועדם ומהותן. המחבר נעזר בהרצאותיו ובמסקנותיו בעדויות היהדות המאוחרות על מוצא היהדות הקדומה ומעמיד דבריי-מסורת אלו בפעם הראשונה בשירות חקר המקרא.

ארבעת הספרים בחקר המקרא מעזבוננו, הם: חיי משה (הופיע 1961); סיני וגריונים: חלק א' (הופיע 1962); חלק ב' (הופיע 1962); יהודה וישראל, (יופיע ב-1963). המסדיר ומלבה"ד — עמנואל בן-גוריון.

הספר „חיי משה“ הוא נסיונו הראשון של מ"ב בחקר המקרא; כעין מקראה, סיפור חיי איש האלהים, פעלו ותורתו, בלשון המקור בעיקר, אך בסידור ובעריכה חופשיים. הספר „סיני וגריונים“, על שני חלקיו, ספרו הראשי של מ"ב בחקר המקרא, הוא ספר פרשני-ביקורתי. החלק הראשון דן ב„תחנות-החוקר“ שבחמשה חומשי תורה; החלק השני — בבית הר גריונים והר עיבל, לפי המקורות שבספר דברים ובספר יהושע. הספר „יהודה וישראל“

עברו ומבנהו, על החי והצומח בנוף יע-
רותיו הטבעיים, וכן גם כ-100 לוחות של
תצלומים, מפות ותרשימים. במכתבה אל
העורכים כתבה גבי רחל ינאית-בן-צבי,
רעיית הנשיא כדברים האלה:

„נצמדתי אל הרשימות, הרישומים, אל
הסקירות ההיסטוריות מהכינסים ובעיקר
אל המחקרים — איזו הסתכלות מקורית,
איזו גישה מחקרית... התחושה מאחדת את
העבר הרחוק עם ההווה שהולך ונוצר —
מרחפת בספר איזו רעננות הנישאת מחור-
בות הקדם ובנייני המשקים גם יחד“.

בהזמנות לפנות אל משה ידעיה, חניטה,
דאר גליל מערבי, ישראל.

תיקונים

במאמר „יעקב כהן וחיים נחמן ביאליק“
מאת חיים אורלן בחוברת טבת-שבט חלו
כמה טעויות דפוס, יש לתקן: בעמ' 143,
שורה 6 בסעיף השלישי, במקום: „וכל בחור
טוב“, צ"ל: „וכל בחור וטוב; באותו עמוד,
שורה 12 מלמטה, במקום: „ואף לא הכי
רה, שהמשורר המזדקן הגיע אליה“, צ"ל:
ואף לא הכרה; בשורה 13 צ"ל נקודה במד
קום פסיק לפני „אריאל החווה“; בעמ' 146,
שורה 13 נדפס: „מתוך הכרה זו שר ביאליק
את המפתח לשירתו הלאומית“ — הדברים
אינם מובנים, כי „המפתח“ מיותר כאן, צ"ל:
מתוך הכרה זו שר ביאליק את שירתו הלי-
אומית — קודש בקודש.

„לשמור לנצח“! ליהושע א. גלבוע

זכרונות אסיר ציון ברוסיה ליהושע א.
גלבוע.

בהוצאת „מסדה“ עומד להופיע בקרוב
ספרו של העתונאי והסופר הידוע יהושע א.
גלבוע, מסופריו הקבועים של הע-
תון „מעריב“. בספר מתאר המחבר, המש-
תתף בדבריו גם ב„בצרון“, את קורות חייו
במשך שבע שנות מאסר בבתי כלא ובמחנות
עבודה סובייטיים.

גלבוע, שהיה חבר המרכז של תנועת נוער
ציונית בחארשה בשנת 1939, נתגלגל בשנות
המלחמה מוילנה עד הצפון הרחוק, איזור
הכפור הנצחי שברוסיה, ולאסיה התיכונה,
לאלמה אטה ולאקטיובינסק.

הספר רצוף מאורעות מוזעזעים וגילויים
רבי-רושם על „ההוי“ של בתי הכלא בר-
סיה, סוגי האסירים, דרכי החקירה של הבר-
לשת הסובייטית (נ. ק. ו. ד.), ועוד שהעלם
ברוב כשרון הסתכלות ותיאור. מר גלבוע
הוא מחברם של שני ספרי מחקר על יהדות
ברית המועצות.

„מערכו של גליל“

בהשתתפות חברי החוג האזורי לידיעת
הארץ ואנשי מחקר מהאוניברסיטה העברית
בירושלים ומוסדות מדע אחרים הופיע הס-
פר „מערכו של גליל“, בעריכתם של
משה ידעיה (דוחובני), חניטה, ואלי גיל,
מצובה. הספר מכיל כ-400 עמודים של מח-
קרים היסטוריוגרפיים על הגליל ההררי, על

קריאה רחופה לעזרה מידית ממוסדות התורה והחסד בירושלים!

העניו לקריאת 18 המוסדות שלנו הנאבקים על קיומם
והנתמכים על ידי

הצדקות המאוחדות בירושלים עיה"ק
זכרו! בעזרתכם האדיבה, הנכם מבטיחים את
קיומם ועתידם של 13 תלמודי תורה, 2 ישיבות
„עץ חיים“, בתי תבשיל לילדים ויתומים, בתי
החולים בעיר הקודש ירושלים, שמחיתם של
אלפי משפחות תלויה בהם.

התקציב של המוסדות העניקים האלה המתקיימים
זה 122 שנה עולה קרוב לשלושה מיליון

לירות. כמו בכל שנה לפני חג החרות אנו פונים
אליכם, ידידים נאמנים, בבקשה לעזור לנו בעזרתכם
המקסימלית והמהירה בכדי לאפשר את המשכת קיו-
מם וטיפוחם של מוסדותינו הקדושים.

בפרוט הפסח הוזה הנני מביעים את איחולינו הלב-
ביים לשמחת יום טוב לכל כלל ישראל באשר הם שם.
שלחו נא את נדבותיכם אל:

UNITED CHARITY INST.
154 Nassau Street
NEW YORK 38, N. Y.

ל. ד. מעקלער, נשיא

יצחק בנדורשמן, גזבר

משה אליאך, מנהל

most people call RIVERSIDE...
for the inspired service and
spiritual comfort RIVERSIDE
offers family and friends

RIVERSIDE

MEMORIAL CHAPEL
Funeral Directors

76th St. and Amsterdam Ave.,
New York — Endicott 2-6600
Brooklyn * Bronx * Long Island
Mt. Vernon * Miami and
Miami Beach

Morton Rosenthal - Carl Grossberg
Directors

RIVERSIDE MONUMENTS

... more than fine granite. Each
memorial ... be it a modest head-
stone or an impressive mauso-
leum ... is a mark of everlasting
respect, unconditionally guaran-
teed forever by RIVERSIDE'S
50-year reputation for quality.
Visit our showroom.

Call or write for illustrated
Booklet.

קאָדזשער איז בעסער בע'טעם'טער

אָ דעזירט פון העכסטער קאָליטעט
און געשמאַק, און סטריקטלי כשר...
לכל השנה ולפסח
פאָדערט פון אייער גראַסערי סטאָר נאָר

"קאָדזשער"
KOSHER DESSERT, Inc.
8 West 28th Street
New York 1, N. Y.

THE MANHATTAN GENERAL HOSPITAL

Second Avenue at 17th Street
New York City

•
Rendoring a Vital Service to the
Community in Every Branch of
Medical Service

Extend Passover Greetings to the
HOUSE OF ISRAEL EVERYWHERE!

ספר הדקדוק והחבור מאת ד"ר צבי בלומברג

הספר מכיל 62 שעורים. השעורים ערוכים
ע"פ שיטה פסיכולוגית החל מן התופעות
הדקדוקיות השכיחות ביותר בלשון. כללי
הדקדוק והתחביר סדורים ומוסברים בדרך
אינדוקטיבית, ומתוך שפע דוגמות המור-
באות ע"י המורה יוכל הלומד עצמו להסיק
את הכלל ולנסחו. מיד אחר הרצאת השעור
בדקדוק יבואו תרגילים לשם שינון בעל
פה. תרגילים אלו עשויים להקנות לתלמיד
רהיטות בשימוש התמונות והצורות.
החדשות.

המחיר \$4.00

HEBREW PUBLISHING

79 Delancey St. New York 2, N. Y.

מאות היתומות במוסד המהולל

בית היתומות הכללי בירושלים

מצפות לעזרתך

אין מצווה גדולה מזו של החזקת המוסד המפואר
הזה הקיים 60 שנה. — נא להשיט לו יד עזרה.

בברכת חג כשר ושמח

בית היתומות הכללי בירושלים

שלחו תרומותיכם אל:

GENERAL ISRAEL ORPHANS'
HOME FOR GIRLS

154 Nassau Street,
New York 38, N. Y.
Tel. Cortland 7-7222

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy
taking. Tastes like delicious choc-
olate, and gives thorough relief
gently and comfortably. Ex-Lax
is America's biggest selling lax-
ative—used for over 50 years.

Buy the Economy 89c size

Save as much as 55c

Also available in 39c and 18c sizes

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

HAS EVERYTHING KOSHER FOR PASSOVER

*Under Rabbinical
Supervision of*

RABBI AARON SOLOVEICHIK

ARON STREIT, INC., 150 RIVINGTON ST., NEW YORK, N. Y.

<p><i>Greetings from</i> Dr. HARRY WECHSLER 737 Park Ave. New York City</p>	<p><i>Greetings from</i> RUSS BENDER BEAUTY SHOP 517 E. Henry Clay Milwaukee, Wisc.</p>	<p><i>Greetings from</i> THE ROBERT TREAT HOTEL CO. "A KNOTT HOTEL" 50 Park Pl. Newark N.J.</p>
<p><i>Greetings from</i> CO-OPERATIVE BANK 115 Williams Street New Bedford, Mass.</p>	<p><i>Greetings from</i> GETZ JEWELRY STORES Seventh & Vine st.</p>	<p><i>Greetings from</i> CHIN'S PAGODA 2092 Lee Road Cleveland Heights, Ohio</p>
<p><i>Greetings from</i> PENNS LADIES APPAREL 1412 Main St.</p>	<p><i>Greetings from</i> MONARCH PROVISION CO. 920 W. Fulton St. Chicago, Ill.</p>	<p>MORRIS J. LARSEN 235 W. Wilson KENIN & POSNER 16 Court St. Brooklyn, N. Y.</p>
<p><i>Greetings from</i> WHITE GLASS CO. 315 Eau Claire St. Eau Claire, Wisc.</p>	<p>WALTER W. SCHULTZ 18119 Torrence Ave. VERMILION COUNTY ABSTRACT CO. 22 W. Main St. Danville, Ill.</p>	<p>Dr. P. L. SALZBERG 80 Hanson Place Brooklyn N. Y. 14th STREET STORE 152 West 14th St. New York City MORRIS LETTER SERVICE 519 Center St.</p>

Published monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published bi-monthly, and July and August when not published). Profs. N. Glatzer, Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor; F. Ziony, Business Manager. Annual subscription, payable in advance: \$7.00 per year; foreign, \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1963, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in the articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

Compliments

of

HELENA
RUBINSTEIN

SHOP

A & P

.

FOR CASH SAVINGS ...

AND

VALUABLE PLAID STAMPS!

all aboard for the most enjoyable trip of your life. Every 3rd Friday throughout the year a Zim liner sails from New York to Israel.* See your travel agent for additional details, or call ZIM direct.

*STOPOVERS AT MADEIRA, GIBRALTAR & GREECE

be a "Guest" go **ZIM**
LINES

OWNERS' REP.: American Israeli Shipping Co., Inc.
42 Broadway, New York 4, N. Y., DI 4-7600
Offices: Chicago, Los Angeles, Miami Beach, Montreal

Greetings from

The

GRAND

UNION

COMPANY

כיצד לטוס לאירופה עם מיליונר?

פשוט מאוד. טוס באחד ממטוסי „אל-על“ מניו-יורק ללונדון, לפאריס או לרומא.

ומה עניינו של המיליונר לכאן?

תנוח דעתך, הוא יהיה על מקומו הנכון — כמושכו של המיזם. „מיליונר“ בלשון התעופה המקצועית — פירושו מיזם, שטם מיליון מילין ויותר.

ויש לנו מהם למכביר, אלא שהם עסוקים יותר מדי במלאכת הטיסה, שיוכלו להטעימך את טעם האווירה המיוחדת של קו-התעופה. הדבר תלוי בעיקר בכך. תאזיין-נא לברכת ה„שלוש“ בעלותך על המטוס. עליך לזכור, שרק לפני שנים מספר היה כל העניין של חברת-התעופה ישראלית בינלאומית חלום בלבד.

(וייתכן שאתה בעצמך סייעת להפוך את החלום למציאות). עתה המראות ונחיתות לאיין-ספור לזכותנו; אנחנו מפעילים את „הענקים“. ואף על פי כן עדיין נפעמים אנחנו ביותר כל פעם שנשמע קולו של הקריין בשדה-התעופה מכריז: „אל-על“, מיסה מס' 212, ממריא ללונדון, רומא ותל-אביב.

אף אתה תרצה להיות שותף להתפעמות זו שלנו, וגם של ה„מיליונרים“ שלנו.

סוכן הנסיעות שלך ישמח להנידך כיצד לעשות זאת.

„אל על“ נתיבי אוויר ישראליים

להתענג בפסח —

מצות

הארצות-
מארגארעטען

וכל מיני אוכל כשרים וטובי טעם

של

הארצות-
מארגארעטען

אופי המצה היותר טעימה באמריקה.

הנהלת

בתי ספר גבוהים

שעל יד ישיבה אוניברסיטה

Yeshiva University
High Schools

FOR BOYS 2270 Church Ave. Brooklyn 26, N. Y. Amsterdam Ave. and 136th St. New York 33, N. Y.	FOR GIRLS 2301 Snyder Ave. Brooklyn 26, N. Y. 462 West 58th St. New York 19, N. Y.
---	--

מכרכים את נשיא ישיבה

אוניברסיטה

ד"ר שמואל בלקין

ההורים, המורים, התלמידים

והתלמידות

בחג כשר ושמח

Passover Greetings

BANK LEUMI LE-ISRAEL

NEW YORK BRANCH 60 WALL STREET
WHITEHALL 4-5440

- We shall be glad to send you a beautiful touring map of Israel in color, containing valuable travel information — free of charge.

SCHAPIRO HOUSE

of Kosher & Sacramental WINE
for **PASSOVER**
and all year

126 Rivington Street, New York

BRAVER REALTY HY 4-9779
4614-18 AVE. BROOKLYN

ב. מאנישביץ קאמפאני

אחד מי יודע? — אחד אני יודע!

אחד הוא בית-התעשייה למיצרכי מזון של „ב. מאנישביץ“, המצטיין בטיב האיכות ובהידור כשרות זה שבעים וחמש שנים.

ואלה הם מיני המזון מתוצרת „ב. מאנישביץ“, שינעימו את שולחן ה„סדר“ והחג:

כל מיני מצה; כל מיני ייד-גפן וייד-פירות; דגים ממולאים; מרק עוף; חמיצות; עוגות ומקרונים; מיץ של שזיפים, תפוחים וענבניות; שימורי פירות וריבה; מזון לתינוקות — בשר ועוף; דבש וסוכריות; טה, קפה וקקאו; וכל מיני תבלין.

— את ה„עיקרים“ מנינו — ואידך זיל גמור. בהנויות המכולת תמצא עוד מיני אוכל מתוצרת „ב. מאנישביץ“ —

כשר לפסח למהדרין מן המהדרין בהכשר הרבנים המפורסמים:

ר' אליעזר זילבר מסניניניט, ראש הנשיאות של אגודת הרבנים;

ר' יצחק הלוי סגל מג'ורסי-סיטי, נשיא-כבוד של אגודת הרבנים;

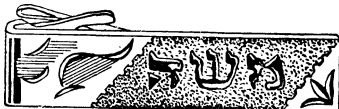
ר' נפתלי צבי יהודה ריף מקמדן, נשיא „עזרת תורה“;

ור' חיים קארלינסקי מניו-יורק, חבר ועד ההנהלה של אגודת הרבנים.

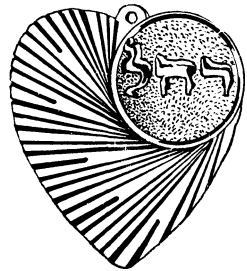
אכול מתוצרת „ב. מאנישביץ“ עם הציון „ב ש ר ל פ ס ח“ על האריזה — ואי אתה בא לידי טעות!

Tie clips, ladies pins, pendants, etc., in sterling silver and 14 karat gold

PERSONALIZED
HEBREW-
ENGLISH
JEWELRY

Wedding bands inscribed with biblical quotations to express the meaning of the occasion.
Ladies and Men's Shabbos Keys

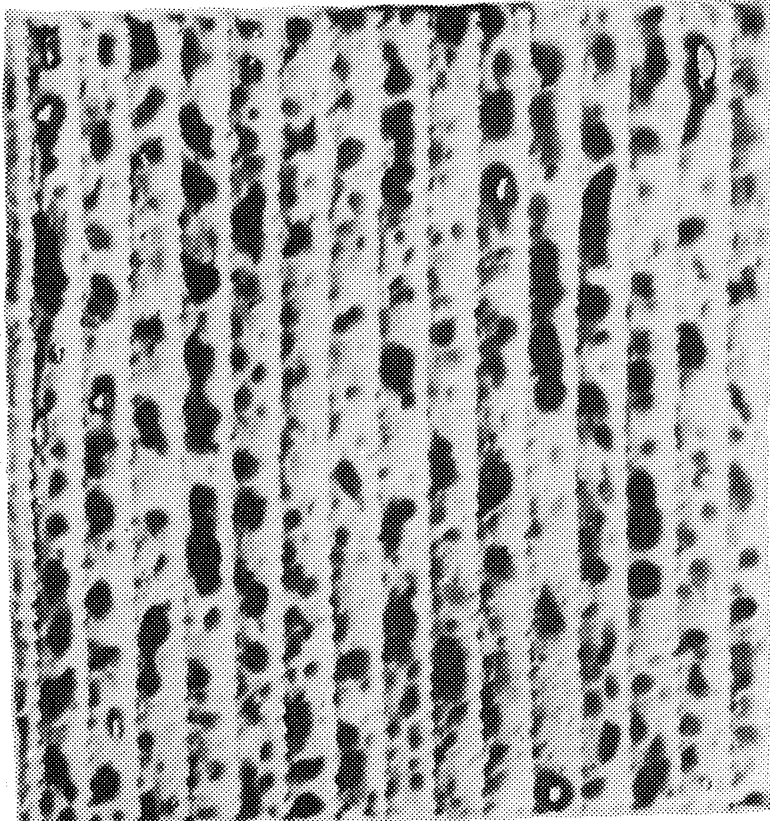
ASK FOR ROTTENBERG JEWELRY at your local Hebrew Book shop, Jewelry and Sisterhood Gift Shop. Available throughout the U. S. and Canada.
If not at your local store call or write

ROTTENBERG

185 CANAL STREET — NEW YORK
WO 6-5744

GOODMAN'S

מטות מצות

**in the best
Passover
tradition!**

Goodman's square
matzos, round tea
matzos, egg matzos,
matzo meal, macaroons
and other choice
Passover foods — all produced under the strictest rabbinical supervision.

